

Kieren van de nacht

Elisabeth Zernike

bron

Elisabeth Zernike, *Kieren van de nacht*. Em. Querido, Amsterdam 1963

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/zern001kier01_01/colofon.php

© 2017 dbnl / erven Elisabeth Zernike

Eerste hoofdstuk

Het echtpaar Van As zat aan tafel in de schemerige alkoof. De lamp moest maar op, had Koos gezegd toen ze de schalen binnenbracht, maar Dirk had geantwoord dat het kon wachten. Door de glazen deur van de slaapkamer viel het grijze daglicht, het brede raam naar de winkel liet wat witter licht van tl-buizen door. Vroeger waren daar twee kleine binnenvensers geweest met doorschijnend, kleurig geblokt papier beplakt, waaraan Coby en Jet, de beide dochters, met hun spitse vingers peuterden totdat het losliet en scheurde. ‘Weet je nog, moe,’ had Coby laatst gezegd, ‘dat ordinaire papier, en hoe je ons kon meppen?’ ‘Nou, jullie waren me lieverdjes.’

‘Maar de hartjes in de bedsteedeuren dorst je niet dicht te plakken, want dan waren we gestikt. En je kon naar binnen gluren, je zag niks; - we speelden er jongen en meid, hè Jet?’

Jet wilde daaraan niet worden herinnerd, ze was met een Haagsen burgerjongen getrouwd, die zijn tanden op elkaar zette om vooruit te komen in de wereld, en ze schaamde zich voor haar jeugd in de Jordaan. De moeder wist wel dat het kleintje door de sterke Coby was meegesleurd en geregeerd, soms opgezweept tot groter halsstarrigheid dan de ander kon bereiken, - Coby, die zoveel levenslustiger en lossier was.

Koos kon de neus spitsen als ze haar grote dochters terecht wees.

‘Jullie hadden een warm nest,’ had ze geantwoord op een toon die verdere woorden afsneed, en zag Coby's man, den Rotterdamsen havenarbeider, naar haar knipogen. ‘Warm is ze gebleven, en wacht jij maar, moe, jullie ko-

men er langzaam maar zeker bovenop.’ - Aan die woorden dacht Koos dikwijls.

Runderlappen, aardappelen en bloemkool, de laatste rijkelijk met nootmuscaat besprenkeld; Koos keek toe terwijl haar man zich bediende. ‘Vette jus,’ zei ze, ‘ik heb vandaag een royale hand, een moord om het hoekje, hebben we bij mijn weten nog niet eerder gehad, en veel volk in de winkel.’

Van As haalde diep adem; hij had de hele dag over niet anders horen praten dan over Molly, - een fatsoenlijke vrouw, die likdoorns sneed, of een snolletje? En Koos was gisteren nog bij haar geweest, had heibel gemaakt om een peut onder haar nagel. ‘Gevaarlijk spul, die mesjes,’ zei een der klanten, en een jonge vent met een scherp gezicht: ‘Och man, daar bereik je toch geen hart mee?’ Hij zette de linker voet achteruit en hief de rechter arm. ‘Geef mij een rapier!’

Er was een vreemd licht in zijn ogen geweest, dacht Dirk van As; hij kende den man niet, mogelijk kwam hij van ver. Het beeld van dat gespannen, lenige lichaam had hij nog wat in zich willen houden: een Romeinse zwaardvechter. ‘Intocht der gladiatoren’ - als hij daar een plaat van kon hebben ter afwisseling van den rondborstigen zeeman met ringbaard en pijp, en den Engelsen lord in smoking, een lange sigaret tussen de slanke vingers. Maar rookten de Romeinen al? In zijn jeugd had hij willen varen en was afgekeurd om zijn ogen.

Er stak niet veel van den degenzwaai in hem. Bij de volgende ademhaal voelde hij zich door loomheid bevangen en at zonder te proeven.

‘Te veel nootmuscaat naar je zin?’ vroeg Koos; ‘als je eenmaal bezig bent is het moeilijk op te houden,’ en ze

maakte een raspende beweging met de hand. ‘Stel je voor; een reuze rasp als folterwerktuig.’ Ze hief haar vork op en lachte.

Maar goed, ging het door hem heen, dat ze dien vent met zijn rapier niet heeft gezien, een blik zou hen tot bondgenoten hebben gemaakt. De gedachte verontrustte hem en haastig greep hij iets om te zeggen.

‘Ik heb vandaag al genoeg ellende gehoord, praat over wat anders als je praten moet.’

‘Als ik praten moet,’ herhaalde de vrouw verwonderd en keek hem aan. ‘Wat een toon tegen mij, hoe heb ik het met je?’

Hij zag haar heldere ogen en voelde zich weer met haar verzoend. Ze had de kinderen grootgebracht, de meiden streng en rechtvaardig; aan Berrie, den achterlijken zoon, was helaas niet veel te doen geweest. Geduld hebben, eindeloos geduld, en zijzelf was zo ree, ze kon dat niet altijd opbrengen. Dat laatste dacht hij vol mededogen. Nu was Berrie sinds enkele jaren bij een kruidenier in Ermelo, werkte in de moestuin en bracht de boodschappen rond, maar een knechtje hadden ze niet aan hem, hij was te onberekenbaar, te grillig. Soms fietste hij naar Harderwijk, zat er uren naar het water te kijken, soms vergat hij de bestelboekjes te raadplegen en leverde naar willekeur wat af. Koffie en suiker, misschien had mevrouw meel en eieren besteld, wat deed het ertoe, een mens had toch alles nodig? ‘En het is geen domheid van hem,’ zei de kruidenier, ‘het is opzettelijk plagen.’ Voor dat plagen moest veel geld worden neergelegd; Koos was zuinig en overlegend geweest, al die jaren, en had daarbij de bravour van den jongen moeten dulden, die zich onmisbaar dacht voor zijn baas. Samen hadden ze geboet voor de blinde

schuld aan hun ongelukkigen zoon, - hij mocht haar nooit, nooit afvallen. Dat ze plezier had in die moord - tja, de hele buurt gnufte erover. Hij was geen Jordaner, zoals zij, en juist doordat ze ruzie met die vrouw had gemaakt, voelde ze er zich bij betrokken. 'Nou ja,' had ze gezegd, 'het is geen doodslag geworden, we zijn als goede vrienden gescheiden.' En, weer lachend, 'Molly gemold, - maar niet door mij.'

Hij schepte zich nog wat aardappelen op.

'Zijn de kastjes al buiten?' vroeg Koos, 'er zal vanavond wel volk op de been zijn, - maar die wisselaar gaat me vervelen, hij kijkt zo astringent, hoe ik de deur sluit, hoe ik wegloop, weer een beetje zwaarder van heupen en billen dan de vorige keer. Sigarettenautomaten, goed, - maar dan ook een wisselautomaat voor het geld, geen man met een hoedje op. Hij heeft zoiets van chic, maar het prakje dat ik hem breng, grist hij uit mijn handen.'

Chic en honger, dacht Dirk van As; hij lustte de aardappelen niet meer en schoof het bord van zich af. Het beeld van Berrie kwam in hem, die grote lobbies met zijn onwijze gezicht. En dat zou altijd zo blijven, Coby en Jet waren volwassen geworden en kregen zelf kinderen, - ze zouden niet altijd verstandig doen, hij hoefde het niet te weten. Maar als hij voorgoed de ogen sloot, zou hij nog even moeten denken: Berrie, dat kind - wat moet Berrie? Hortend kwam hij overeind en liep de winkel in, nam de automaten van onder de toonbank en vulde ze bij. Hij had gehoopt een dutje te doen na tafel, maar daar zou niets van komen, er was de onrust om die moord. Nu droeg hij de eerste automaat naar buiten en meteen kwam er een jonge meid op hem toe. 'Geef me een pakje uit de winkel,' zei ze, 'dat 's goedkoper, hè?'

Hij schudde het hoofd. ‘Nee, dat blijft hetzelfde.’

‘Ik heb geen maffies.’

Hij wisselde en ze zocht dekking in de portiek voor haar vlammetje; ze moest de hele avond roken om haar zenuwen de baas te blijven, zei ze, - stel je voor: een levensgrote moord. Ze lachte schel en draaide op de hielen rond, zodat haar wijde rok uitwaaierde. Moeizaam haakte Dirk zijn kastjes aan de ijzeren richel. De wisselaar kwam met vlugge tred nader, de jonge vrouw slenterde weg. Een ogenblik bleef Van As staan kijken naar de lucht in het westen, die een paarsrode, matte gloed had gekregen, en ging op in dat zien, zodat hij geen enkele gedachte meer had en geen enkel gevoel, maar leeg was en stil als een volmaakt waarnemend instrument. Dit duurde enkele seconden, toen gleed hij zonder merkbare overgang in zichzelf terug, zag de duisternis rondom met het beperkte lichtgebied van de lantaarns daarin, hoorde in de wijde avondstilte het door mensen veroorzaakte rumoer. De deur deed hij nog niet op het nachtslot, Koos zou misschien uit willen na de afwas. Ze liep dan langs de bioscopen om de gekleurde borden te zien en de fotobeelden uit de films, langs de winkels in de Haarlemmerstraat, ze liep om zich te bewegen, om slaap te krijgen, misschien om vage verlangens terug te vinden zoals iedere mens die in zijn jeugd had gekend. Dan kon het gewone ineens wonderlijk zijn en prikkelend: een kroeg, een wafelkraam, een verlichte scheepskajuit.

Dirk was in zijn leunstoel gaan zitten, de vers gevouwen krant lag voor hem op tafel. Kort geleden had Koos het abonnement willen opzeggen, - dat was bij de laatste verhoging van Berries kostgeld geweest. Hij moest wat van de politiek weten, had hij geantwoord, om zijn klanten

weerwerk te geven. Zij had de schouders opgehaald: met de mannen kon hij altijd instemmen, meer of minder, als hij de vrouwen maar tegensprak, - kregen ze respect voor hem. Daarna had ze het onderwerp laten rusten, - mogelijk was het haar ingevallen dat ze altijd zei: Jij hebt je krantje, als ze 's avonds alleen uit wilde. Nu hoorde hij haar bezig met het vaatwerk in de keuken en ongedacht kwam hem een beeld uit zijn jeugd in Indië: een bruine vrouw hurkte aan de rivier achter het huis, de rivier die geel-bruin was van de modder. Naakte schouders, armen en voeten, lome bewegingen; het werd plotseling donker, ze nam een kleinen jongen op en liep het huis met hem binnen, sloeg naar de muskieten en sloot de klamboe om zijn bed. Misschien kwam zijn moeder nog naar hem kijken, een vrouw als een groot beeld met een tulband van blond haar op het hoofd en fonkelende spelden in dat haar. Ze bleef buiten de klamboe staan, ze kon hem niet aanraken en wat ze zei wist hij niet meer, maar waarschijnlijk had hij nooit iets geantwoord. Zijn vader nam hem mee, de lange hete weg naar de tabakstuinen en dan babbelde het kind honderduit. Soewardinda, de baboe, had eigen kinderen, met wie hij speelde, en toen hij een jaar of elf, twaalf was geworden, wist hij plotseling dat het ook kinderen waren van zijn vader. Vreemd had hij dat niet gevonden, maar het deed wel pijn dat hij niet bij Soewardinda hoorde. Ze woonde in de dessa, 's nachts liet ze hem alleen in het grote, witte huis, bij het onberoerbare beeld van zijn blonde moeder. Zijn jeugd was tot een legende geworden, dacht hij nu: de verschroeiend hete lucht van Sumatra, de eindeloze tabakstuinen onder het scherpe licht van de zon, de plotselinge duisternis en de vele naakte kinderen in de dessa.

Met zijn moeder, die ziek was, werd hij naar Holland gestuurd, waar zij moest genezen en hij schoolgaan. Hij leerde het wantrouwen. Een enkele maal nog had hij zijn moeder opgezocht in het sanatorium, maar ze was al gauw gestorven, en wat moest er van hem worden in het gezin van een oom en tante, die killer werden naarmate het geld uit Indië langer wegbleef? Later hoorde hij dat zijn vader, bij de inval der Japanners in de dessa ondergedoken, daar kort voor de bevrijding was bezweken aan drank en verwaarlozing. Hij, de zoon, had vier klassen van de Handelsschool doorlopen en omdat er geen geld meer was om verder te leren, maakte zijn oom hem bediende in een sigarenwinkel: hij had de reuk voor tabak en kon zich opwerken.

Nu schrok hij van een bel, die vlak bij zijn oor klonk. ‘Blijf maar!’ hoorde hij Koos roepen. Verwachtte ze iemand? Een diepe mannestem, zware voetstappen; door de gangdeur kwamen ze binnen, twee grote kerels, één, een nog jonge vent, in uniform, de ander, een vijftiger, in civiel. Ze wensten goedenavond en de oudste liet daar onmiddellijk met stalen stem op volgen: politie. Toen wachtte hij een paar seconden als om dat woord tot in de hoeken der kleine kamer te doen dringen en zijn verschijning te laten doorwerken.

Daarna vroeg hij: ‘Bent u Dirk van As en is dit uw vrouw, Jacoba Amalia Beert?’

Ze knikten en zeiden ja.

De ondervrager haalde een papier uit zijn binnenzak.

‘Noemt u mij uw geboortedatum en -plaats.’

Koos aarzelde en kneep de ogen bijna dicht in teruggetrokken verweer, maar toen ze Dirks stem had gehoord: ‘twaalf november 1906, Tebingtinggi, Sumatra,’ zei ze op

haar beurt: 'zeven april 1912, Amsterdam, de Jordaan.' 'Dat klopt,' zei de man in civiel en zich tot de vrouw wendend: 'Ik moet u arresteren.'

Ze keek hem nu met wijde ogen aan, om haar lippen de zachte gloed van een glimlach, en Dirk voelde zijn hart kloppen, want hij zag haar op dat ogenblik mooier en verder van zich af dan bij hun eerste ontmoeting. Meteen drong het tot hem door dat ze met deze mannen zou meegaan - verdacht van moord? - en voelde zich machteloos.

'Zo,' hoorde hij haar zeggen, 'moet ik inlichtingen geven over Molly, ik zal haar toch niet hebben vermoord, hè?'

Het was hem of ze zong.

'Ik geef u een ogenblik de tijd om wat in te pakken,' zei de rechercheur, aandachtig op zijn polshorloge kijkend.

'Wat zou ik moeten inpakken?'

'Denkt u maar dat u een paar nachtjes uit logeren gaat.'

'Gut - uit logeren - en mijn man?'

Opnieuw werden haar woorden genegeerd. 'Ik geef u vijf minuten.'

Ze trachtte te spotten: 'Wat een haast, daar wordt Molly niet weer levend van,' maar ze was geveleid, Dirk zag en hoorde het. Ze ging de achterkamer binnen en maakte er licht. Ze zal zich toch niet verkleden? dacht hij, voor de tussendeur hing zelfs geen glasgordijn; maar de rechercheur, die haar met de blik had gevolgd, wendde zich af.

'Gaat u zolang zitten,' zei Van As.

De oudste nam een stoel, maar gaf zijn metgezel een teken met de ogen en de jonge man bleef staan, - Dirk zag zijn zelfbewuste houding in het dure laken van zijn uniform. Op straat schreeuwde een vrouw met lange uithaal, een jongen antwoordde op blaffende toon, toen werd het

stil tegen een achtergrond van wiel- en motorgeronk. De mannen zwegen en Koos kwam nog niet tevoorschijn. Dirk voelde zijn hart samentrekken, - ze zou toch geen poging doen om door de achterdeur te ontsnappen? De politie scheen niet aan die mogelijkheid te denken, of was scherp luisterend op zijn hoede. De strook tussen de huizen, door schuttingen in hokjes verdeeld, was smal en omsloten, een duisternis waarin hij schimmige bewegingen zag als van een vogelverschrikker. Er was geen uitweg. Ineens stond Koos op de drempel van de tussendeur en leek te zijn gegroeid. Ze droeg haar lichte zomermantel en had een zwart zijden sjaal, waarop grote rode bloemen waren geborduurd, over hoofd en schouders geslagen, - de doek waarop ze zo trots was, die ze van Coby had gekregen voor het bakken van haar eerste kleinkind. Haar mond was even rood als de bloemen, wangen en kaken waren bepoederd en haar ogen glansden.

‘Even wachten,’ zei ze, ‘zal ik mijn breikous nog inpakken?’ en lachte plotseling. ‘Ja, ik zal daar Molly hebben vermoord, bah, hoeveel bloed heeft een mens wel, twintig liter of zo?’

‘U moet maar denken,’ zei de rechercheur, ‘dat u misschien waardevolle inlichtingen kunt geven.’

Ze keek hem aan met opgetrokken wenkbrauwen. ‘Zo, word ik daarvoor uit mijn huis gehaald, en wie moet er voor mijn man zorgen?’

Soewardinda, dacht hij, zou Soewardinda nog leven? - en voelde zich beklemd door de zorg om een vrouw, die hij liefhad en toch bijna was vergeten.

‘We zullen gaan,’ zei de rechercheur, en de agent in uniform deed de deur open. Koos keek de kamer rond. ‘Mijn man mag wel zo ver

mee, hè? - kan hij mijn tasje dragen.' Ze reikte hem haar valies over. 'Heb je de sleutel?' Zijn knieën knikten bij het opstaan, maar hij volgde als onder de dwang van haar wil en deed de winkel deur met trillende hand op slot. Zich omwendend trof hem de grijnzende blik van den geldwisselaar, een beeld dat echter dadelijk weer werd uitgewist door dat van zijn vrouw tussen de beide politiemannen. Ze gingen op korte afstand voor hem uit, een windvlaag streek de doek van haar hoofd, zodat het blonde haar zichtbaar werd in het vale stadsduister. Ze was groot en fors, ze werd hem tot de figuur van zijn moeder, zoals die in de avond was verschenen, lokkend, dichtbij en toch onbereikbaar - onbereikbaar niet alleen doordat hij onder zijn klamboe lag. Koos liep in hetzelfde tempo voort en scheen hem te vergeten. Waarom kon hij de afstand tussen zich en die drie gestalten niet opheffen? Aan boord van het grote schip was hij de hut van zijn moeder binnengelopen; ze lag meest in bed, er waren geen muskieten meer. Hij vertelde haar hoe hij met andere kinderen had gespeeld en wat een matroos tegen hem had gezegd; ze luisterde, maar scheen hem niet te horen, ze glimlachte of veegde een traan weg, hij wist niet waarom, - ze werd hem nog vreemder dan in het lage, witte huis.

Het valies in zijn hand was niet zwaar, maar toch voelde hij het gewicht ervan. Ik zou het ergens kunnen neerzetten, ging het door hem heen, zomaar onder een raam, niemand zou het merken. Maar Molly was toch gevonden, als alle dode dingen: iemand schopte er tegen aan en dan was het er weer. Wat zou Koos hebben ingepakt? Een nachtpon, natuurlijk, poeder en lippenstift, misschien ook sigaretten, want de laatste tijd had ze zich het

roken aangewend om niet achter te blijven bij haar dochters, zoals ze zei. Ze rookte twee pakjes in de week, en het benam haar de eetlust, maar daar werd ze niet magerder van.

Enkele voorbijgangers keken naar het drietal, een paar samenscholende jongens stootten elkaar aan en volgden. Dirk hoorde hun rauwe, brokkelige spraak en de weg werd hem vreemd, hij zou niet kunnen zeggen waar het naaste politiebureau was. Hij moest dicht achter haar blijven, haar niet uit het oog verliezen. Even later drong het tot hem door dat de jongens waren verdwenen en dat de weg waar hij ging breder en opener was geworden. Niemand lette meer op hen, de wind woei een geur aan die hij niet herkende. Het was hem of hij door een vreemde stad liep, nu ook de vrouw die hij volgde onrustig scheen te worden: ze trok de doek van haar hoofd en nam die over de arm. De mannen zwegen, sloegen de hoek om en Dirk herkende het Nassauplein, waar een politiepost stond. Met enkele vlugge stappen haalde hij hen in en zag den agent al op de stoep van het gebouw staan. Koos strekte de hand uit naar haar tas. 'Dag,' zei ze, 'ik kom gauw terug, - ik kan het huis altijd weer vinden, net als een hond.'

Hij hoorde een lichte spot in haar stem, maar gaf zich aan haar over met het valies. De rechercheur deed een deur rechts in de gang open en liet de vrouw voorgaan. Ze verdween in een korte lichtschijn, minder zelfbewust, dacht hij, dan ze tevoorschijn was gekomen uit haar slaapkamer, niet meer zo zeker van haar wereld als in het hartje van de Jordaan.

Zich omwendend zag hij een paar mannen aan de overkant van de straat tegen de muur geleund strak naar hem

kijken. Wat dachten zij? Neen, hij wilde het niet weten, maar het volgend ogenblik besepte hij het te weten door hun volmaakte onbewogenheid: het kennen van alle kwaad hield hen zo roerloos gespannen. Ook hij kende het, hij aanvaardde de verdenking van moord, al zouden Koos' handen niet weten van de moord op Molly. Het duizelde hem, hij stond een paar seconden stil en wat hij zojuist had gedacht scheen te worden uitgewist.

‘Daar is de sigaar!’ hoorde hij met wilde stem roepen. De slenterende jongens waren er weer, één werd er tegen hem aangegeoid. Zo rustig mogelijk liep hij weg uit hun gezicht, de smalle straten door waar het stil was; ergens schrobde een vrouw haar stoep, een man reed zijn fiets naar binnen, niemand lette op de eenzame voorbijganger. De moord op Molly scheen hier al te zijn vergeten, dacht hij, de mensen droomden vaag over een zich verliezende avond, die hun iets had moeten brengen, ze wisten niet wat. En daar stond altijd nog de hoge bult van de Noorderkerk met de nietige huisjes rondom, als een rots, dacht Dirk, maar uitgehold door de menselijke onrust, de gaten strak en doorzichtig bespannen, dat er licht naar binnen kon komen. Hij herhaalde die woorden: ‘dat er licht naar binnen kon komen’ - het was hem of hij ze ergens had gelezen, in een stichtelijk rubriekje van de krant, misschien. Alles wat we zeggen, dacht hij, heeft een ander vóór ons gezegd, - of liever: het is sinds eeuwen voorbereid. Een kind besepte dat niet, - hoe lang had het geduurd voor hij zelf naar de oorsprong der dingen vroeg, voor hij verband ging zien met het verleden. Nog toen hij Koos voor het eerst ontmoette had ze hem een wonder geleken, met niets te vergelijken, - of alleen met een bloem die op het water dreef, zonder stengel of wortels. Zijn innerlijk

oog zag haar weer als toen, en hij wilde dat vasthouden, maar het loste zich op en in de deuropening stond de vrouw met de zwarte sjaal langs de bepoederde wangen. Ze had zich mooi gemaakt om in hechtenis te worden genomen en liep fier tussen de mannen, als een koningin die een legerdivisie inspecteert.

Maar kort voor het einde was ze onrustig geworden.

Hij liep voort; voor een ogenblik vielen de gedachten weg, en het vlakke, rimpelloze water bracht troost, evenals de groene vensterdeuren van de pakhuizen en de oude straatstenen. Ook de schuiten wisten veel, de hoge rompen en masten, de boorden en dekplanken, - ze wisten van het land waar hij was geboren, van de donkere vrouwen en het geheim der mannen. Ook daar werd wel gefluisterd van een moord, maar het rechte kon je er nooit van weten, dat bleef verborgen in de wirwar van de kampong, in de bamboebossen langs de rivier. Maar Koos kon niet hebben vermoord, ze was te onverschillig voor een sterk gevoel.

Hij schrok van die gedachte en stootte zijn voet tegen een scheepskabel, want als gewoonlijk liep hij vlak langs de wallekant. Te onverschillig, - een flinke heibel en dan weer als kameraden uiteen gaan. Had ze ooit getreurd om Berrie? De jongen zou lichamelijk volwassen worden en geestelijk een kind blijven - ze trok er de schouders voor op. Toch was ze zuinig en overlegend geweest, eiste niet veel voor zichzelf en nam de eerste zondag van de maand het spaarbankboekje uit zijn bureau om het met een gelukkige glimlach te bekijken. Eens had ze gezegd: typen als Berrie worden niet oud, hè? Op zijn vraag: hoe kom je daarbij? antwoordde ze: ik moet het ergens hebben gelezen, ze lijken wel sterk, maar het zijn papkinderen.

Ze tuurde naar het bedrag op het boekje, veel langer dan gewoonlijk en de glimlach werd een glans op haar gezicht. Haar gedachten had hij niet gekend, maar de morgen was goed geweest door haar blijdschap. Nu was ze weg uit zijn huis en zijn hand had gebeefd toen hij de deur sloot. Wat zou Koos zich hebben voorgetoverd door middel van haar spaarduitjes, als de jongen eerder zou sterven dan zij? 'Zulke types worden niet oud,' en het bedrag op het spaarboekje groeide gedurig aan. Kort geleden had ze gezegd: 'Het mooiste vind ik die jaarlijkse rente, - wie dat heeft uitgevonden was een duivelse rakker' en ze had luidkeels gelachen.

Ze had maar wat minder moeten lachen - welke zekerheden had de mens temidden van de wereld? Nu dreigde er weer oorlog, die niemand heette te willen en toch werd er bewapend tot in de hemel als nooit tevoren. - Hij keek in de smalle verlichte geul van de Haarlemmerstraat; de winkeletalages waren volgepropt, er was overvloed in dit kleine land - hoe lang nog?

Hij wilde naar huis en zou dezelfde weg teruggaan, de nauwe steegjes en de grachten met het stille, donkere water, daar waar de moord werd verborgen en verzwegen. Als Koos thuis kwam, zou er wel over moeten worden gepraat, - maar de kinderen mochten het nooit horen, ook Coby en Jet niet, die gulzige meiden; ze zouden er nog wat peper en zout op strooien, en dan maar eten, tot walgens toe.

Bijna schrok hij van zijn gedachten en ging vlugger voort. Hoe onmogelijk het leek een vrouw als Koos te verdenken, toch scheen hij ermee in te stemmen. Er moesten diepten in hem zijn die hij nooit had gepeild. In hem - of in haar?

Tweede hoofdstuk

De wisselaar was weg toen hij thuiskwam, de etalagelichten brandden nog. Bij het schakelbord gekomen om ze uit te doen bedacht hij zich en keek op zijn horloge. Kwart voor negenen - het stond zeker stil? - maar het tikte en de kamerklok wees hetzelfde uur aan.

Hij overwoog de pas verlopen tijd, de avond was opeens naar een hoogtepunt gesprongen: de komst van de politie, neen, de verschijning van Koos in de zwarte sjaal, als een actrice geschminkt voor haar rol. Kon een vrouw zijn voorbereid op het onverwachte? Het was toch geen spel geweest - de moord op Molly had in de krant gestaan - maar veel tijd was er niet mee gemoeid, dat begreep hij nu wel, - ik geef u vijf minuten, had de rechercheur gezegd en het politiebureau was dichtbij.

Van As liep de alkoof in, zette de stoelen recht en ging aan de tafel zitten. De etalagelampen verlichtten de kamer zwak maar gelijkmatig. Koos placht ongeduldig te worden in de schemering, maar hij en Berrie hadden er altijd van gehouden. De grote kopletters van de krant kon hij nog lezen, hij sloeg de bladen om en weer terug, totdat de woorden alle betekenis gingen verliezen. Ik moet maar naar bed gaan, dacht hij, maar roerde zich niet en voelde langzaam een onbestemde vrees in zich voor de kamer waarin Koos haar gedaanteverwisseling had volbracht. Toch had ze daaraan praal noch luister kunnen ontnemen, het was de slaapkamer van kleine burgerluiden, een groot bed, een kastje van geschilderd hout, een tafeltje. Nu zag hij de Chinese meubelen van zijn moeder voor zich, dieprood gelakt met gouden figuren van draken en wondervogels daarin. Neen, Koos was te-

voorschijn gekomen als een dier uit het oerwoud met geheven kop en glanzende ogen. Plotseling dacht hij weer aan Van Rooi, den centenman; misschien was die ook gearresteerd. Was er niet een grijns van verstandhouding geweest tussen Koos en hem? ‘Hij kijkt naar mijn zware heupen,’ had ze gezegd, ‘hij met zijn hoedje op en zijn armoe-gezicht.’

Er werd aan de winkeldeur gemorreld, - een klant waarschijnlijk, die Van Rooi miste? Na een ogenblik drong het tot hem door dat het Koos zou kunnen zijn, en haastig liep hij de gang door. Er stond niemand meer aan de deur en buiten was het rustig; aan de overkant liep een man voorbij.

Het moet nu toch al laat zijn, dacht Dirk opnieuw; hij zou niet op de klok kijken, maar de lichten doven en naar bed gaan, - het huis moest in rouw zijn gedompeld. Hij vergat zijn angst en werd in de kleine achterkamer door niets ongewoons getroffen.

Naar zijn plaats achterin het bed schuivend, voelde hij zijn vermoeidheid. Ik zal gauw slapen, dacht hij, en morgen komt Koos terug. Hij sliep korte tijd zo licht dat het ontwaken zich daarin niet aftekende en hij wat later begon te zuchten om de duur van de nacht. Zou Koos wel een bed hebben, en lieten die mannen haar alleen? Misschien was ze wel ontsnapt en had aan de deur gerammeld; - maar ze was vrijwillig meegegaan, ze liep niet naar het schavot, - hij moest zijn hoofd koel houden.

Toen hij Berrie indertijd naar Ermelo had gebracht, kon hij daarop ook niet slapen, en evenmin acht jaar geleden, toen hij de winkel had gekocht, waarin hij vele jaren zetbaas was geweest. ‘Wat maak je je zorg?’ had Koos gevraagd, ‘de wereld draait wel.’ Maar zo onverschillig was

ze niet, ze nam werkhuisen aan, vier ochtenden in de week, kwam met nylonkousen thuis, die ze uit de prullemand van haar rijke mevrouwen had gevist, de linker wel eens anders van kleur dan de rechter, maar zo nauw nam ze het niet. Coby en Jet moesten ook aanpakken, het gemak kwam later wel, op je zestigste was het nog vroeg genoeg. En Berrie, dat jog, altijd maar schik hebben als de meiden kort en strak werden gehouden. Ja, hè moe?' zei hij dan met zijn brede lach. Berrie, op de tochtige zolder daarginds, zijn bed onder de hanebalken. Was het een wonder dat je als vader niet sliep?

Geruime tijd lag hij zonder omlijnende gedachten, toen zei hij bij zichzelf: misschien moet je wat eten om daarna in slaap te vallen. Natuurlijk was hij niet meer bang in het donker, zoals hij zich dat uit zijn jeugd herinnerde, maar het sprak zo vanzelf dat het Koos was die opstond en hem een boterham sneed. Zij was het gewend van toen de kinderen klein waren en huilden, daarom lag zij ook voor in bed. Ze hadden er wel eens over gekibbeld, er was een scherpe kant aan Koos. 'Andere vaders waren niet te beroerd,' zei ze, 'om hun kinderen 's nachts op het potje te zetten, maar hij lag liever met een duim in de mond en kwijlde op het kussen.' En eens, toen ze hem een boterham bracht, zei ze: 'Wil je geloven, zo'n mes in de knuist doet me goed als ik nijdig ben, ik zet er al mijn kracht op en zou stenen kunnen snijden.' Molly was met een puntig tafelmes vermoord.

Zijn lichaam schokte plotseling alsof hij viel; - hij zag het mes, er droop bloed langs het lemmet. Nu tastte hij langs de muur en trok aan het koord van de lamp, dat losschoot en op het bed viel: de kamer lag in het schelle licht, dat hij niet meer zou kunnen doven. Hij voelde zijn hart bon-

zen en bleef liggen staren naar een vochtplek boven de deur, - het behang was nog niet oud, maar de burens knoeiden met water, - of het dak lekte, je wist het nooit, onzichtbare slijtage, net als bij de mens. Door die overweging leek hij diep neerslachtig te worden; hij bleef roerloos liggen en verloor het besef van tijd. Na een poos wist hij opeens dat hij de elektrische stop moest uitdraaien om het weer donker te krijgen, - morgen zou hij dan het koord herstellen. Met langzame schokken schoof hij naar de rand van het bed, waar hij opnieuw strandde. In de vochtplek op de muur zag hij de uier van een koe, daarboven een vis en een zeemeermin met golvende staarten elkaar tegemoet zwemmend. Hij tuurde er lang naar, bekoord door de weke lijnen, en viel ongemerkt in slaap.

Het daglicht viel door een spleet in het gordijn, de lamp brandde nog. Hij miste de contouren van Koos' lichaam, haar heup en schouder, het warrige hoofd, en wilde iets oproepen dat hij in de slaap meende te hebben gezien, maar dacht niet aan de vis en de zeemeermin. Eensklaps sloeg hij het dek open: ze kon terugkomen, het was al zeven uur. Soms kwamen ook om acht uur de eerste klanten, wilden shag hebben of vloeitjes, de automaten hadden afgedaan. Of moest hij sluiten vandaag wegens... wegens wat? Hij stond daar in zijn lange onderbroek, de magere benen eronder uit en keek omhoog naar de lichte lamp. Zou hij het politiebureau opbellen om het Koos te vragen? 'Wat haal je in je hoofd,' zou ze zeggen, 'de winkel sluiten? zaken doen, dubbel en dwars.'

Hij liep naar de keuken en waste zich aan de gootsteen; het stromende water, de eigen arm- en rompbewegingen maakten zijn gedachten los. Je neemt een oude gordijn-

roe, zei hij bij zichzelf, en duwt daarmee tegen dat dingetje van de schakelaar, er staat nog een ijzeren roe in het kolenhok. Die ingeving gaf hem wat moed.

Om acht uur had hij de lamp gedoofd, ontbeten en afgewassen. De morgen nam telkens een aanloop tot snelheid en treuzelde dan weer. Als er niemand was om mee te praten, stond hij aan de deur en keek de straat af. De eerste klanten waren haastige werkgangers geweest die nog niets wisten, maar tegen de middag bleek het doen en laten van Koos tot de buurt te zijn doorgedrongen. Er werd veel gegrijnsd en geknipoogd: ze was zeker al terug? - ze vierde toch geen kermis met dien recherchéur? Een kranig wijf, zijn vrouw; niet dat ze nou direct een moord zou doen, ze had een ongelukkige zoon, nietwaar? - dan bedacht je je nog wel eens, maar de drift kon door je bloed schieten als de bliksem door de wolken, - en zo meer.

Op de rommelige achterplaatsjes bij het wasgoed, over gebroken schuttingen heen, aan de huisdeuren, overal spraken vrouwen samen, lang uithalend, laatdunkend, agressief, wegwerpend, vergoelijkend. Er werd aan schuld noch onschuld geloofd, wat Dirk zich langzaam duidelijk maakte in de loop van de dag. De schuldvraag kwam niet aan de orde, waarover hij moeizaam begon te peinzen na het sluiten van de winkel, zodat hij vergat te eten. Een buurvrouw had hem een pannetje met koolsoep gebracht, maar omdat hij het pannetje van buiten vies vond, vet en stoffig, wilde hij het eerst wassen en schonk het onnadenkend leeg in de gootsteen. Het deerde hem niet, hij hoorde het vocht wegsijpelen en luisterde aandachtig zonder te weten waarnaar. Toen hij lange tijd stil in zijn leunstoel had gezeten, zag hij weer den ouden man voor zijn

toonbank staan, die had gezegd: 'De mensheid is een wonderlijk ding, pluist een moord na en moordt onderwijl verder.' Misschien had hij dat laatste niet, of niet alleen, bedoeld als doodsteek het lichaam toegebracht. -

Niemand zei: 'Je vrouw is natuurlijk onschuldig,' wel vroegen de meesten hoe lang ze zou wegblijven, en keken verlangend naar het binnenraam. - Ze was er nog altijd niet maar kon ieder ogenblik komen, schuldig aan ervaringen die hij niet met haar deelde. Door haar zou de alkoof nog donkerder worden, schemerend van geheim. Hij dacht aan de lamp, die hij niet had hersteld, - maar er was een gewone schakelaar bij de deur. Gisteravond had hij buiten gelopen, wat hij weer zou willen doen; de drang ertoe was in hem en hij wilde opstaan, maar bleef zitten doordat de herinnering hem voor was en hem de beelden gaf waarnaar hij verlangde: eerst het donkere groengrauwe water tussen de wallen dan de stille schepen, lang gerekt of hoog oprijzend, de scherpe lijnen van boeg en kiel, daarginds over het IJ in de dokken, - de donkere huizen ook, zacht van ouderdom. En dan de heel grote zee, gezien vanaf het schip waarop hij voer, vaag, bijna uitgewist, meer een gevoel dan een innerlijk beeld. Hij was twaalf jaar toen hij met zijn moeder naar Holland was gekomen. Later had hij naar zee gewild en kende nog de verwondering om het woord van den dokter: ik moet je afkeuren. Trouwens, beste jongen, het leven van den zeeman is niet wat jij denkt. - Hij had waarschijnlijk niets gedacht, alleen dat beeld gekoesterd: teruggaan over het water naar het land van zijn jeugd. School er voor iedereen zeeman een land achter het water, zwierf hij om thuis te komen, en als het thuis teleurstelde, werd het zwerven dan zijn leven? Hij dacht plotseling aan Berrie, zijn jon-

gen, die naar Harderwijk fietste met de boodschappen voor Ermelo en uren zoek bracht aan het water. Maar Berrie was niet ongelukkig bij zijn pleegouders, de dokter verzekerde het hem telkens weer. De mensen mochten den jongen graag, - alle mensen, - hij was opgewekt, hij hield van een grapje. 'Hoe gaat het met mijn armen zoon?' had hij later weer gevraagd en kreeg ten antwoord: 'Hij is niet arm, u moet zich dat uit het hoofd zetten.' Goed, hij zou Berrie kunnen benijden om zijn onvolgroeidheid, de jongen zou nooit een vrouw hebben, nooit een ongelukkig kind, dat tevreden was met zijn wereld. Hij moest hem zondag maar weer eens opzoeken; liefst zou hij alleen gaan, maar het kind werd nerveus als het vader en moeder niet samen zag. Ze moesten gearmd lopen en niet loslaten om het verkeer, maar zwenken en iedere luxe-auto eerbiedig groeten. - Verzwijgen natuurlijk dat moeder was gearresteerd om een moord. Verzwijgen, ja. - Nu stond hij toch op en ging de achterdeur sluiten, liep de winkel door en dacht aan den wisselaar, aan de sigarettenkastjes, die hij had vergeten. Er stonden twee mannen voor het raam; wilden ze iets hebben, of hielden ze toevallig hier stil om te praten? Hij zou zich bij hen willen voegen, luisteren en knikken, liefst over dingen horen waarvan hij niets wist. Met één der kastjes liep hij naar buiten, haakte het in; de mannen keken er een ogenblik zonder belangstelling naar, hij hoorde de een zeggen, de handen openspreidend: 'Mij is de wereld nog groot genoeg, en dacht je dat die zogeheten ruimtevaarders met de hemel communiceerden? Och man...' Vooral het gebaar met de handen trof Van As.

Toen de kastjes hingen, sloot hij de deur; de mannen waren doorgelopen. Nu zou hij eerst Koos tegemoet gaan,

dezelfde weg nemen als gisteren met de politie. Het was rustig op straat en niemand keek naar hem; hij ademde ruimer dan in de alkoof. Toen Berrie nog thuis was had hij veel met den jongen gewandeld op avonden zonder regen; het kind had een onregelmatige gang, hupte vooruit of slenterde achter, maar kon opeens een hand in de zijne steken en schuchter met zijn wat schorre stem zeggen: een verhaaltje. Nooit hadden Jet en Coby daarom gevraagd, die hadden genoeg aan elkaar, dansten en speelden op straat, keven en tierden. Het simpelste verhaal was goed genoeg voor Berrie en in een rijmpje kon hij uitbundig plezier hebben.

*Scheepjes dobberen,
paardjes hobbelen,
kinderen huilen,
katten en uilen
krijzen en gapen;
- zoet gaan slapen.*

Hij kwam voor het politiebureau, dat stug en gesloten was. De moord op Molly scheen al te zijn vergeten - waarom kwam Koos dan niet thuis? ‘De politie doet ijverig onderzoek,’ stond er in de krant. Hij hoorde stappen en rumoer, twee agenten, een vrouw tussen hen in, liepen op het bureau toe; daarachter kwam wat volk, in zijn vaart gestuit nu de eersten achter de deur verdwenen. Een man herkende Van As.

‘Nog geen nieuws?’ vroeg hij zonder veel aandacht en keek om zich heen naar meer toehoorders. ‘Ze moesten een kerel oppakken, - al die wijven...’ Dirk vroeg wie de vrouw was, met zijn hoofd naar de deur wijzend. - Kende

hij haar niet? Toos van de fijne bloesies, uit de tweede Anjeliersdwars - hadden ze een Koos en een Toos, moest er nog een Roos bij. - Zijn vrouw was nog altijd niet terug, zei Dirk. De ander lachte. 'Nou man, ga dan eres vragen waar ze blijft, je zegt maar: geef haar voor vannacht terug, ik zal haar morgen weer brengen.' Dirk deed een stap achteruit. De moord was toch niet vergeten, dacht hij, alleen die twee mannen voor zijn winkel hadden over iets anders gepraat. Zo stil mogelijk liep hij verder, niemand scheen het op te merken. In een brede portiek zag hij twee meisjes dansen op hun eigen gezongen begeleiding, hoog en schel, kinderen van een jaar of veertien, al bijna groot, met vrouwelijke gebaren, onbewust sierlijk. Zo waren Coby en Jet geweest in hun jeugd, fel, begerig, en hadden zijn leven noodzakelijk gemaakt: de winkel drijven, op de hoogte zijn van dat waarover de mensen wilden praten. En dan Berrie, die vreemd was - maar eigenlijk minder vreemd dan zijn normale zusjes. En Koos die van moord werd verdacht. Het gekste was dat hij daar telkens weer van wegdwaalde, alsof hij niet herinnerd wilde zijn.

Nu stak hij het Damrak over, liep langs de Schreierstoren en vervolgde de Prins Hendrikkade. Bruggen en water, hoge schepen, kranen aan de havens, stil gelegd tot de morgen, evenals het werk aan de wal, waar een strook werd aangeplempt. Het onvoltooide leek altijd zinloos, dacht hij, al dat grauwe zand, en de grote vrachtwagens zonder chauffeur als logge, voorhistorische dieren zonder kop. Het was stil langs de kade, alle kantoren waren gesloten, een enkel huis werd nog maar bewoond en had verlichte vensters; dat van Michiel de Ruyter was donker, de admiraal voer nog altijd op zee en vocht - hij wist zelf

niet meer waarom. De Kalkmarkt, rechts de Montelbaanstoren, aan de overkant het huis van de West-Indische Compagnie, dat leek te hurken van ouderdom. Die gedachte gaf hem een troebel gevoel, dat misschien spijt was vermengd met schaamte om het domme van veel menselijke inspanning: verre landen veroveren en erom moeten vechten. Toch was hij blij in Indonesië te zijn geboren, het gaf hem een voorsprong op anderen, die nooit iets van de wereld hadden gezien.

Of - blij? Hij herinnerde zich het spelen met de kinderen van Soewardinda, maar zodra de avond viel werd hij thuis gebracht, en dan voelde hij zich soms plotseling vreemd aan die donkere wanorde in de dessa. De rassen zouden zich vermengen door de eeuwen heen, en er zouden nieuwe ontstaan - hij wilde altijd weer aan het nieuwe geloven.

Al mijmerend was hij op de brug van de Marinewerf gekomen, zag naar beide kanten het donkere, blakke water, op enige afstand de hoge romp van de Funenmolen en van dichtbij de stugge, getraliede kazerne. Een smal, vlak water scheidde dat okergele gevaarte van het Kattenburgerplein. Dit is Amsterdam, dacht hij, de mooiste plek, driehoekig, met iepen beplant. Hun bladeren waren nog groen in de zomer, toch leken de bomen versteend door de adem van dat harde huis, volgezogen met waterdamp.

- Versteend - was hij dat ook? Hij beet zich op de lippen.

- Nog niet - nog niet. Verder lopend zag hij weer den man met de open handpalmen voor zijn winkel staan. 'Mij is de wereld groot genoeg,' en het handgebaar was welsprekender dan de woorden; wat erop volgde wist hij niet meer. Toch bleef hij erover denken, traag herkauwend. De wereld was groot genoeg, maar de mensen maakten

haar klein. Een oud-matroos had hem eens gezegd: de zee is zo groot dat de hemel erboven en de vissen beneden telkens verschillen, - maar je vaart om een kamertje aan de wal. Nu moest hij maar doorlopen naar het einde van de Mauritskade, hij kwam dan nog langs het Tsaar Peterhuis met zijn afgewende tuin. Er stond een zonnewijzer in. Maar hij was wel moe geworden en zou misschien niet meer oversteken om die tuin te zien.

Een tram bracht hem terug naar de Jordaan. Als Koos nu in de kamer zou zitten? Hij zag het al door de winkeldeur: ze was er niet. Toch riep hij: 'hallo! is er iemand?' als een angstig kind, - maar alles bleef stil. Was Koos onschuldig?

Ze kwam de volgende middag in de vale schemering, - hij stond toevallig achter de winkeldeur; twee vrouwen sloten haar in en hieven, het bovenlichaam wat naar voren brengend, het hoofd naar haar op. Haar trekken waren onbewogen, bijna afwijzend, de zwarte sjaal versmalde haar wangen. Hij kon niet raden wat ze zojuist had gezegd en vergat de deur voor haar te openen, totdat ze zelf naar de kruk greep.

'Mag ik er misschien in?' De beide vrouwen liet ze zonder groet achter. Hij volgde haar door de winkel, de nauwe gang door naar de keuken. 'Wou je erwtensoep eten?' vroeg ze snuivend, 'daar kan je niet tegen.' 'Ik heb er niet aan gedacht,' zei hij, 'er stond nog een blik.'

Ze nam de pan van het vuur en zette er een ketel water voor in de plaats. 'Nou ja, met jou blijft het altijd eender.' Voor hem langs liep ze de kamer binnen, trok de mantel uit en vouwde zorgvuldig de zwarte sjaal op. 'Toen ik daar wegging, netjes uitgeleide gedaan door een van die

kerels, dacht ik: Nou moesten we bij Schiller gaan eten. Maar dan komen eerst die nieuwsgierige wijven op je af en proberen je uit te zuigen.’ Misprijzend keek ze om zich heen.

‘En dan?’ vroeg hij.

‘Wat en dan?’

‘Eerst komen die nieuwsgierige wijven, heb je gezegd.’ ‘Nou, en dan woon je weer in de Jordaan en je hebt je valies te dragen met alle ouwe rommel erin.’

Hij wist niet goed wat hij aan die woorden had en bleef haar aankijken. De vrouw gaf haar hoofd een ruk. ‘Wat zie je an me? Op den duur heb ik me daar toch verveeld, aldoor hetzelfde vertellen en goed opletten dat het ook hetzelfde wás. Gerrels heeft me op de trap gezien naar Molly toe - je weet wel: die lange sla-dood die boven haar woonde, - we passeerden elkaar. Hij is natuurlijk ook op het matje geweest, maar hij had een alibi, wat ik eerst niet wist. En je kunt verlekkerd zijn op een vrouw en hoeft haar daarom nog niet dood te steken. Eerst heb ik tegen dien rechercheur gezegd: “Ik zal geen namen noemen,” en zag hem zo'n beetje met zijn ogen trekken. “Goed mevrouw,” zei hij, “we zullen verder gaan,” maar later heeft hij gezegd: “die woorden raakten mijn kou we kleren niet, ze eindigen toch allemaal met namen noemen.”” Ze was aan de tafel gaan zitten en legde de handen een ogenblik voor haar gezicht. Toen stond ze op. ‘Nou, wat moeten we eten?’ Dat was zo'n gewoontevraag waarop hij niet antwoordde, want zij besliste toch, bovendien werd hij stil door iets wat in hem opwelde, - een wonderlijk medelijden, het kwam, dacht hij, door dat gebaar met haar handen. Koos, die haar gezicht verborg... Ze leek niet meer op de vrouw die met donzen wangen

was tevoorschijn gekomen, en hij wist niet wat nog te denken. Om zich uit een beklemming te bevrijden, vroeg hij: 'Zullen we dan buitenshuis gaan eten voor een keer?' Er kwam niet dadelijk antwoord en hij keek voorzichtig naar haar op. 'Och,' zei ze, 'het Rembrandtsplein is niet naast de deur en als ik zeg Schiller, dan wordt het Heck. Heb jij honger?' 'Ik weet het niet,' zei hij, 'maak maar wat klaar, alles is goed.' Ze trok met de schouders. 'Jij brengt een mens ook altijd op dood spoor. Gestoofde aal in botersaus dan maar - f6,50 per persoon; wenst meneer soep vooraf? - de wijnkaart ligt achter zijn elleboog.'

Daarop liep ze naar de keuken.

Ik breng iemand altijd op dood spoor, dacht Dirk van As, - maar ik moet de tafel dekken. Koos is uit haar humeur, - daar hoeft ik niet bij stil te staan, zegt ze, dat gaat vanzelf weer over. Een vrouw heeft een veel ingewikkelder lichaam dan een man, zegt ze, een vrouw weet nooit wat er in haar gebeurt.

Hij stond op en spreidde een bemorst tafellaken uit. Koos was een beste vrouw, hij verlangde naar haar, ze moest hier weer tegenover hem aan de tafel zitten, ze moest naast hem in bed liggen. Twee avonden had hij alleen door de stad gezworven, nu zou hij de aanblik van die starre huizen en dat roerloze water niet meer kunnen verdragen, al was het mooi. Mooi betekende misschien altijd verschrikkelijk, de dingen hadden hun geheim, net als het mensenlichaam - dat was wat Koos had bedoeld, - je mocht er niet naar vragen. En die rechercheur, - mocht die wel vragen? Hij zat heel stil en wist niet of hij indommelde of probeerde te denken, evenmin wist hij hoeveel tijd er verstreek. Als een van je daden werd nagespeurd, was het al mis, dan heette het een vergrijp, maar de rech-

ter moest twee dingen onderscheiden: de daad en de verklaring daarvan. Het oordeel moest worden afgewogen naar de verklaring. - Nu bekwam hem het gevoel van een verdwaald kind, dat zich een weg moest zoeken; het kon de bomen in het bos niet vragen, en zelfs de dieren niet. Er was het geheim van een moord, dat diep in de mensen lag verscholen. Moest het worden blootgelegd terwille van de gemeenschap? Dan mocht alleen het goede geheim blijven, - maar dat openbaarde zichzelf. Het kwaad werd hardop besproken, - de wereld was er vol van.

Waar bleef Koos, - ze was toch niet weer weggegaan? Ze deed de deur open en hij merkte dat ze was veranderd, haar bewegingen waren weer warm en bruusk. 'Al gedekt?' vroeg ze, 'je moet nog even geduld hebben, en zet twee glazen neer voor de wijn.'

Ze dronken nooit aan tafel, maar bij hun zilveren bruiloft, vorig jaar, had Coby hun zes kristallen glazen gegeven. 'Al drink je er water uit,' had ze gezegd, 'dan heb je tenminste een glas.'

'Het ruikt goed,' zei hij, 'maar er was toch niets in huis?' 'Ik heb wat laten halen,' zei Koos, de deurknop alweer in de hand, 'ik had daar mijn knechtjes, moet je denken. "Voor het geval dat ik straks naar huis ga," heb ik gezegd, "en ik dan de winkels dicht vind..." Die ene dikkerd kon zo vuil kijken. Of ik dacht naar huis te mogen gaan? Ik heb over zijn hoofd heengekeken en gezegd: "U zult nu wel van mijn onschuld overtuigd zijn."'" Ze lachte. 'Je moet soms als de bijbel tegen ze praten, daar hebben ze niet van weerom. Nou, toevallig hadden ze een leerling-agentje zitten, die kon wel even - als hij onderweg zijn ogen de kost gaf, - zo'n kleine buurtinspectie. Goed,

- ik heb hem gezegd eerst de waar in de smiezen te houden en dan de weegschaal.' Met een kreet van schrik - rook ze iets verdachts? - liep ze weg. Hij bukte zich naar de wijnglazen in het kastje. Zijn vader, die een dronkaard was geweest, had gezegd: Als jij later niet drinkt, krijg je een goed leven. Hij, de zoon, was zijn vader nu al voorbij in jaren.

Weer aan de tafel gezeten dacht hij aan Berrie. De jongen was niet gek, hij kon je verrassen door een onbeholpen woord, dat uit een zuiver gevoel kwam. Niet alles was geschaad, maar het ontbrak hem aan ordening en samenhang, dat alleen misschien.

Tussen de vingers draaide hij een servetring van kralen, die Coby als kind voor haar moeder had gemaakt. Je kon zulke dingen bewaren, je kon ze ook wegdoen. Dat laatste vond hij beter; het verdriet om Berrie was dat er niets viel weg te doen. 'Met hem blijven we altijd in de luiers zitten,' had Koos eens gezegd.

Nu schopte ze tegen de deur. 'Doe open!' Hij zag haar blozen van inspanning, het dienblad voor zich uit dragend. 'Daar dan - nieuwsgierig ben je niet, een andere man zou al lang in de keuken hebben gestaan.' Ze zette een bakje en twee pannen neer. 'Aal in boter gesmoord, petatten en abrikozen, nog van Jet op mijn laatste verjaardag.' 'Heerlijk,' zei hij.

'Ja, heerlijk; mevrouw Jacoba van As geboren Beert is vrijgesproken. Molly blijft er koud bij, maar dat is mijn zaak niet, - als ik jou maar een beetje warm kon krijgen.' Hij voelde een weifelende glimlach om zijn mond. 'Dat is je altijd nog gelukt.'

'Altijd nog, maar nou.' Ze strekte de hand uit naar zijn

bord. 'Er is iets in je, - iets voorzichtig, of bangelijks, alsof je niet helemaal aan mijn onschuld gelooft, - maar ja, bangelijk ben je altijd geweest.'

Hij zei: 'Ik denk aan onze reputatie.'

'Ik ook - ik steun je in alles; heb je niet een goeie dag gehad vandaag?'

'Dat wel,' zei hij, 'gaat nogal.'

'Hm, een volle schep en dan weer een beetje terugnemen. Waar is de wijn? - die laat ik waarachtig nog in de keuken staan.'

De fles bleek al te zijn opengetrokken en ze schonk in. 'Rozee,' zei dat agentje, 'hij had maar rozee genomen. Waar drinken we op?' Ze hief haar glas naar het zijne. 'Zeg nou niet: op je gezondheid, dat is zo dood.'

Hij zei: 'Op Berrie.'

Het trok in haar gezicht. 'Op de voorspoed van de meiden, - daar hangt veel van af, ook voor Berrie.'

De glazen raakten elkaar, maar hij hield het zijne bij de kelk, zodat de trilling van het kristal werd gesmoord. 'Eet nou maar,' zei ze als tegen een kind.

Enkele minuten aten ze zwijgend, Koos dronk met vette lippen en haar gulzigheid was iets dat hem bekoorde en afstootte. Had hij haar voor het eerst gezien met een geheven glas in de hand, als op een schilderij van Jan Steen? Een vogelkooi ging van de zoldering af, de vrouw dronk de vogel toe, of hield hem plagend een suikerklontje voor? Koos moest maar praten, dacht hij, wat wist hij nog van haar avontuur? Hij vroeg of ze de dader nu al op het spoor waren en kreeg een misprijzende blik. Inplaats dat hij wat zei over het lekkere eten - de dader hield zich natuurlijk schuil.

Soms meldde hij zich vrijwillig.

Soms, ja, dat had de commissaris ook gezegd, maar het interesseerde hem niet, want gevonden werd hij toch, geholpen door getuigen als Toos en haar. Nu keek ze in de pan. - Aan hem was geen goed te doen, zelfs niet op een dag als deze.

De wijn smaakte hem niet.

Even schoot haar stem uit, 'Vreet dan aardappels!' toen lachte ze weer. Wat zou ze een lol hebben met Coby en Jet. Met die rechercheur had ze een beetje geflirt (ze sprak dat woord goed Hollands uit) - maar hij was veel weg geweest. Toen het haar begon te vervelen had ze Toos genoemd, want je moest de politie helpen, en Toos redde het wel, die ging met een hete bout over die mannetjes heen. - Ze nam van de abrikozen, schoof hem de bak toe en praatte verder. Molly was niet geweest wat je een publieke vrouw noemde, ze werkte en had een vriend, en dan weer eens een anderen vriend en ander werk. Vroeger had ze gebakerd, maar voor een kraamvrouw, die toch dikwijls een beetje week om het hart was, waren haar praatjes te opwindend, en ze zei dat ze niet tegen de lucht van de moedermelk kon. Zweetvoeten roken weer anders. Toos dan had de fijne was gebracht en toen ze weer buiten stond miste ze haar opschrijfboekje en had naar boven geroepen. De bakkersvrouw stond aan de overkant voor haar deur, het was kort na sluitingstijd. Molly had het raam opgeschoven en geschreeuwd: Heb je me wel doorgekrabd, je hebt je centen gehad, ik zal effe kijken. Na een ogenblik had ze het boekje precies in de mand van Toos gemikt, een andere buurvrouw had het ook gezien.

Nu Koos eenmaal op gang was, stroomden de woorden uit haar mond en Dirk had ze willen stuiten, hij wist niet

waarom. Hij prees de abrikozen, hoewel hij at zonder te proeven en schonk zich nog eens van de wijn in. Kon dit alles maar voorbij zijn, dacht hij, alsof het niet was gebeurd, - kon de avond maar leeg worden als gewoonlijk. Een bel deed hen opkijken. ‘Wat nou?’ zei Koos, en Dirk: ‘Toch niet weer de politie?’ Schamper door de neus snuivend stond de vrouw op. ‘Ik ga niet nog es mee, ze hebben maar voor één keer betaald.’

Zo scherp mogelijk bleef hij luisteren; hoorde hij iemand aan de kassa? bij onraad zou Koos toch wel gillen. Na een lange minuut kwam ze terug en sloot de kamerdeur met nadruk. ‘Zo'n nozempje,’ zei ze rustig, ‘had geen losse gulden; De Rooi is volgens hem ingerekend. Straks kom jij ook nog aan de beurt.’

‘Ik? - ik ben toch altijd thuis.’

De ogen van zijn vrouw begonnen te glinsteren en ze hief een wijsvinger omhoog. ‘Pas op, - Molly kwam wel eens in de winkel, ze kocht sjag, half-zware - weet je niet?’

‘Nee.’

‘Ik ook niet,’ zei Koos en lachte vrolijk. ‘Zo gaat het nou als je wordt verhoord, ze proberen je erin te laten lopen, maar als je geen schuldige voeten hebt loop je niet. We nemen een bakje koffie, hè?’

‘Goed,’ zei hij en hoorde de eigen matte toon. Hij had geen zin in feestvieren, de opgewektheid van Koos leek te schrijnen in zijn keel, - maar mogelijk was het de zure wijn. Even later drong de geur van koffie in zijn neus en hij dacht: we hebben het goed, Koos wil het zo, zij trekt de grenzen, zuinig-an, maar je alles ontzeggen terwille van dat kind is dwaasheid. Was het laf van hem haar te laten begaan? gaf hij Berrie prijs aan haar plezier in klei-

ne dingen? De jongen was nu al drie jaar uit huis, de zaak was snel opgebloeid na de oorlog, ziekte kenden ze niet en ze spaarden trouw, maar tot meer dan vijftig gulden in de maand brachten ze het niet.

Bijna triomfantelijk kwam Koos binnen met de dampende koffie.

‘Hier, - wij leven nog. Morgen wordt ze begraven, Molly, - ik ga natuurlijk mee. Er mocht wel een aparte koets zijn voor de getuigen, kwam ik naast Toos te zitten, die naar bleekpoeder ruikt, tegenover Gerrels, van wie ik toch niet zo zeker ben, en die dikke kadet van den bakker.’ Haar gezicht glansde achter de ijle damp uit de kop die voor haar stond.

‘Het zoete roeren door wat bitter smaakt,’ zei ze, ‘dat zijn ogenblikken die meetellen. Ik ben een fameus wijf, zegt de commissaris. Hoe hoog die ruzie tussen mij en Molly was gelopen, wilde hij weten. Heb ik gezegd: “Niet zo hoog als de Westertoren, maar op de centimeter precies weet ik het niet.”

Hm; of we elkaar te lijf waren gegaan.

“Elkaar niet, zij is mij te lijf gegaan, maar dat is haar vak.” Heeft die vent gauw met zijn hand over zijn mond gestreken.’

Van As dronk zijn koffie, denkend over de begrafenis van die vrouw; hij voelde zich loom en toch onrustig. Dat Koos was betrokken bij die moord, dat een man, die er misschien meer van wist, haar had aangebracht... Maar dat bewees niets tegen haar, toen hij als kind in de kampong speelde, bleef hij onschuldig bij al wat daar omging - of toch niet geheel?

‘Je moest maar thuisblijven,’ zei hij, ‘ik vind het niet erg gepast dat jij aan dat graf zou staan.’

Koos hief het hoofd wat schuin. ‘O,’ zei ze licht, ‘ik zou mijn grijze mantelpakkie aantrekken, ben ik netjes, en dan ziet de buurt meteen dat ik vrij-uit ga.’

Hij tuurde op de krant, waaraan hij die avond zeker niet zou toekomen en trachtte zijn adem te beheersen. ‘Weet je zeker,’ begon hij en brak weer af, maar moest verder gaan door de blik van Koos ‘weet je zeker dat je niet nog eens zult worden verhoord, nu misschien door den officier van justitie?’

Met open mond keek ze hem aan. ‘O, ga je het hoger-op zoeken? Vertrouw je het zaakje niet, of wil je me nog eens kwijt, erwtensoepe eten waar je niet tegen kunt?’ Haar toon was schamper en kleinerend. ‘In de kast krijg je me toch niet, ik ben zo onschuldig als... als onze Berrie, dat schaap.’

Het zweren bij de naam van hun armen zoon hinderde hem, maar meteen ook voelde hij haar te moeten sussen. ‘Ik wil je niet kwijt,’ zei hij schor, ‘ik heb juist gedacht dat we zondag eens naar Ermelo moesten gaan.’

De trekken van haar gezicht werden slap. ‘Hè nee, deze zondag niet, ik reken erop dat Coby komt, met Jantje, maar die speelt wel op straat.’ Hij wist dat de oudste dochter haar lieveling was, Coby met het ronde kindergezicht en de wilde haren, wist hoe 'n plezier ze samen hadden in eindeloze buurpraatjes. Coby had een flinken man, die opzichter was bij het laden en lossen van schepen en dik scheen te verdienen, - een man als een hijskraan, zei Koos, alle Rotterdamse havens hadden ontzag voor hem. ‘Nee,’ herhaalde ze, ‘zondag niet. Coby komt altijd met een zak vol verhalen, en nou heb *ik* eens wat te vertellen.’ Ze dronk haar koffie, gulzig, dacht hij, zoals ze zich gulzig in het avontuur had gestort, en toch beheerst, rechttop

tussen de beide mannen van de politie. Ver achter haar en vaag zag hij de zee, en toen, een ogenblik, de gestalte van zijn moeder. Die had hij nauwelijks gekend.

Plotseling verloor hij al zijn adem en scheen weg te zinken, maar langzaam strekte hij zich weer.

Derde hoofdstuk

Hij stond vroeg op, die zondagmorgen; Koos bleef nog liggen en vroeg met slapende stem of hij nu al ging? - dat schaap moest naar de kerk.

- Het werd wel later, - hij moest zich nog verschonen. Toen hij in de kleren was en haar een kop thee bracht, deed hij een laatste poging. De jongen was er zo op gesteld hen samen te zien, het was een mooie dag om naar buiten te gaan. Maar ze schudde het hoofd: na de emoties van deze week wilde ze thuis blijven. Op het kerkhof had ook de zon geschinen - 'een stralende nazomerdag,' had een neef van Molly gezegd, de enige die aan het graf had gesproken, en een echte meneer, - Molly scheen van goede kom-af te zijn geweest. Hij, die neef, had haar in hun jeugd gekend, een lieve, vrolijke meid, en als hij zei 'meid', dan klonk het anders dan uit de mond van een Jordaner. In de kracht van haar leven was ze ons ontvallen, zei hij, allemaal mooie woorden, en toch niet erg van pas voor haar gevoel, want onwillekeurig zochten je ogen naar de moordenaar. Maar de rechercheur was er niet geweest. 'De rechercheur?' vroeg hij verbaasd.

'Natuurlijk, die had er wat kunnen leren. Inplaats daarvan had hij Gerrels opnieuw in de kraag gepakt.'

Dit alles wist hij al, maar zij scheen er niet genoeg van te kunnen krijgen. Nu dronk ze de thee en schoof met een lange zucht weer onder de dekens. Een paar seconden bleef hij naar haar kijken, zoals hij niet wist eerder te hebben gedaan: het dichte ooglid was rimpelig, er lag een groef tussen de wenkbrauwen, maar de lijn van voorhoofd en neus was mooi als van een bloemkelk. Hoe kon dat woord in hem opkomen - doordat hij zo ver weg was

geboren, misschien? Wat haastig wendde hij het hoofd. In de kleine huiskamer keek hij rond of er nog iets voor hem viel te doen, streek over het tafelvlak, besloot niet te ontbijten om geen kruimels te maken en liep naar de winkel, waar hij een stofdoek nam als op werkdagen. Behoedzaam veegde hij langs kistjes en dozen, met de linkerhand het opgestapelde stuttend. Daarbij viel het hem in een doos kleine sigaartjes te moeten meebrengen voor Kouber, de kruidenier bij wie Berrie woonde, iets waartoe hij altijd met enige weezin besloot, - terwille van zijn jongen. De doos pakte hij netjes in als voor een klant.

Toen hij op straat liep, voelde hij zijn borst verruimd. Er hing een ijle nevel in de boomkruinen langs het water; door de rust van de zondagmorgen hadden de huizen dat wonderlijke, dat hij niet kon noemen, alsof de tijd hen had losgelaten en vergeten. Hier had hij vaak met Berrie gelopen, toen hij nog hoopte dat het kind zich zou ontwikkelen, - maar ook hem scheen de tijd te hebben vergeten.

Onwillekeurig keek Van As op zijn horloge; ruim negen uur, - hij wist het trouwens aan de zon. Het zou een mooie dag worden, hij kon wel eerst naar de zee gaan kijken, dan een bus nemen van Harderwijk naar Ermelo. Deed hij zijn zoon daarmee tekort? Berrie hield van het zingen in de kerk, lang uithalend; hij blert als een varken, zei Coby vroeger, - fijngevoelig waren die meiden niet. Toen het stationsplein voor hem lag ging hij wat sneller lopen; er was daar grote bedrijvigheid, de trams reden af en aan. In de hal van het station stonden extra treinen naar Zandvoort aangekondigd. De Noordzee lokte hem meer dan het binnenwater, en toch is de zee bitter, dacht hij. In de voortgaande trein zat hij aan een raampje en

keek naar buiten. Zijn denken bleef vaag, eerst voorbij Amersfoort werd hij opmerkzamer en hield de beelden zo lang mogelijk vast. Toen ik wist niet te zullen varen, dacht hij, had ik een buitenman moeten worden, dan zou ik ook een boerendochter hebben getrouwd, een vrouw als Koos, zo warm van lijf en zo vast op de benen.

Koos was goed voor hem geweest, al die jaren, maar ze had hem vandaag niet alleen moeten laten gaan, na wat er was gebeurd. Ze hadden Gerrels opnieuw gepakt, een man die hij wel kende, lang als een telefoonpaal, verlegen met zijn figuur. 'Ik ben een antenne, ik vang alle trillingen op,' had hij eens met een scheve glimlach gezegd, zich buigend over het vaste vlammetje op de toonbank. Of de man iets zou verstaan van al die stemmen? Het was alsof de blik van Gerrels antwoordde: O, jawel. De man zou dan zeker ook weten waarom Molly was vermoord.

Weer tuurde hij naar buiten; dennen en laag hout, - hij hield niet van zandgrond. - Het drong tot hem door dat hij onrustig was, alsof hij voor het eerst naar Berrie ging in het volle besef van diens staat. Toch was dat besef voorzichtig, bijna zich verontschuldigend, bij hem binnengeslopen - en hij had er vrede mee. Verwonderd herhaalde hij die woorden: Ik heb er vrede mee. Maar er was iets veranderd sinds hij die mannen tegen de muur had zien staan, sinds hij wist wat hen roerloos maakte. Hijzelf kon de spanning voelen, hard en snijdend.

Hij liep de lange weg van het station Harderwijk naar het oude stadje. In de straten was het druk door vrolijke mensen, die alle naar de buitenkant trokken. De zee lag vlak en blinkend onder het sterke licht en een ogenblik stelde de stilte hem teleur: er was geen ruisen, geen ge-

murmel van branding, - toen dacht hij dat het goed zou zijn door het roerloze water te waden, totdat het zijn lippen zou bereiken, - maar wist dat alleen te kunnen doen zonder toeschouwers, - in een droom, misschien. Dicht langs de rand gaande, zag hij toch kleine rimpelingen in het water en het gele zand daaronder. Het zwembad was nog gesloten, maar jonge mensen ontkleedden zich in tentjes op het smalle, aangeplempte strand en lagen daar omheen in de zon; hun luide stemmen vervaagden snel in de ruimte. Dirk keek naar zijn zwarte schoenen, die morgen gepoetst; hij nam zijn hoed af, er stond toch een zwakke wind, die hij over zijn bijna kale schedel voelde strijken. Een meisje in shorts gooide een bal over zijn hoofd en lachte met open mond; haar lange benen waren slank, ook boven de knie. Ze doet of ze me niet ziet, dacht hij, ze is jong en mooi. Nu sprong ze op en ving de bal, een lichte kreet uitstotend. Speelde ze voor hem, een armzalig burgerman? Hij wendde het hoofd en zag een licht wapperend doek, groen en bruin gevlekt, een oude militaire dekmantel, waar een jongen een tent van probeerde te maken. Blijkbaar had hij geen stokken genoeg en gebruikte aan één kant zijn fiets, die opeens omviel. De jongen sprong toe en Dirk herkende Berrie, - Berrie, die nu tegen het achterwiel schopte en de vuisten balde. Hij kwam vlug naderbij en wuifde met zijn hoed.

De jongen keek op, er trok een brede glimlach over zijn bolle gezicht.

‘Paatje, ben jij het, ben je alleen?’ Hij omhelsde zijn vader, - hij was een kind, je kon hem niet leren dat mannen elkaar niet kusten.

‘Spijbel je ook, net als ik?’

Van As zette zijn hoed weer op. ‘Je hebt de groeten van

je moeder,' zei hij, 'ze kon niet meekomen. Waarom ben je niet naar de kerk gegaan?'

Hij had dit niet willen zeggen, maar wist niets anders. Berrie stak een elleboog uit. 'De kerk,' zei hij smalend, 'dat's goed als het regent, ons Lieve Heertje laat nou de zon schijnen.'

Hij nam een klein houten schepje op. 'Heb ik gevonden, als ik wegga, gooi ik het in zee.'

De vader vroeg: 'Zou je graag een tent hebben?' maar de zoon reageerde daarop niet, hij groef een kuiltje in het zand. 'Het is een goed schepje,' zei hij, 'een beetje klein, maar heel lief.' Het meisje met de bal was naderbij gekomen en wierp een blik op Berrie, waarna ze haastig het hoofd wendde.

'Je hebt een mooi zeil, zullen we samen een tent maken?' Geen enkele uitdrukking in die lichtblauwe ogen. 'Nee, ik wil pootje baden.'

'Goed, jongen, dan blijf ik hier naar je kijken.'

Nu lachte Berrie. 'Maar het mag niet zolang er nog een muis in de kerk is. Paatje, de dominee is een muis.'

Hij stelde voor ergens wat te gaan eten, als ze dan terug kwamen konden ze pootje baden.

Of hij zoveel centen had?

O ja, hij had genoeg.

Zijn baas was ook rijk, toch werd de vrouw hoe langer hoe magerder. Werd moenie dik? Met de gespreide handen voor de borst duidde hij een zware boezem aan.

Alle praatjes over seksualiteit vermijden, had de dokter hem op het hart gedrukt, dus antwoordde hij haastig: 'Moeder blijft hetzelfde. Heb je al trek in een boterham? - het is nog vroeg.'

Berrie kneep de ogen dicht. 'Een kop koffie. De baas zegt:

Ben je zelf kruidenier en krijg je nooit een lekker bakje koffie; de vrouw gooit er teveel water op, maar als ik 's avonds in bed lig, hoor ik haar weer malen.'

'Goed, we zullen de fiets meenemen.' Weer keek hij uit over het water terwijl de jongen het zeildoek opvouwde, zorgvuldig over het houten schepje heen. - Graag had Dirk nog gebleven, het weerspiegelend watervlak leek rechtop in hem te staan van top tot teen, - maar Berrie bracht de onrust van zijn wankele geest.

Als uitgewezenen verlieten ze het strand, de oude fiets met het zeildoek en een paar stokken tussen hen in.

Weer in het stadje gekomen zocht Van As een eenvoudig koffiehuis, één waar ze zouden worden geduld. Het was Koos eens met den jongen gebeurd dat een kelner haar fluisterend achter de hand had gezegd: 'Mevrouw, het publiek neemt aanstoot, wilt u in een kamer van den eigenaar gaan zitten, waar u goed zult worden bediend?' Ze had verkozen weg te gaan, met een weerstrevenden jongen. Nu zaten ze in een kiezeltuintje onder een grote linde en konden naar het verkeer kijken. De klank van een kerkorgel drong tot hen door, - het einde van de dienst. Gelukkig had Berrie belangstelling voor auto's; 'kijk, patje,' zei hij telkens, 'wat een slee.' De wagens kwamen langzaam om de bocht en gleden voorbij, de inzittenden hoorden de psalmtonen niet. 'Grote God, wij loven U,' dacht de vader. Het wachten op de koffie gaf een prettige prikkeling. Berrie omsloot zijn arm. 'We moeten lang blijven zitten,' zei hij, 'tot de baas me komt zoeken. Dan zeg ik: "Je kon toch wel begrijpen dat ik in een kroeg zat?"' en hij lachte uitbundig. Een kelner bracht koffie met gevulde koek en botersprits. 'Heren,' zei hij, 'een zeldzaam mooie dag. Over een uurtje krijg ik een groot gezelschap,

een vereniging van plattelandsvrouwen - tot zo lang kunt u rustig zitten.'

'Platte vrouwen,' zei Berrie luid, 'dan gaan wij weg.'

De man schommelde met zijn dienblad. 'Goed, jongeheer, maar u hebt geen haast.'

Een troep jongelui kwam binnen, vrolijk-luchtig gekleed; één der meisjes aarzelde bij het zien van Berrie, maar werd door de anderen meegenomen; in de uiterste hoek van het plaatsje vormden zij een wijde kring.

'Die ken ik,' zei de jongen, 'allemaal uit Ermelo' en met een brede glimlach: 'schoolkinderen.'

'Je mag niet zo kijken,' zei de vader.

'Niet? vinden ze juist leuk; ze kennen mij ook wel,' en hij begon hartelijk te knikken.

'Hier, eet nog wat.' Dirk legde zijn zoon een arm om de schouders. 'En dan gaan we naar het strand, het wordt hier koel, vind je niet?'

Door een vlammeende bos leek Berries gezicht boller dan ooit.

'Het is nou zondag, maar ze moeten veel leren, hè paatje? Dat donkere meisje heet Lida, ik draag soms haar boekentas, dan hol ik haar vooruit naar de school en stop hem ergens onder een bank, maar laatst heeft ze een run genomen en me ingehaald. Toen heb ik zo gelachen dat ze niet boos kon blijven, - maar je bent niet altijd vrolijk, paatje, als je lacht, en ik heb moeten beloven het nooit weer te doen.' De trekken van zijn gezicht verslaptten, maar meteen daarop trok zijn mond weer breed. 'Kijk, zo'n auto heeft dokter Verheul, een Chrysler, - misschien komt hij me halen.' De auto gleed voorbij.

Als Koos was meegegaan, dacht Dirk, zouden ze nu bij Kouber in de achterkamer zitten, of wat rondneuzen in

de winkel. - Koos hield van verpakte artikelen, ze nam alles in de hand, vroeg wat het kostte en zette ieder ding zorgvuldig weer op zijn plaats. 'Zou je niet wat kopen?' vroeg hij dan, en ze zocht iets lekkers uit, dat meteen werd opgedeeld. Onderwijl babbelde ze, vertelde over haar schoonzoons, over het leven rondom, tot zelfs die muizige vrouw van Kouber een blos in de wangen kreeg.

- Weer in de trein, wees ze met het hoofd terug: 'de vent geeft ons niks voor inkoopsprijs, die stinker wordt nog rijk.'

'Wij toch ook,' had hij eens gezegd, en zij weer, met een smalend trekje om de mond: 'Wij, met Berrie op onze rug?' Deze morgen had ze voor het eerst niet mee gewild naar Ermelo, die moord spookte door haar hoofd, haar houding tegenover de mannen van de politie. Hij zag haar op de planken in een kermistent, spelend naar alle kanten, zeker van haar succes, zag zichzelf verloren in een menigte die het hoofd naar haar ophief en juichte.

Nu voelde hij een knie van Berrie tegen de zijne. 'Paatje, je moet het je niet aantrekken van Lida.'

'Wat - e -'

'Dat ze me nu niet wil kennen - ze is met zoveel vrienden; dikwijls loopt ze alleen en dan is ze altijd aardig. Ze heeft hele donkere ogen en eenmaal heeft ze mijn hoofd gestreeld, - misschien wil ze mijn meisje worden. Zal je dan blij zijn, paatje? - Laten we maar weggaan, de koffie is hier niet lekker -.'

De vader voelde zich ontroerd; het was hem meer gebeurd dat Berrie opeens zijn stemming ried en deelde. 'Goed jongen, we zoeken een andere tent op, we zijn vandaag toch samen uit.'

Berrie had een ongelijkmatige gang en schommelde met

de armen; zijn vader reed de fiets met zich voort. Ze liepen het oude stadje door als vermoeide reizigers, heimelijk teleurgesteld in het vreemde land. Aan zee waren nu enkele kraampjes geopend met planken vloertjes ervoor; de jongen vroeg om brood en bier.

‘Weet je nog, paatje, vroeger gingen we naar Zandvoort, maar ik hou meer van deze zee, dit is enkel water, de Noordzee is schuim en zout en kwallen.’ Ze haalden wat herinneringen op aan vroeger, toen Jet en Coby nog bij hen waren. Moeder dorst niet te zwemmen, ze was bang dat er een levende garnaal in haar mond zou spoelen, en Jet had zulke lange tenen, net vingertjes. Voor de grap had ze eens een ring en een ketting in het zand begraven, en kon ze toen niet meer terugvinden - eindelijk, ja, eindelijk wel. ‘Paatje’, vroeg hij opeens, ‘is moenie dood?’ en Dirk zag dat zijn ogen vol tranen schoten. Hij raakte Berries arm aan. ‘Welnee, hoe kom je daarbij?’

‘Ik zag een begrafenis langs de zee.’ Diep brommend, half onverstaanbaar begon hij zingend te zeggen: ‘Langes de zee, wiegele mee, dood en begraven langes de zee.’ De tranen liepen hem over de wangen. ‘Paatje, waar is moenie dan?’

‘Ze is thuis,’ zei Van As, ‘ze had hoofdpijn, en Coby zou komen met Jantje, je weet wel, je kleine neefje, zo'n joggie van twee jaar. Wil je nog pootje baden?’

De jongen schudde het hoofd. ‘Ik wil met jou mee naar huis, naar Amsterdam.’

‘Maar je bent toch in betrekking, de baas kan je niet missen, ik denk dat hij al ongerust is over zijn knecht.’

Nu veegde Berrie met een mouw langs zijn ogen en grinnikte. ‘Ja, denk je dat? Hij zegt “niksnut” tegen me, maar ik doe toch het zwaarste werk.’

‘Natuurlijk, hij is wat blij met je. Hoe zullen we teruggaan, lopes, of...’

‘Fietsend, - jij op de bagagedrager; ik slinger wel een beetje, maar daar moet je je niets van aantrekken.’

‘Als je maar niet onder de auto's slingert.’

De jongen lachte vrolijk. ‘Net nog niet, maar de man achter het stuur balt een vuist tegen me, zal je zien.’

‘Leg je het daarop aan?’

‘Voor de lol.’

‘Maar met je ouwe vader achterop?’

‘De duvel is oud.’ Hij sloeg zich op de knieën van plezier. Een klein meisje in een helder witte jurk bleef verbaasd naar hem kijken. ‘Kom Rietje,’ riep de moeder. Ze trok een pruimenmondje. ‘Een grote aap,’ zei ze, en wendde zich af.

De terugtocht verliep onregelmatig. Van As, die heimelijk opzag tegen het bezoek aan de familie Kouber, besliste dat hij zou wandelen; de jongen op de fiets schoot vooruit en weer terug, reed rondjes achter hem om en vertoonde zijn kunsten. De weg was vrij druk. Eenmaal gingen ze nog terzijde in het struikgewas liggen; Berrie zocht een zandig plekje uit en vormde twee kleine kopjes met de handen.

‘Vrouwenborsten,’ zei hij, ‘als ik groot ben neem ik een meisje met zulke borsten om tegenaan te liggen.’ Het zand vloeyde weg onder de druk van zijn hoofd, en hij beukte erop met de vuist. Toen bleef hij er treurig naar kijken. ‘Het houdt niet,’ zei hij hoofschuddend, ‘er lopen geen wortels door. Wortels? - aderen en zenen. Wat zijn eigenlijk zenen, paatje?’ Hij luisterde niet naar het antwoord, maar wroette weer in het zand. De vader maande al gauw tot voortgaan.

Nog te vlug naar zijn zin waren ze op hun bestemming.

De vrouw van Kouber maakte een vermoeide indruk op hem; het grijze, onnatuurlijk krullende haar hing slordig in de nek, haar voeten staken in oude viltpantoffels. De man had zich beter verzorgd, het kleine, ronde hoofd stak parmantig uit boven het zondagse pak. - Was de jongen daar eindelijk, en hij, de vader, had zijn komst niet gemeld? Na, ze moesten dan maar binnenkomen. Hij zat met zijn vrouw voor de open deuren in de achterkamer. Een mooie dag, - ze konden niet weggaan en de boel sluiten, zolang hun knecht onder water was.

‘Dat doen jullie anders dikwijls genoeg,’ zei de jongen grinnikend.

De vrouw trachtte te sussen. ‘Kom, vader, we hadden toch geen plan om uit te gaan.’

‘Doet er niet toe, hij loopt weg en wij hebben de verantwoording. Van As, je moet begrijpen dat wij Christenmensen zijn, maar aan ons geduld kan een einde komen.’

De vrouw fluisterde Berrie toe dat hij zijn bed nog moest opmaken en de jongen verdween. Kouber keek achterom of de deur goed was gesloten, er kwam een jolige trek in zijn gladde gezicht en hij zei: ‘Zo, we hebben in de krant gelezen over een moord in de Jordaan - daar woont u immers?’

Van As knikte.

‘En uw vrouw - is toch niet ziek, hoop ik?’

‘Nee, - ze verwacht onze oudste dochter.’

‘We hebben het stil gehouden voor Berrie,’ zei de vrouw met de grijze krulletjes, ‘we verstoppende krant, maar hij hoort wel eens wat, je kunt niet overal vóór zijn’.

Dirk bewoog de schouders, hij wilde dit geval van zich schuiven, maar wist niet hoe. Na een ogenblik van stilte

zei hij: 'De Jordaan is misschien zo groot als uw dorp en veel dichter bevolkt - ik weet ook niets van die moord.' De ander keek hem aan en gaf een langzame knipoog.

'O, ik dacht: misschien als winkelier, - rokers zijn gewoonlijk praters. Was die vrouw nou een snolletje of niet?'

'Ik weet het niet, ze noemde zich pedicure.'

Kouber lachte. 'Dat kan voor mij alles betekenen.'

De vrouw stond zuchtend op. 'Ik zal thee zetten.'

De bezoeker schoof onrustig op zijn stoel. 'Ik zou even naar den dokter willen,' zei hij, 'doet u voor mij geen moeite.'

'Die loop kan je je besparen,' viel de ander in, 'er is geen nieuws omtrent den jongen, dat sukkelt zovoort, en als hij de boel niet teveel in het honderd stuurt, kan hij hier blijven, - al moeten we misschien opslag vragen, de levensstandaard wordt steeds hoger.'

'Ik betaal al een heleboel,' zei de vader, 'en ik moet nog zien weg te leggen voor den jongen.' In het zwijgen dat volgde - de vrouw stond afwachtend bij de deur - voelde Dirk een bijna ondragelijke beklemming.

'Maar nou die moord,' zei Kouber, 'de politie doet ijverig onderzoek, natuurlijk, dat doet de politie altijd, maar vinden ze wat?'

De vrouw liep de kamer uit.

'Te denken dat je wordt vermoord in een opgepropte buurt en dat niemand er wat van weet - zogenaamd - maar je moet het durven volhouden, hè?' Hij keek de ander met glinsterende oogjes aan. 'U weet niks, uw vrouw weet niks, neem ik aan...'

'We wonen er niet zo dichtbij,' zei Dirk, 'en je bent altijd aan je zaak gebonden.'

‘Wat noemt u “niet dichtbij”, drie minuten?’

‘Zoiets, ja.’

‘Hmm - de wind waait het gauw over. En de politie heeft het lijk vrij gegeven. U bent zeker niet naar de begrafenis geweest?’

‘Neen.’

‘Merkwaardig; er moeten al ristjes mensen zijn verhoord.’

‘Dat zal wel, ja. Mag ik een sigaar opsteken?’

‘Zenuwen? ga je gang.’

‘Ik rook heel weinig, ook al uit zuinigheid.’ Hij presenteerde den kruidenier, hield hem een vlammetje voor en merkte dat zijn hand beefde.

‘Merci. Ze hebben wel eens gezegd dat ik een goede speurder zou zijn; ik houd vast, hè, ik mergel de mensen desnoods uit. Er is zo'n gezelschapsspelletje, één denkt aan iets, een voorvalletje uit zijn leven, een beetje gek, offe...’ hij draaide wat met de geheven hand, ‘een beetje la-la, hij kan achteraf ook zeggen dat hij het maar heeft verzonnen, - en de anderen moeten proberen er door hun vragen achter te komen. Wel leuk, ik heb er nog al eens succes mee.’

Berrie kwam binnen en vroeg of hij de straat op mocht. ‘Voor dit keer, een half uurtje.’

‘Breng mij maar naar den dokter,’ zei de vader, en zich tot Kouber wendend: ‘Het staat zo achteloos als ik niet een poging waag.’

‘Maar paatje,’ zei de jongen, ‘we zijn hem tegengekomen in zijn Chrysler, hij ging naar Nunspeet, want daar woont zijn getrouwde dochter.’

‘Bel hem op, dan heb je zekerheid.’ Kouber ging zijn gast voor naar de telefoon. In het doktershuis meldde zich

een dienstmeisje; dokter zou tegen zes uur thuiskomen, - kon ze de boodschap aannemen?

Dirk aarzelde. Hij mocht den dokter niet, en het lange wachten zou een marteling zijn. 'Het spijt me,' zei hij, 'dan maar een volgend keer,' en met bekleemd hart ging hij de kamer weer binnen.

'Nou,' zei Berrie, 'dan ga ik een beetje sjansen.'

De mannen bleven alleen en trokken aan hun sigaar. 'De vrouw maakt toilet,' zei Kouber luchtig, 'al die vrouwen van ons hebben dezelfde haren en dezelfde jurken. Zo'n Molly zal wel anders zijn geweest; je kunt je niet voorstellen dat mijn vrouw vermoord zou worden, hè? - ze is er veel te goed voor, en een puike moeder, van Berrie krijgt ze alles gedaan, - maar de vonken vliegen er niet uit. En dan Ermelo, het dorp van de gestichten, mooie villa's voor de doktoren, maar op het terrein van de gekkenhuizen, zal ik maar zeggen. Ik denk wel eens: perslot parasiteren we allemaal op het abnormale, het zondige, het menselijke tekort, de ziekte. Ik heb niet zo'n vrolijke kijk op het mensdom, juist daardoor interesseer ik me voor een vrouw die doodgestoken in haar bed wordt gevonden. Heb je haar wel eens gezien?'

'Bij mijn weten niet.'

'Nou, ik zal je zeggen: er heeft hier een circusmeid gewoond, een trapezewerkster, die was gevallen; ze kwam wel eens in de zaak, kocht pepermunt en hoofdpijnpoeders, en als ze pas haar uitkering had gekregen kersenbonbons. Dat was nou zo'n type - een slangenmens, flink geverfd, met lange, knokige vingers en altijd op iets bijten, zodat je haar tanden zag - nerveuze tanden, zou je willen zeggen. Ze zou wel een beetje herstellen, maar ze kon nooit meer optreden, en ze hield van haar vak, daar

zat de spanning van het gevaar in en zonder dat vond ze het leven zouteloos. Aan die vrouw moest ik denken, toen ik las van Molly, - ook een koorddanseres, niet iemand met uitgezakte voeten op de platte aarde, zoals onze vrouwen. - Het zal mij benieuwen of ze schoenen heeft aangetrokken, mijn vrouw, - ze kan er niet meer op lopen. Maar ze is een engel - ik weet niet of uw vrouw ook zo is, opofferend tot het uiterste. En ze neemt alles, begrijpt u? Ik ben er zeker van dat ze soms schrikt, van Berrie, of een ander, maar het volgend ogenblik vindt ze het weer gewoon - ook dát hoort erbij, en morgen weer dát. Wat blijft er over aan ellende die er niet bijhoort? - maar daaraan denkt ze niet. Nou ja - natuurlijk kunnen niet alle mensen zo zijn.

Een lekkere sigaar. Om nou op die moord terug te komen: je moest me maar op de hoogte houden, als je aan Berrie schrijft een enkel woordje erbij, - of misschien wil je vrouw het doen, die zal er zich meer bij betrokken voelen.'

'Ik denk,' zei Dirk, 'dat de krant u het best op de hoogte houdt.'

'O ja?' Kouber glimlachte sluw. 'Als ik over uw vrouw begin, wordt u stekelig.'

Mevrouw Kouber kwam binnen met de thee; ze droeg een rood en paars gebloemde japon en liep nu op leren pantoffels.

Hij had niet veel tijd meer, zei Dirk, hij wilde zijn dochter ook nog graag ontmoeten.

Nou, hij kon ieder uur weg.

Hij vergeleek aandachtig de pendule met zijn horloge.

Toen hij thuiskwam vond hij een briefje op tafel liggen: Ze zijn met een auto gekomen, ik rijd een eindje mee. Koos. Daaronder in een andere hand: Dag vader, de groeten van Kees en Coby.

Het was half zeven, hij had honger, maar in de keuken vond hij niets klaar staan. Een goed uur bleef hij zitten, vermoeid door de ongewone dag en voelde de neiging tot tevredenheid omdat hij was gegaan belemmerd door zelfkritiek op zijn houding. Langzaam werd het hem bewust dat hij moest praten als Koos terugkwam, vertellen over zijn bevindingen. Hij had den dokter niet gesproken en Berrie niet meer gezien bij het weggaan, hoewel hij de tijd voor het station heel ruim had genomen en bijna zou zijn verdwaald op zoek naar den jongen. 'Je wordt stekelig als ik over je vrouw begin,' had Kouber gezegd, de man wist blijkbaar dat de verdenking op Koos was gevallen. Ze zou nu wel gauw thuiskomen en hem te eten geven. Nog eens liep hij naar de keuken en vond er een restje koffie, dat hij opwarmde, ook waren er koekjes in een trommel. Hij at en dronk, maar het smaakte hem niet. Daarna stond hij lange tijd voor de winkeldeur; de automaten hingen buiten, de wisselaar ontbrak. Liep er iemand dicht langs het raam of bleef staan kijken, dan trok hij zich haastig terug om meteen daarop weer voorzichtig naderbij te komen en te speuren. Het was hem of hij de mensen anders zag dan tot nog toe. 'Er is geen ellende meer die er niet bij hoort,' had Kouber gezegd, - kinderen wisten dat niet, natuurlijk. Kijk die jongens ravotten - was het spel of ernst? Hij stond daar roerloos naar buiten te kijken. De vechtende jongens trokken af, aan de overkant kwam een jong paartje aan, de armen om elkaars rug gestrengeld. Zondagavondspel, morgen waren

ze het misschien vergeten. En de moord op Molly, - was dat ernst? Een vlaag van woede, je was buiten jezelf, je greep een mes...

Hij voelde zich wonderlijk, alsof hij boven het leven stond, hij ademde onhoorbaar, zijn hart leek niet meer te kloppen. Wat moest hij met Koos beginnen als ze thuiskwam? - hij had geen behoefte meer aan eten. Nu liep hij naar de alkoof en nam het vodje papier op. 'Ze zijn met een auto gekomen, ik rijd een eindje mee.' Met Coby praten over de moord, het kind, naast den vader, keek de ogen uit totdat het in slaap viel, - de vrouwen wisten van geen ophouden. Dan reden ze Rotterdam binnen en stopten voor Coby's huis. 'Nou moeder, een happie eten? Kees brengt je straks wel naar de trein.' Dat werd dan een uur of elf voor ze thuiskwam - tenzij ze bleef slapen. Ja, dat zou nog het beste zijn, dan had hij de tijd alles op te bergen, goed te verstoppert, - dat gladder smoel van Kouber met het gemene lachje, de ontmoeting met Berrie, de wandeling, Berries woede op het wegvloeiende zand, en Lida, wier boekentas hij verstopte, en het kleine meisje dat had gezegd: een grote aap. - Hij bedacht niet dat er altijd zulke dingen waren geweest, en hij vroeger daarover met Koos had gepraat, hij kende ze voor het eerst, hij had Kouber voor het eerst gezien. Zijn vrouw was een engel - waarschijnlijk liepen alle engelen op grote, vermoeide voeten - en Kouber vond meer behagen in een circusmeid met knokige vingers en nerveuze tanden. Hij moest maar naar bed gaan, het was donker geworden en het werd stil op straat.

Vierde hoofdstuk

Beelden en klanken van die dag in Ermelo kwamen ongevraagd in Dirk terug en vonden hem zonder verweer. Ze zijn sterker dan ik, dacht hij met lichte zelfspot, ze doen maar met me als wurmen in mijn ingewand. Zijn verslag aan Koos, die zondagavond, was kort geweest, want ze kwam laat en hij had moeite met haar wisselende stemmingen. Natuurlijk was zij het eerst gaan vertellen, maar er vielen haperingen, ogenblikken waarop de wissels stroef leken te gaan. Coby en Kees waren pas tegen twaalf gekomen, in een eigen wagen, een tweedehands Renault, maar geen krasje en een motor als een kinderhart. Het ding moest van binnen en van buiten worden bekeken, Jantje liep iedereen voor de voeten. En onderwijl verhalen over Jet en Jaap; die cijferluis had niet mee gewild, en Jet liet hem niet in de steek, stel je voor 'in de steek' als je een uurtje met je zuster en zwager meerijdt!

- Zijn jongste schoonzoon, die voor accountant leerde, moest een reeks examens doen, en zou, volgens Kees, een langzame maar solide opgang maken. 'En Jet hem steunen,' had Coby smalend gezegd, 'een kind kan er niet op overschieten.'

'Nou, geef haar ongelijk,' had de moeder geantwoord, had zij, Coby, niet beloofd haar man te steunen? Kees deed ook nog een duit in het zakje: kinderen waren als afvalprodukt van de welvaart te beschouwen, had hij gelezen. Het kwam bijna tot woorden, maar daarvoor blonk de eigen wagen toch te veel. Zouden ze eerst rijden of eerst bijtanken? Als moe eens in de keuken wou gaan kijken, op zondag lustte hij niet veel. - Nou, hij had voor drie gegeten. - Jammer dat pa er niet was, had Coby ge-

zegd, had hij eens van zijn pienteren kleinzoon kunnen genieten. Maar na het eten werd het kind gauw op de achterbank te slapen gelegd en Coby ging effe buurten, natuurlijk vertellen dat ze een wagen had en de afwas bleef voor moe, Kees snurkte al in pa's leunstoel.

Door al die woorden was Berrie ver weg geraakt, als over een zee, achter vlakken van licht en duister en Dirk zou die vlakken willen verslaan om bij zijn jongen te zijn, liever dan met de welvaart van Coby en Kees aan tafel te zitten.

Het restje van de wijn hadden ze opgedronken, berichtte Koos en ze wisten van Molly uit de krant, Coby was nog naar het sterfhuis wezen kijken. Dat moe in de kast had gezeten, hoe bestond het! Zouden ze aan haar hebben gezien dat ze was veranderd? Maar ze hadden haar niet tevoorschijn zien komen in de zwarte sjaal met de rode bloemen, hadden haar niet tussen die beide stoere mannen zien weglopen.

Nu stond hij dan weer achter de toonbank en zag bij ogenblikken iets vreemds in de mensen, dat hemzelf vreemd deed zijn in de wereld, waardoor hij moeite had naar hun woorden te luisteren. Ook kon het hem vaag verontrusten als hij het beeld van zijn moeder met dat van Koos verwarde. Beide hadden de blik van een vrouw die niet weet wat een borrel is voor een man, - een borrel, of het deinen van de zee. En dan dacht hij weer aan de mannen die als verstard hadden gestaan door hun kennis van het kwaad. Had hij aan hen gelijk willen worden, of wilde hij zijn eigen trillende hart bewaren?

Na het sluiten van de winkel voelde hij zich als een schip op het strand: er kon niemand meer binnenlopen met een onverwacht woord op de lippen. Eens had hij een

man horen zeggen: ‘Dat gooit de kroeg dicht,’ maar de wereld moest ook kunnen worden opengelegd.

Of hij ging tuinen, vroeg Koos, toen hij een blik op het plafond sloeg alsof het de lucht was en wat mompelde over lekker weer.

‘Een straatje om,’ zei hij en liep naar de deur.

Ze had die middag boodschappen gedaan en was niet bepaald zuinig geweest; als hij daar rekening mee kon houden?

Hij antwoordde dat hij zijn best zou doen een borrel te verdienen en voelde zich door haar nagekeken. Drong ze op zuinigheid aan terwille van Berrie? Zondagavond had ze niet naar den jongen gevraagd, wat hem nog dwars scheen te zitten, - maar was zijn gang daardoor onregelmatig? - hij had nog niets gedronken. Een kroeg terug te vinden waar je eens een goed woord had opgevangen, was een hachelijk ding, althans wanneer je niet voor het geluk was geboren. ‘Jij,’ kon Koos schamper zeggen, ‘jij krijgt meer slaag dan klappen.’ Voor haar gold het tegenovergestelde, ze was als een zwaan, die het koude water van zich afschudt.

Het hoge schip van de Noorderkerk doemde voor hem op en hij boog ervoor langs, - op de Lindengracht zou dat tentje kunnen zijn, dichtbij het water van de Brouwersgracht. Het was of de herinnering hem leidde, maar toen hij voor een smal huis stond met een flauw verlicht vierkant raam, aarzelde hij toch.

‘Durf je niet, vader,’ vroeg een vrouw naast hem en deed de deur open. Hij zag een tafeltje waaraan mannen zaten te kaarten en liep mee naar binnen; de vrouw verdween in het achterhuis, ze was klein en tenger, hij had haar gezicht niet gezien.

Eén der mannen hief het hoofd naar hem. ‘Kom erbij, Japie, we hebben op je gewacht.’ Hij had een opvallend bruin snorretje en zachte bruine ogen; zijn kop was vreemd gebouwd, bijna wigvormig, zodat de wangen geen front maakten. Dirk ging tegenover hem zitten en zag een smalle, sproetige hand met snelle beweging de kaarten wassen. Onderwijl sprak de man: ‘Naast mij zit de Dobber en naast jou Lowietje. Je zult het onthouden, want ze zijn altijd dezelfde: *hij* heeft nou eenmaal een harde dobber, en *hij* heet voor de eeuwigheid Lowietje. Wilt u zich ook voorstellen, meneer?’ Die laatste woorden klonken opzettelijk beschaafd.

‘Van As,’ zei Dirk.

De kaarten werden rondgedeeld, ze waren smoezelig, maar zonder geknakte hoeken. ‘Zo - Van As - Van As; crematie is het beste op onze schaarse grond. Gun ieder een eigen bed om op de rand te zitten grienen, - een eigen graf is nergens voor nodig.’

Wat ze speelden, vroeg Dirk.

Klaverjassen - de Dobber kwam uit.

Dit was toch niet de kroeg die hij zocht, hij herkende de waard niet, een man met sluijk haar en lange, gele boventanden, evenmin herkende hij iets in de kleine, slecht verlichte ruimte.

De man tegenover hem sprak zonder ophouden. ‘Als je in je hart de voorkeur gaf aan crematie, zoals de adverteerders het stelden, dan had je een duur einde, - dus was het niet voor iedereen weggelegd schoon op te branden. “Zo branden Ritmeesters”, - als je alle advertenties las, kende je de wereld.’ Was Japie het niet met hem eens? er smeulde twijfel in de vingers waarmee hij de kaarten trok.

Een rare vent, dacht Dirk. Hij had willen zeggen: ‘de zee adverteert niet,’ maar hield die woorden in. Hij moest zien weg te komen, achter zijn eigen toonbank kon hij meer van de mensen verdragen dan in deze nauwe kring. Daarom hield hij van de winkel, hij hoefde maar het hoofd wat te beuren en naar buiten te kijken als een klant hem ondragelijk werd, en... Viel daar een ruiten negen? die meende hij te hebben uitgespeeld. Voor zijn ogen schemerden de kaarten van de laatste slag, die zijn buurman met een vuile hand haastig ineenschooft. Beter opletten - ze zouden hem laten verliezen; in zijn recrutentijd was hij een scherp speler geweest, maar deze avond was zijn hoofd niet helder.

‘Ben je van de Jordaan, Japie,’ vroeg de man tegenover hem, ‘wat zeg je van onze moord, hebben we dat netjes in elkaar gezet of niet?’

‘Die Molly is nou langzamerhand wel afgekloven,’ zei de waard en krabde in zijn zware wenkbrauwen.

‘Ze had anders wat te bieden, - dat zal zo gauw niet weg wezen.’

‘Verbranden, jongens, verbranden past in het tempo van deze tijd. Alles wordt as, - fuut, de wind blaast de aarde weg.’

‘En al dat water?’ vroeg Dirk, in zijn kaarten kijkend. ‘De zee verdampt, - wou jij blijven drijven? Maar probeer je dat voor te stellen, een zo grote hitte dat de zee in korte tijd uitdroogt.’

Lowietje spuugde op de grond. ‘Klets niet, heb je poppen in je vingers?’

Ze speelden achteloos, dacht Dirk, alsof ze iets anders bedoelden dan kaarten en de man met de vogelkop sprak over Jules Verne, die hij een hemelbestormer noemde.

Lowietje won, hij, Van As, had het minste aantal punten en de borrels werden aangeschoven. Kon hij weglopen na zijn eerste verlies? Koos had om zuinigheid gevraagd, terwille van Berrie, en de jenever was slecht.

Een man stak zijn hoofd om de deur en bleef op de drempel staan.

‘Had je wat laten vallen, Sjors,’ vroeg de Dobber, ‘ik wil de vloer wel effe met je dweilen.’

De ander keek rond en verdween weer.

‘Een stille,’ zei de waard, ‘jelle praten me te veel over die moord.’

‘Te veel,’ zei de man met de bruine snor, ‘en de Sigaar weet van niks, - wat me overigens van hem tegenvalt, op zijn gezicht afgaande dacht ik dat hij de wereld aandorst, - wil zeggen het kwaad.’

Dirk keek hem aan en de ander ging voort: ‘Bij mij hoef je geen gezicht te zoeken, want dat heb ik niet, een paar kleurtjes, “toetsen”, noemt mijn vriend de schilder dat, maar toetsen zonder samenhang, ze maken geen akkoord. Zal ik je wat zeggen, Sigaar, je vindt nooit wat je zoekt.’ Opeens lachte hij, waarbij zijn ogen wijder open gingen, en Dirk bleef naar hem kijken, want nu had hij toch een gezicht.

‘Soms denk ik tot een uitspraak te komen,’ zei de man, ‘iets te hebben bereikt, maar dan doe ik een stap terug en achter me loeit een koe.’

‘Zwetser,’ zei Lowietje, ‘laten we spelen.’

Dirk schoof zijn stoel achteruit. ‘Ik laat u alleen, heren.’ Aan de tapkast stond de tengere vrouw, de waard was weg. Dirk betaalde.

‘Bent u de dochter?’ vroeg hij. Ze schudde het hoofd, een flauw glimlachje om de mond. Ze zou van Coby's leeftijd

zijn, dacht hij, om en nabij de dertig, maar was veel rijper, en tegelijkertijd frisser, - alsof ze diepere gronden had. Hoe kwam hij ertoe dit te denken?

‘Ik neem het je kwalijk dat je wegloopt,’ zei de man met het bruine snorretje, ‘we hebben je wat aangeboden, je laat het liggen - een kind dat er zijn tanden niet in durft te zetten.’

Alles was vreemd, dacht Dirk, maar hij droomde niet. Nu hij buiten stond rook hij de wind die langs hem streek met een geur van vochtige bomen. Hij was blij te zijn ontsnapt, hij dacht ook plotseling dat er vals was gespeeld, maar haalde daar de schouders over op. ‘Achter me loeit een koe,’ had die vent gezegd - de anderen was hij al vergeten - dat betekende toch iets, misschien. Langzaamaan werd het stadsbeeld hem weer vertrouwd, hij was terug bij de Noorderkerk, waar het stil was als gewoonlijk, en keek om zich heen. Als die ander hem was gevolgd, zouden ze samen langs het water kunnen lopen. - Je dacht iets te hebben bereikt, - en dan zag je Berrie op het strand, schoppend tegen zijn omgevallen fiets. Een stap terug betekende - dat je nooit vond wat je zocht. Misschien was dat een waarheid als een koe. - Hij voelde zijn hart kloppen, hij zou het iemand willen zeggen dat Berrie, zijn ongelukkige zoon, toch iets was om je hand naar uit te strekken. ‘Dat schaap,’ zei Koos en was thuis gebleven, - ze verwachtte de meiden, ze was vol van haar avontuur, en was toch niet aan haar trekken gekomen, overtroefd door de ‘wagen’. Hij zou naar huis gaan, haar laten praten - hijzelf had niets te vertellen. Berrie, zou hij kunnen zeggen, dat onnozele kind aan de zee, en in dat donkere kroegje de man met de vogelkop, - maar dat waren beelden, die hun werking misten in het woord.

Voor hem niet, want hij had ze in zich, maar voor Koos. Er was geen brug tussen hen, hij zag haar spelen aan de overkant van het water, ze droeg rozen op haar hoed en langs de zoom van haar rok, ze schommelde hoog, heen en weer, hij zag haar sterke handen aan de touwen. Er stonden mannen aan de schommelpalen met opgeheven hoofd, - ze zwierde langs hen, ongrijpbaar. - Vreemd, dacht hij weer, - maar ik droom niet.

In de kamer achter de winkel zag hij Jet, zijn jongste dochter, die opstond en hem een haastige zoen gaf. Aan de blik van Koos begreep hij te storen door zijn vroege komst.

‘Nou - waar was ik? - mijn ontbijt: twee sneetjes bruin met een schraapseltje margarine, verder niks erop. Ik heb gevraagd: Waar blijft mijn zacht gekookte eitje? Had je het gezicht van die smeris moeten zien. “U bent, dunkt me, een hard gekookte.”’

Jet lachte uitbundig, zodat haar kleine, niet aaneengesloten tanden zichtbaar werden, wat haar iets kinderlijks gaf.

‘Waarom zou ik het slecht hebben bij die kerels?’ vroeg Koos, de kin op de saamgevouwen handen gestut, het hoofd wat schuin. ‘Ik heb toch niks gedaan? Ik zou mijn rekening kunnen presenteren: twee dagen voor u gewerkt, mijn huishouden hebbende voor u in de steek gelaten.’

‘Nou,’ zei Jet aarzelend, ‘je doet zoiets voor de gemeenschap, zegt Jaap, wizze smail, net als belasting betalen, - wat jij, pa?’

Dirk had niet goed geluisterd, maar zei: ‘Ja, kind; hoe is het met je man?’

Die deed weer examen en was de hele avond ook nog

weg, zijn werk vergelijken met dat van een vriend; hij had een afschrift gemaakt door carbon-papier, zodoende hield hij een bewijs in handen.

‘Ten goede of ten kwade,’ zei Koos licht maar langzaam en knipoogde naar haar man. Maar meteen veranderde haar stemming. ‘Wat zit je daar weer met je gezicht van sla-me-alsjeblijft-dood - wat heb je uitgespookt?’

Hij antwoordde: ‘Eén borreltje gedronken, anders niet.’ ‘Weet je nog, moe,’ vroeg Jet, ‘vroeger zei je tegen ons: “pa loopt grachies.” Heb je kringetjes gespuugd in het water, pa?’

‘Zal hij niet doen,’ antwoordde Koos, ‘het water is heilig, je wordt ermee gedoopt en het draagt je over de wereld.’ Ze trok even met de schouders. ‘Je kunt er ook in verzuipen, dan is het kringetje rond.’

Ze zwegen een ogenblik, - toen stond Koos zuchtend op. - Ze zou dan maar koffie zetten, ze had die middag moorkoppen meegebracht uit de Haarlemmerstraat, drie stuks, alsof ze wist dat er iemand kwam oplopen. Misschien had ze gedacht die inspecteur, want bij het afscheid had hij gezegd: ‘Ik vergeet de onschuldigen niet.’

Tot zijn verwondering zag Dirk haar blozen. Bruusk ging ze voort: ‘Een beetje gek, hè? een dominee mag zeggen: God vergeet de rechtvaardigen niet - maar zo'n kerel... Nou ja.’

Ze heeft het verzonnen, dacht Dirk, van dien inspecteur. Hij bleef alleen in de kamer, Jet ging haar moeder achterna.

In de avond liep hij weer naar het kroegje, een dag later, en had zich voorgenomen alleen te kijken of dat bruine snorretje er zat en of die jonge vrouw achter de tapkast

stond. Wat hij verder wilde, wist hij niet. De kerk was hoog en grijs in het onzware duister, de huisjes rondom speelden met wat kleur en schaduw. Hij zou een kerk willen veel groter dan deze en strenger van vorm, met hoog ingezette ramen zonder spitsbogen of beitelwerk, een ruimte die door niemand kon worden betreden, waarvan je door de wanden wist dat ze bestond - een onzienlijke wereld.

Hij liep door naar de Lindengracht, hij deed de kleine deur open. Er zat niemand aan de tafel, een paar mannen stonden aan de tapkast en daarachter de tengere vrouw. Er was plaats genoeg voor hem; hij wist niet hoe den man te beschrijven, dien hij zocht, maar voor het ogenblik viel dat doel weg en keek hij naar de vrouw, die glazen spoelde. Wat had hij in haar gezicht gezien? om de mond lag een gemelijke trek, of was dit een ander, een zuster van haar, misschien? 'Je vindt nooit wat je zoekt,' had die man gezegd, 'alles wordt weggeblazen.'

Langzaam dronk hij zijn borrel, niemand lette op hem. Hij zou aan het tafeltje kunnen gaan zitten en wachten, - maar dan moest hij blijven drinken, wie weet hoe lang, en die jonge vrouw was een ander geworden. Hij schoof haar het geld toe over de toonbank en ving een blik van haar op. 'Komen de stamgasten vanavond niet?' vroeg hij.

'Wat bedoelt u?'

'Ik heb hier een man ontmoet met een bruin snorretje en zo'n vogelenkop.'

De man aan zijn elleboog zei: 'De mussies vliegen buiten, hoor.'

De vrouw trok de ogen half dicht. 'Die ken ik niet.'

Toen hij weer op straat stond had hij toch spijt van zijn

ongeduld: de herinnering aan dien man zou hij nu wel verliezen. Dan bleef Berrie hem over, en Koos, - anders niet dan die twee. 'Pa loopt grachies,' zei Koos tegen de meiden. Een ogenblik stond hij stil en keek om zich heen; het was een milde avond met een hoog, dicht wolkendek. Zou hij de buitenkant zoeken, of de binnenstad met meer mensen en licht? Op de hardstenen kaderand, een twintig meter voor hem uit, liep een man langs de kop van een paar geparkeerde auto's. Dat kon hem zijn, dacht Dirk, dat smalle, hoekige lijf met het kleine hoofd - hij lijkt meer op een reiger dan op een mus. Om de afstand tussen hen niet groter te doen worden, nam hij de wijde gang van de ander aan. Wat verderop lagen schuiten vastgemeerd, zodat ze al gauw over kabels en touwen stapten. De man liep licht en toch weloverwogen. - Wat zal ik hem vragen? dacht Dirk - of er vals is gespeeld? maar dat kan me niet meer schelen. Wie hij is - of waarom hij er nog is?

Plotseling voelde hij zich struikelen; het flitste door hem heen: val niet, want als je bent opgestaan is die vent weg, - maar viel voorover, de handen uitstrekking. Het verbijsterde hem, er was geschuur en geknars van metaal, zijn handen deden pijn. Hij wilde zijn zakdoek grijpen, maar schrok terug voor het bloed dat hij zag en begon zijn rechter handpalm schoon te likken. Er verscheen iets boven zijn hoofd, fladderend, groter dan een vogel, en weer hoorde hij geknars van ijzer. Een vrouw zei: 'Wacht maar, ik kom u helpen.' De losse ondergrond bewoog, hij viel nog eens en voelde zijn knieën schrijnen.

Aan de wal was rumoer van mensen. 'Heb je haar zien springen,' riep een man, 'het is een heilsoldaat! Haal een ladder, ze moeten eruit!'

De vrouw stond nu naast hem en legde een arm om zijn schouders.

‘Hebt u zich erg bezeerd? ik zal u verbinden.’ In de flauwe lantaarnschijn zag hij een warm, jong gezicht vlak bij het zijne, de ogen waren heel donker, het voorhoofd blank onder de hallelujahoed. Ze stelpde het lauwe bloed in zijn hand met haar zakdoek, onderwijl prevelend: ‘Het is nog goed afgelopen, u bent in een schuit met oud roest gevallen, hoe bestaat het!’ Haar spraak was plat, maar niet erger dan die van Koos en het verbaasde hem dat hij dit opmerkte. Weer zweefde er iets boven zijn hoofd en kantelde langzaam, een ladder, waarvan de poten tussen de ijzeren staven werden gewrongen. ‘Kom naar boven,’ riep een man, ‘dat gevrij in die schuit moet uit zijn!’ Het meisje liet haar hand langs zijn rug glijden en trok hem bij de arm. Hij greep de zijspanten en zette zijn voet op de onderste sport; de ladder zakte dieper weg, maar werd van boven vastgehouden. Achter zich hoorde hij de stem van de heilsoldate: ‘Het gaat goed, we worden gered.’ ‘Halleluja!’ riep een jongen aan de wal.

Zodra ze op straat stonden, nam het meisje haar buit onder de arm. -

‘Vriendelijk bedankt,’ zei ze met wat schorre stem, ‘vriendelijk bedankt voor de ladder uit naam van Jezus Christus.’ Nu drong ze de geredde in de richting waaruit hij was gekomen. Een oude vrouw begon schel te zingen: ‘Tra-ra-ra- boemdienee, 'k Ga met geen diender mee, Maar met een heilsoldaat. Die naar de hemel gaat!’ Kinderen joelden.

‘Even loskomen van de mensen,’ fluisterde het meisje aan zijn oor, ‘dan zal ik naar uw handen kijken; misschien vinden we een apotheek open, of we kunnen naar ons

hoofdkwartier gaan, - daar is ook wel een bed voor u.’ ‘Ik ben geen landloper,’ zei Van As, ‘ik ga naar mijn eigen huis’ en hij trachtte zich te strekken, - de laatste tijd liep hij wel meer wat krom.

‘O ja, natuurlijk,’ zei het meisje haastig, ‘maar u hinkt een beetje uit de heup, misschien hebt u wel met de engel Gods geworsteld, net als Jacob, - dat zou heel waardevol zijn, een memento voor uw verdere leven. “En hij noemde de plaats Pniël,” - weet u nog?’

Hij schudde het hoofd en wilde haar de zakdoek teruggeven, die vol bloed was. ‘Je kunt me nu best alleen laten,’ zei hij.

Ze stond stil onder een lantaarn. ‘Laat uw handen eens zien? Natuurlijk breng ik u naar huis; ik heb altijd een extra zakdoek, voor tranen langs de weg, bloed en tranen.’ Ze boog zich over zijn hand en het was hem alsof ook zij het bloed wilde weglippen, wat hem een wee gevoel gaf in de maag, maar ze beurde het hoofd en weer zag hij de volle kleuren in haar gezicht. Ze had een rechte neus met een breed zadel tussen de zachtbruine ogen. Een warm kind, dacht hij, anders dan mijn dochters, - hij zou haar moeten beschermen, hij was een man. ‘Kom,’ zei hij, ‘mijn vrouw zal die zakdoek wel wassen, en mijn linkerhand is niet erg.’

Ze gingen nu voort, de enkele voorbijgangers letten niet op hen.

‘U mag uw vrouw niks verzwijgen,’ zei ze ernstig; ‘waarom liep u zo dicht langs het water, was er een last in u die u kwijt wilde? Wentel uw last op den Heer, die al onze zonden draagt.’

Hij dacht aan het oud-roest, dat knarsend was verschoven en mogelijk zijn bloed had besmet. Een huisjongen van

zijn moeder, een Maleier, was aan bloedvergiftiging gestorven; hij wist nog hoe snel dat was gegaan en hoe onberoerd zijn moeder was gebleven. Het was beter geweest als dit kind hem niet had kunnen bereiken over die losse bodem, de lucht van verroest ijzer hing tussen hen.

‘Woon je in een tehuis van het Leger,’ vroeg hij, ‘heb je de hele dag je hoedje op?’

Ze schudde het hoofd.

‘Ik woon bij mijn vader en ik draag mijn uniform alleen in mijn vrije tijd, als ik erop uit trek.’

‘Waar trek je dan heen?’

‘Dikwijls naar de walletjes, en naar de kroegen aan de havenkant.’

‘Je bent nog zo jong, waarom doe je het?’

Daarop gaf ze geen antwoord, maar omklemde zijn arm wat vaster.

Ze waren nu dichtbij zijn huis en hij dacht aan De Rooi, den geldwisselaar, die hem zo niet moest zien.

Met aarzelende stem begon het meisje ‘De mensen weten niet altijd dat ze hulp nodig hebben, of ze weten niet waar die hulp te zoeken, - dan zeg ik hun dat ze op Jezus Christus hebben gewacht, en dat Hij zal komen.’

‘O ja,’ zei hij, ‘maar-re... we moesten even kijken of de apotheek op de Lindengracht open is, ik zou geïnfecteerd kunnen zijn.’

Een ogenblik later zagen ze het hoge winkelraam verlicht.

‘We hebben geluk,’ zei het meisje.

De jonge vrouw achter het loket groette: ‘Mijnheer Van As.’ Dirk kende haar, hoewel niet van naam; ze werkte al jaren in die apotheek. Hij spreidde de handen open en zei dat hij was gevallen. Haar gezicht, mat van huidkleur,

met donker gepenseelde wenkbrauwen, en strak getrokken haar daarboven, toonde niet de minste verwondering. Met een lange blik op de heilsoldate zei ze: ‘Het beste paard struikelt wel eens.’ Meteen wendde ze zich om, vulde een bakje met vloeistof uit een fles en begon zijn handpalmen te betten. In de grote aandacht waarmee ze dit deed voelde Dirk een verweer tegen het geloof van de heilsoldate, meer nog een misprijzen van dat geloof. Neerblikkend op het gladde donkere hoofd van de apothekeres, dacht hij: Speel jezelf niet zo uit, verberg je superioriteit voor dit eenvoudige kind. Hij dorst niet naar haar te kijken, het zwijgen tussen hen drieën verontrustte hem, maar hij wist dat ze, één stap terug, naast hem stond. Het was een lief meisje, bij Koos zou ze veiliger zijn dan hier. Nu werd zijn rechterhand gezwachteld en hij zei de vingers nog graag te willen gebruiken. De assistente antwoordde dat hij veel met zijn linkerhand zou kunnen doen. Ze sprak beheerst en zonder enig accent. En als het verband vuil werd?

Dan kon hij terugkomen. Verder geen schrammen?

Hij voelde zijn knieën steken, maar antwoordde: ‘Verder niet, dank u.’

Bij de deur wendde hij zich nog even om. ‘Als u in mijn zaak komt, krijgt u een goede sigaret van me.’

Ze trok de wenkbrauwen wat op en glimlachte flauwtjes. Weer op straat stelde hij zich de thuiskomst voor; als Koos zou zijn uitgegaan, moest hij dit meisje liever niet mee naar binnen nemen. Ze liep nu naast hem zonder zijn arm aan te raken.

‘En?’ vroeg hij, ‘moet je niet terug, misschien ligt er weer iemand in die schuit?’ Zonder het hoofd te wenden, meende hij haar te zien blozen en ging voort: ‘Misschien vind

e één goede daad per dag voldoende, - dat kan ik dan wel met je eens zijn.'

Ze zei met zachte stem: 'Ik weet niet van goede daden, maar ik dacht dat...'

'Dat je ook wel een pakje sigaretten had verdiend?'

Nu trok de kleur weg uit haar gezicht, hij had haar nog niet zo bleek gezien, alleen de hondeneus was nog lichtrood.

'Ik weet niet meer wat ik heb gedacht,' zei ze, 'maar we mogen niet roken zolang we in ons werk zijn, - ik doe het trouwens nooit.'

'En wie heeft je dat werk opgedragen?'

Ze gaf hem een verwonderde blik. 'Opgedragen? we zijn ertoe geroepen.'

'O ja; net als de vrijwilligers in de oorlog. Die jongens konden soms nauwelijks wachten tot ze zeventien jaar waren; - jij bent ook nog zo jong.'

'Ik ben al eenentwintig,' zei ze.

Hij glimlachte om haar ernst en zag dat de kleur was teruggekeerd in haar wangen.

Voor zijn winkel stonden twee kleine jongens. 'Kijk die leeuw van tabak,' zei de grootste, en de ander: 'Mijn vader rookt een pijp, maar da's smerig, zeg, ik heb eran gelurkt.' Toen ze de heilsoldate zagen, maakten ze zich vlug uit de voeten en kregen 'halleluja!' om de hoek van de straat. Met zijn linkerhand draaide Dirk de deur open en zag het licht branden in de alkoof.

Koos legde een patience. 'Wat nou?' vroeg ze, maar wist alles al bij de eerste blik, dacht hij. Het meisje noemde haar naam: Mia Pelsen.

'Pelsen?' Koos wenkte met haar duim. 'Van den slager daarginds? mijn man is dol op pekelvlees.'

‘Hij is gevallen,’ zei Mia, ‘en toen dacht ik dat ik hem maar even thuis moest brengen, je weet nooit of iemand overend blijft als hij een knauw heeft gehad.’

‘Een knauw? - kind, een knauw is ons dagelijks hapje. Maar ga gerust zitten, hoor, er is nog leut.’ Ze harkte de kaarten naar zich toe en keek haar man aan. ‘Gevallen, zo - en moest die hand daarom een sneeuwbal worden? Nou is hij nog schoon, morgen vuil. En je knieën? die broek kan weer naar de stomerij. Zijn we soms verzekerd tegen vallen?’

‘Het kan iedereen gebeuren,’ zei het meisje, ‘als je maar weer opstaat.’ Ze vertelde van de schuif met oude rommel, ijzer en zo, - het zou wel pijn hebben gedaan.

Koos geeuwde. ‘Het is altijd hetzelfde, nou kan ik opstaan en koffie halen.’ Ze liep naar de keuken.

Het meisje zat heel stil, Dirk zag het fijne stro van haar hoedje en de grote strik op haar linker oor. ‘Zet dat hoedje eens af,’ vroeg hij. De strik bewoog even. ‘Een non zet haar kap toch ook niet af.’

‘Maar je bent geen non.’

‘Soms denk ik dat ik het zou willen zijn, als ik dan toch korte rokken mocht dragen.’

Hij lachte en zag haar blozen. Ik heb niet op haar benen gelet, dacht hij. De geur van koffie drong tot hen door, - weer zag hij Koos opstaan en weglopen, een formidabele vrouw, als ze zich strekte was het of de wereld groter werd. Die woorden gaven hem een huivering en hij bleef op zijn verbonden hand turen.

Met kleine stem zei het meisje: ‘Eigenlijk houd ik niet van de katholieke kerk, - het is er zo donker, - en ik houd ook niet van Maria, ik denk altijd dat ze haar kind niet zelf heeft gekregen.’

‘Zo - zou het dan een vondeling zijn geweest?’ Weer keek hij naar haar en schrok bijna van de blinkende tranen in haar ogen. ‘Kind,’ zei hij haastig, ‘denk er maar niet meer over, - je zult wel moe zijn, net als ik.’

Koos kwam binnen met het dienblad, gaf de koffie rond en ging op haar gewone plaats aan tafel zitten. Wel een halve minuut bleef ze zwijgen, toen zei ze, de kop nog aan haar lippen: ‘Ik houd van het Leger, jullie gaan op alles af, hè?’ Ze stootte een lachje uit. ‘Heb je een stem gehoord die zei dat je in een oude schuit moest zoeken?’ Het meisje bleef ernstig, maar gelukkig, dacht Dirk, had ze nog net op tijd haar tranen gedroogd. ‘Nee,’ zei ze, ‘ik liep achter uw man, ik wou de Haarlemmerdijk op, - en er was iets vreemds aan hem, ik weet niet hoe ik het moet zeggen, hij liep niet hard, en toch was het of hij vluchtte.’

Koos trok de wenkbrauwen op. ‘Heb je wel eens een dronken man gezien?’

‘Jawel, maar dronken was uw man helemaal niet. Wat zei ik ook weer? - het was of hij vluchtte, ik dacht: In Jezus' armen, en op dat ogenblik zag ik hem vallen.’

‘Toen sloeg jij zeker je armen om hem heen?’ Weer lachte Koos. ‘Van een heilsoldaat tot Jezus is maar een zuchie.’

‘U moet niet spotten,’ zei Mia met neergeslagen ogen.

‘Meid, ik zeg je toch dat ik van het Leger houd. Maar je hebt zeker geen vriendje, hè? Om een man zou je het moeten opgeven, tenminste in onze stand, een man kan niet op eigen benen staan.’

‘Een vrouw ook niet,’ zei het meisje bijna fluisterend.

‘Hm - wacht jij maar tot je getrouwd bent. Pelsen - ik heb eens een Kerstrolade bij hem gekocht, daar had hij

rooie lintjes om gebonden, die ik wel dubbel en dwars zal hebben betaald. Maar jij bent een goed kind. Drink je bakkie eens leeg en ga naar huis.'

'Hij scheldt altijd op mijn uniform,' zei het meisje.

'Nou - en daar komen ook rooie lintjes aan te pas.'

Dirk hoorde het gesprek zonder te luisteren.

Vijfde hoofdstuk

Van Kouber, den kruidenier, kwam een enkele maal bericht omtrent Berrie, de jongen zelf schreef nooit. Wel had hij lezen en schrijven geleerd, maar die moeizaam verworven kundigheden konden hem weinig bekoren. ‘U moet dat begrijpen,’ had de dokter tegen Van As gezegd, ‘alle geestescultuur blijft hem vreemd’ en Dirk begreep te moeten aanvaarden. Maar soms werd hij wakker en wist een brief van Berrie in handen te hebben gehad en op de woorden te hebben gestaard zonder ze te lezen. Misschien waren het ook geen woorden op papier geweest, was het een gedachte die in de lucht zweefde en bij hem binnendrong. ‘Ik heb gedroomd,’ zei hij tegen zijn vrouw.

‘Waarvan?’

‘Tja - dat weet ik haast niet meer,’ waarop ze smalend antwoordde: ‘Dat is dan geen stof tot een gesprek.’

Het was nu al november geworden en hij dorst haar niet voor te stellen samen naar Berrie te gaan: ze zou op de kosten wijzen, en met Kerstmis kregen ze het kind bij zich, zo lang konden ze wachten. Als ze zei ‘het kind’ trok er iets in hem samen, maar hij zweeg. Het kon ook zijn dat Coby met de wagen kwam, en ze naar Ermelo reden, een zondag. Maar hun schoonzoon, een geboren Rotterdammer, kende alleen het waterland, schepen, sluizen, bruggen. ‘Waartoe dienen bomen?’ kon hij vragen, en had Dirk daarop een antwoord?

Hij verlangde niet naar de komst van zijn dochter in die auto, naar de bravour van Koos, waarmee ze de beklemming om Berrie overspeelde. Heel die herfst bleef hij thuis en schreef een enkele maal aan zijn zoon, meldend de ontmoeting met Mia, de heilsoldate. Van zijn val in de

schuit maakte hij een kluchtige scène, dat de jongen kon lachen, de man met de bruine snor werd een mislukte komediant, een nar, die iedereen de waarheid zei en valse kaarten had; - maar die laatste woorden schrapte hij en schreef de brief over. Mia kwam nogal eens aan, ze had geen moeder meer en vond gezelligheid bij hen. Ze beloofde dat Berrie een Kerstfeest van het Leger mocht bijwonen en een Kerstpakket zou ontvangen, al hoorden zijn ouders misschien niet tot de armsten.

‘Misschien niet,’ had Koos met een licht handgebaar gezegd, ‘wat weet ik ervan? Dacht je dat ik de baas was in huis? dat denken er meer, maar een belasting biljet mag ik niet openmaken.’

In een volgende brief schreef Dirk over de winkel, want toen Berrie naar Ermelo ging, had hij het doen voorkomen dat de zoon hem zou opvolgen als hij had geleerd met klanten om te gaan. Kopers eisten aandacht, de tragen en weifelenden het meest, soms steun en bijval, soms tegenspraak en voorlichting, maar altijd onverdeelde belangstelling, en de etalage moest die belangstelling doen voorvoelen. Het ijlste laagje stof was als een dove blik, een omgevallen pakje sigaretten een te vroeg afgewend hoofd. Hij wist ook die brief niet te zullen verzenden. Hij had er zijn best op gedaan; nu, de inspanning overdenkend, kwam hem het beeld van een pottenbakker, die met de handen een aarden pot vormt. Een goed werk, zolang de klei zacht en willig was...

Omdat hij de enveloppe al had geschreven - Bernard van As, stond er kort en mannelijk - begon hij een nieuwe brief en vertelde over reclameplaten die hij had ontvangen: ‘Een Zeeuwse boer kijkt met gekrulde onderlip naar een schotel glanzende oesters, en het onderschrift luidt:

“Liever shag.” Een oude man steekt zijn pijp aan; achter hem verrijzen hoge fabrieksschoorstenen. “Da's een pijp,” zegt hij, terwijl het lucifersvlammetje een zachte gloed geeft aan zijn wang.’ - Berrie hield van zulke dingen en kon er uitbundig om lachen. ‘Nog veel meer is er op mijn toonbank gelegd,’ ging de vader voort, ‘ik zou er de kamers mee kunnen behangen, maar de tweede dag gaat zo'n facie je al vervelen, zegt moeder.’ Wat schichtig keek hij naar Koos, die tegenover hem aan de tafel zat. ‘Zal ik Berrie van je groeten, of schrijf je zelf een woordje?’ Op misprijzende toon antwoordde ze: ‘Je bent al zo lang bezig, me dunkt het is nou genoeg,’ en hij voelde dat ze zichzelf vrij gaf van den zoon tot Kerstmis. - Toch bereidde ze zijn komst voor, er moest zoveel mogelijk afleiding zijn, er zou met hem samen een boompje worden gekocht, er zou, als ieder jaar, over de beste plaats worden gekibbeld: de alkoof was te klein, de winkel onaantastbaar. Nu had ze de heilsoldate tot hulp, een geschenk van de hemel, - wat evenwel nog zou moeten blijken, want de zangbrigade eiste haar op, en ze had haar vader te trotseren, het uitdagende hoedje als een bajonet op het geweer.

‘Aanvallend Christendom,’ zei het kind, en Koos glimlachte breed, ze hield van paraatheid en van de eerste klap. Wilde ze het meisje helpen tegen den vader? Ze liep naar de slagerswinkel, ze zei hem: ‘Ik kom een oude rolade uit de sloot halen, misschien neem ik een nieuwe tegen Kerstmis, maar dan zonder rode lintjes.’ Pelsen zou hebben geantwoord: ‘Dit jaar steek ik er een takje hulst op, plastic, natuurlijk, maar mijn vlees is vlees,’ en zo waren ze op de dochter gekomen, alles over de toonbank heen.

- Dat kind moest een vrijer hebben, had hij gezegd, als

mevrouw Van As hem daaraan kon helpen, hoefde ze haar takje hulst niet te betalen. - Hadden ze elkaar eens met een blik gewogen. Een knap stuk man, een tikkie vrouwelijk in zijn lange witte jas en zijn rare muts, en zij had altijd grote aantrekkelijkheid gehad voor het uniform, maar tot na Kerstmis zou ze hem te vriend houden, en mogelijk langer: hij had een eigen wagentje. Mia was zijn jongste kind, ze had bij hem achter de kassa en de snijmachine gestaan, maar ze kon de lucht van het rauwe vlees niet verdragen, zei ze. Nu was ze telefoniste in een groot bedrijf, Tienens en Trompen, - moest ze de hele dag zeggen: een ogenblikkie, ik zal u doorverbinden, zag ze geen runderbloed meer, maar kon zich even goed in de vingers snijden, als mevrouw Van As wist wat hij bedoelde. Ba - ze zou dat niet hebben begrepen... Zij, Koos, nam alles op zich: het Kerstfeest met Berrie, vader Pelsen met Mia en De Strijdkreet, - maar Coby en Kees zouden nog een brief van haar krijgen, die hadden ook verplichtingen tegenover hun armen broer, nietwaar?

Het gebeurde niet vaak, dacht Dirk, dat Koos zich slecht uitdrukte - die rechercheur moest haar hebben verward. Hoe onzeker had hij zichzelf niet gevoeld, die dagen zonder haar. Natuurlijk geloofde hij niet aan haar schuld in die moordzaak, maar de onderstroom van het kwaad in de wereld was gezwollen, misschien voor een ogenblik buiten zijn oevers getreden. Waren er nog oevers? - hij wilde daar niet aan denken.

Telkens als Mia Pelsen bij hen kwam, keek ze Koos afwachtend aan en Van As kende die blik: ze had het gewaagd, er viel wat te winnen.

Maar op een avond zag hij in de trekken van zijn vrouw dat het kind haar te veel werd. Ze zei winkels te willen

kijken, de Kalverstraat was aan de beurt, voor haar part mocht Mia mee, een Strijdkreet temidden van petticoats en spitse-neuzenschoenen zou niet gek zijn. 'Vooruit op het pad van de zonde,' en ze hief het lied aan: 'Naar huis, o naar huis, arm afgedwaald lam.' Mia schudde het gebogen hoofd. Ze was ontevreden met zichzelf, zei ze zacht, ze zou de studentenkroeg binnenlopen, wat ze nog nooit had gedurfd, om dan luid de woorden van Christus te zeggen: 'Zie, ik ben met u al de dagen totaan het einde der wereld.' - Glimlachend knikte Koos, 'Dat zou ik maar doen,' zei ze, 'en als je dan zo'n lief blosje daarbij krijgt, dan weet ik nog niet wat voor vis je vangt.'

Een ogenblik bleef het stil, toen vroeg Dirk: 'krijgen we geen koffie vanavond?'

'Nee,' zei Koos, 'ik heb niets in huis.'

Zonder nadenken vroeg hij Mia waar de studentenkroeg was, o, niet om haar weg te jagen, hoor.

Koos viel in: wist hij dat niet meer uit zijn studententijd? Het meisje stond op en hij bracht haar tot de deur, waar hij nog haastig naar iets zocht om te zeggen. Ze scheen dat te voelen en bleef op de drempel staan. 'Je moet begrijpen,' zei hij opeens, 'dat onze zoon niet is te helpen, - of misschien alleen voor het ogenblik. Maar dat geldt min of meer voor alle mensen, ons leven bestaat uit een paar ogenblikken.' Ze vroeg: 'Geloof u niet aan de eeuwigheid?'

'Kind, dat weet ik niet, geluk en eeuwigheid zijn dunkt me te groot voor ons.' Hij keek naar de kleine huisjes van de straat, grijs-grauw, met hier en daar wat lampenschijn.

- Er is weinig licht, dacht hij, deze tijd van het jaar, en wij zijn bang in het donker. Met kleine stem zei Mia: 'Jezus Christus laat ons over

het water wandelen.' Dirk voelde een ontspanning. 'Je bent een lief kind,' zei hij, 'help mijn vrouw door de Kerstdagen heen, iedere afleiding is welkom.'

Ze vroeg: 'Heeft Berrie een portefeuille, zo een die een man in zijn binnenzak draagt?'

'Hoe kom je daarbij? - hij heeft geen geld.' Zonder het hoofd te wenden zag hij de bloes in haar wangen.

'O - ik heb er nog een liggen, die ik voor een vriend had gekocht, maar het was opeens uit tussen ons.'

'En wil je die portefeuille afstaan? - je krijgt wel weer een anderen vriend.'

Ze schudde het hoofd. 'Ik dacht dat Berrie er blij mee zou zijn.'

'Het is een mooi aanbod,' zei hij ernstig, 'denk er nog eens over.'

Daarop nam ze afscheid en hij zag haar de straat uitlopen.

Achter de open keukendeur stond zijn vrouw. 'Hè,' zei ze met een zucht, 'ik moest effies wat door mijn keel gooien, ik krijg zo'n dorst van dat kind - jij ook? Na Kerstmis moesten we maar eens opnieuw beginnen.'

Hoe ze zich dat voorstelde? vroeg hij en liep de kamer binnen.

Ze volgde. Nou ja, voorstellen - niet zo zwaar tillen aan alle zorgen, er was nou ouderdomspensioen, er zat geld onder het volk, de meiden hadden het goed. Driftig schudde ze haar patiencekaartjes, zodat er een paar op de grond vielen.

Het geld devalueerde, zei hij.

Natuurlijk, zij alleen mochten er niet bovenop komen, want ze hadden Berrie. Gedenk het dikke hoofd van Berrie, dat was hun lijfdeun. Vroeger had ze de woorden

niet begrepen ‘Gedenk te sterven,’ en nou was er dit. Dat bleef hetzelfde, zei hij en voelde een plotselinge beklemming, een korte ademnood. Tot zijn verwondering sprak hij voort: Ze konden de Kerstboom wel eens in de winkel zetten, misschien vonden de klanten dat leuk, er pakjes sigaretten aan hangen met engelenhaar, en sigaren in kaarsenhouders steken. Witte en zwarte kaarsen aan één boom, symbool van gelijkheid der rassen, waarover tegenwoordig zo veel was te doen. Een reclamestunt, nou? En misschien een stalletje met het bezoek van de drie koningen, één koning was ook zwart, een dikke sigaar met een rood fluwelen mantel om, twee blanken uit een paar sigaretten, king-size, zou hij met Berrie kunnen maken, en zij was handig met de naald.

‘Hm,’ zei Koos en begon haar kaartjes uit te leggen, ‘je hebt een idee, eens in de zoveel jaar heb je een idee.’

En er van te voren op attent maken, een kaartje laten drukken met een rijmpje erop:

*Kerstfeest bij Van As,
De ezel en de Vos,
De kribbe net van pas,
Mensen worden as,
De geest rookt zich los.*

Nu keek Koos hem aan, de uitdrukking van haar gezicht herinnerde hem de avond van haar arrestatie. ‘Ben je niet helemaal snik?’ vroeg ze, ‘de ziel rookt zich los!’

‘De geest,’ zei hij, ‘dat klinkt mannelijker. Maar drukwerk is duur, het kan ook anders, en liever zeggen: sigaren worden as, - de mensen worden niet graag aan hun dood herinnerd.’

De vrouw tegenover hem aan tafel luisterde niet meer, hij zag haar lippen bewegen boven de poppen en dode tekens.

Een zondagavond met lichte en zware regenval kwam vader Pelsen op bezoek. Dirk, die sinds de middag aan zijn boekhouding had gewerkt, keek op toen hij een mannenstem hoorde en meende den rechercheur te herkennen, maar begreep zijn vergissing door de zwier waarmee hem de hand werd toegestoken. 'Zo, hoe gaat het? mijn naam is Pelsen, u bent slachtoffer geworden van mijn jongste dochter.' Zijn blik zocht verstandhouding, zijn glimlach liep daar al op vooruit. Nog staande keek hij onbevangen rond, zijn grote, dikke hand op de leuning van de stoel, die hem was aangeboden. 'Zo woont de Jordaner,' zei hij, 'klein maar knus, we dromen allemaal van een bankstel en hebben er geen plaats voor.'

'Wij niet,' zei Koos, 'mijn man is trouwens geen Jordaner, hij komt van Sumatra en waar hij van droomt weet ik niet.'

Dirk moest haar aankijken, ze hief het hoofd wat op en haar trekken stonden strak. Aarzelend schoof hij de boeken terzijde, denkend aan een asbak en een sigaar.

Hij zag liever een grootboek op tafel dan De Strijdkreet, zei Pelsen.

'En nog liever een borrel?' vroeg Koos. 'Wij schenken niet, we hebben een zoon die handenvol geld kost en moeten zogezeid op alles bezuinigen, maar een kop koffie kan je krijgen.'

'Een bakkie troost,' zei de bezoeker. 'Nou is Mia zo'n avond op stap door de modder en gebruikt niks - kan je zo'n kind begrijpen?'

‘Jawel, jezelf braaf vinden is ook wat, dan zingen de engelen voor je.’

Meteen stond ze op en liep de kamer uit. Het gemak en de snelheid waarmee ze zich oprichtte trof hem telkens weer, dacht Dirk, zoals ook die morgen in de bijeenkomst van het Leger, toen er was geroepen: Dat de kinderen Gods gaan staan! Onverwachts, en toch was zij de eerste die overeind kwam, zodat hij half achter haar schuil ging. De heilsoldaten verspreidden zich door de zaal, hij had Mia in zijn richting zien kijken en weer haastig het hoofd wenden; een ander kwam naast hem en begon te prevelen over den Verlosser, een oudere vrouw met een schraalbleek gezicht.

‘Uw vrouw is blijkbaar niet afkerig van het Leger,’ zei Pelsen, ‘ik had een ander idee van haar gekregen.’

Dirk bood hem een sigaar aan, maar hij wilde liever een sigaret, paste beter tussen zijn lippen.

Aarzelend begon Van As: ‘Mia is een lieve meid, waarom zouden we haar hard vallen? ze heeft geen moeder meer en geen vriend, ze moet toch ook iedere dag opstaan en werk doen dat - e -’

Ze rookten zwijgend, Koos kwam nog niet met de koffie. ‘Bij mij in de zaak had ze het gezellig,’ zei Mia's vader, ‘dat mag ik gerust zeggen, zo druk als 's zomers op Zandvoort, een babbeltje met de vrouwen, een plakkie worst aan een kind, de tijd vliegt om. En als ze mijn huishouden had willen doen, graag, Van As, graag, - dat lag toch op haar weg sinds de dood van haar moeder, niet? - een meid van twintig jaar, die haar handen heeft leren gebruiken.’

Zandvoort, dacht Dirk, hij was daar in lang niet geweest, je kon je er verloren voelen, 's zomers tussen de mensen,

je zou kunnen sterven aan de onverschilligheid van de zee. Soms voelde Berrie het ook zo; 'laten we maar weggaan, paatje,' zei hij dan.

De ander vertelde van zijn wisselende huishoudsters, hun eisen, de ergernis die ze gaven; hij miste zijn vrouw niet als bedgenoot, sinds jaren had hij wat anders gewild, maar overigens was het een best wijf geweest.

Na die woorden kwam Koos binnen met de koffie en Dirk legde zijn boeken naast zich op de grond - er was verder geen plaats - met langzame gebaren.

'Ik zie wel,' zei Pelsen, 'dat je geen werkhands hebt,' en hij spreidde de eigen tien vingers uit.

'Levende worstjes,' zei Koos, 'maar niet om in te happen.' Ze stond nog en was hoog boven hen; hij moest niet naar haar kijken, dacht Dirk, want de kilte van de zee was in haar, hij hoorde het aan haar stem. En Berrie zou thuis komen, - hoe moesten ze zich door de dagen heenslaan? Het Kerstfeest, hij had er zoveel plannen voor gemaakt. Koos wilde maar in die auto rijden, maar gisteren had de post een briefkaart van Coby gebracht: Je ziet ons nog niet, moe, Jantje heeft de mazelen, en toen wilde Koos als verzetje die zondag naar een meeting van het Leger. De koffie smaakte hem niet, ze moest er cichorei in hebben gedaan, hoewel ze dat zelf niet lekker vond. Het had ook zo lang geduurd, ze had zeker naar het busje moeten zoeken - het dekseltje was vastgeroest. Of in zijn kop alleen - een verdovend middel, om zelf te kunnen lachen met dien slager. Nee, als het de rechercheur was geweest, of die agent in zijn uniform. 'Ik heb altijd grote aantrekkelijkheid gehad voor het uniform,' zei ze, en hij had dat nooit geweten. Als hij kapitein ter koopvaardij was geworden, zou hij blinkende knopen op zijn jas hebben ge-

dragen, - maar die mislukking berouwde hem niet meer. Vreemd dat hij dit plotseling wist: het berouwde hem niet meer. Hij moest over Berrie waken, wat hij niet kon doen als hij het kommando voerde over schip en lading van een ander. Hij had zich aan één plek gebonden, - daar lagen schuiten met oud roest, er werd eens vermoord, er waren stille kroegjes met verlopen mannen, er was een heilsoldate die hem wilde redden. Maar hij liep geen gevaar, daarvoor was de last van Berrie te groot.

‘Laat je koffie niet koud worden,’ hoorde hij Koos zeggen. Hij dronk en het smaakte hem beter dan eerst. Pelsen sprak over het geloof, zijn dochter had hem de hoofdpunten voorgelegd van wat de aanhangers van het Leger moesten belijden, - bijvoorbeeld dat onze eerste ouders waren geschapen in een staat van onschuld en reinheid, maar die door ongehoorzaamheid hadden verloren. ‘Nou bid ik je, Van As, een man en een vrouw plotseling op de aarde gezet, zonder verleden, zonder jeugd - van wie moeten ze gehoorzaamheid hebben geleerd? Ze hebben geen ouders gehad, geen slaag, er heeft geen sterveling voor hen hoeven zorgen, ze zijn niet eenmaal gevallen en weer opgestaan, ze hebben nooit gehuild, - als je het je goed indenkt is het afgrijselijk. Het doet er niet toe, kan je zeggen, de natuur stoort er zich niet aan; tja, ik vind me er niet iedere dag over op, hoor, ik heb wel wat anders te doen, maar dat mijn kind met dat hoedje op loopt...’

Hij ademde krachtig, zodat de punt van zijn sigaar ging gloeien. Een straatkreet drong tot hen door, toen het harde aantrappen van een motor en Van As voelde de beklemming van de alkoof.

‘Ze ziet er anders niet onaardig uit,’ ging de bezoeker voort, ‘ze kleedt zich beter dan je zou verwachten van

zo'n meisje, als ik haar 's morgens zie binnenkomen, ben ik trots op haar. - En wat betekent gehoorzaamheid in volwassen mensen? Toen ik zo'n klein schoffie was zei mijn moeder: "Nou zal je nog doen wat *ik* wil," en dan voelde ik haar handen, - "als je groot bent mag je het zelf weten.""

'Heb jij de tien geboden niet geleerd?' vroeg Koos met haar kille stem, 'je bent nog niet dadelijk Godzelf, al is je lichaam volwassen. Neem nou die moord op Molly - zou een kind dat hebben gedaan?'

Na een ogenblik zei Pelsen: 'Niet waarschijnlijk.'

'Na - "Gij zult niet doden."'

De ander stiet een klein lachje uit. 'Nou zijn we wel op een dood punt aangeland,' ze hij. 'Loop maar met me mee, dan krijg je wat soepvles van me,' en hij stond op.

'Hm - aan huis bezorgen is er niet bij, hè?'

'Nee,' zei hij.

Dirk zag hen naar elkaar kijken, twee grote, staande figuren; Koos had glanzende ogen. Hij bukte zich naar de boeken en maakte ruimte voor ze op tafel. 'Ga maar,' zei hij, 'kan ik dit afmaken,' maar toen hij hun voetstappen niet meer hoorde, steunde hij vooroverliggend het hoofd in de armen.

Zesde hoofdstuk

‘Het meeste komt op mij neer,’ had Koos gezegd toen ze klaar stond Berrie van de trein te halen, ‘een man heeft altijd een excuus tegenover zijn kinderen: de broodwinning, - wat sta je daar weer houderig tussen je kissies - een moeder blijft om zo te zeggen altijd zogen.’ Ze streek over haar borst, plukte een pluusje van haar mantel, die ze nu voor het derde jaar droeg, zoals ze even tevoren had opgemerkt, - en Dirk begreep dat ze nerveus was. Hij dorst niet wéér te zeggen: ‘Ditmaal hebben we de Kerstviering van het Leger,’ bang dat ze zou smalen: ‘dat éne uurtje,’ en evenmin: ‘zorg jij dan voor de winkel en laat mij gaan,’ want bij al haar bravour was ze schuw tegenover de Amerikaanse sigarettenmerken. Bovendien moest Berrie ‘om dat ene uurtje’ drie dagen vroeger komen dan andere jaren, - in een onbewaakt ogenblik was het hem beloofd. Hoe Dirk het wendde of keerde, ze tilden beiden zwaar aan Berries komst.

De eerste avond speelden ze de oude kinderspelen: ganzebord, nulletje-achter-het-handje, afnemertje. Met veel fantasie liet Berrie de dobbelstenen vallen, reed op zijn stoel bij een gansje, schopte tegen de tafelpoot als hij de put in moest. Het overnemen en wisselen van de touwfiguren tussen de gespreide handen kostte hem inspanning waarbij zijn ogen uitpuilden, maar er gleed een glunderende lach over zijn volle gezicht, als hij het varken-op-de-leer of de doodkist tevoorschijn toverde. Heel lang kon het niet duren, het was of zijn vingers stomper en stroever werden, en met een ruk trok hij zijn vader het touw uit handen en sloeg ermee om zich heen.

Koos sprak van een traktatie en schonk anijsmelk, Berrie

zei dat het slijm werd in zijn keel en hij erin zou stikken. ‘Een beetje verkouden?’ zei moenie, hij zou dood gaan in dat tochtige zolderkamertje, de laatste nachten had hij als een hond liggen blaffen. Die zijn we voorlopig kwijt, had de vrouw van Kouber gezegd; ze dacht dat hij het niet hoorde, - hij was niet gek, hij hoorde alles. En hij bonkte met de vuist op tafel.

De anijsmelk zou het slijm losmaken, zei Koos, en in de alkoof zou hij heerlijk slapen.

De vader, dankbaar voor haar geduld, viel in: morgen was een mooie, lange dag, de jongen moest maar eens bedenken wat ze dan zouden doen.

Berrie grijsde alweer, maar Dirk sliep die nacht onrustig, naast zich het grote, afgewende lichaam van Koos als een rif voor zijn lage eiland, hem het uitzicht benemend. Had de wereld nog open gelegen voor zijn blik sinds de jongen was geboren? Och nee. Sinds de komst van de beide meisjes, kort na elkaar? Nee; sinds hij was getrouwd, als twaalfjarig kind van Sumatra was gekomen met een zieke moeder? Verder terug kon hij niet denken, zijn jeugd aan de rand van oerwouden verwarde hem te zeer.

De volgende morgen vroeg Berrie wat geld om door de stad te zwerven. Op een tramkaart, legde Koos hem uit, kon hij tot vijf maal toe drie kwartier rijden, - maar zo lang mocht hij niet wegblijven, ze zouden dan ongerust worden, en in de middag ging ze met hem mee.

Dirk zocht haar blik en fronste de wenkbrauwen; ze deed of ze het niet zag, maar maande de grote lobbes tot voorzichtigheid. ‘Denk maar dat je een Sint Bernardshond bent,’ zei ze, ‘je kijkt scherp uit je doppen en snuift het gevaar, - *ik* heb mijn werk.’

Berrie antwoordde: 'Altijd heb je dat gezegd, 't zal waar zijn,' en hij gaf zijn vader een knipoog.

Dirk beet zich op de lippen. 'Jongen, ik had liever dat je thuis bleef,' maar zijn zoon stak een elleboog in de lucht. 'De rijksweg bij Ermelo is gevaarlijker dan Amsterdam, zegt Kouber, en ik ben onbezolderd verkeersagent, moet je denken!' Hij lachte met open mond.

In de winkel liep het gestadig aan, die morgen. Koos gaf de kamer een goede beurt en toen ze de koffie klaar had keek ze door de ampel begordijnde tussenruit, waartegen ze tikte als er geen klanten waren, en zag een slanke, goed geklede vrouw, voor wie Dirk een kistje sigaren inpakte. Onderwijl praatten ze, de vrouw met een bewegende mond, maar zonder dat er een klank tot Koos doordrong. Die deed een stap terug en voelde zich onzeker. Jaloers was ze nooit geweest en was dat ook nu niet, iets anders bewoog in haar en bracht beelden voort: ze zag Berrie het politiebureau op het Marnixplein naderen, de gewone grijns op zijn gezicht, hij wist niets van haar avontuur, niets van de moord op Molly. Nu stond hij al voor de kruising van de Rozengracht, waarover de auto's raasden. Welke kant ging hij uit, - zou een vrouw langs hem strijken, hem iets influisteren? - Ach nee, hem niet. Maar hij was nieuwsgierig en zonder waarschuwing - of kende hij toch angst? Wat zou hij doen als hij in een val zat, - misschien een moord begaan? Het kwam door Dirk, dat ze zo dacht, Dirk was ongerust, de laatste tijd meer dan vroeger, - sinds zij door de politie was opgehaald - bah, om haar onschuld te getuigen, anders toch niet. - Ze legde haar hand om de koffiepot op het waxinelichtje en voelde de hitte; ze bereidde een kop, droeg die naar de winkel.

De slanke vrouw was weg. ‘Je had een fijne klant,’ zei ze, ‘geen Jordaanse.’ Hij nam de koffie van haar aan, ze zag zijn witte, smalle handen en voelde weer de onzekerheid. ‘Vanmiddag ga ik met Berrie uit,’ zei ze, ‘je moet niet zo ongerust over hem zijn.’

Hij antwoordde: ‘De jongen zal eerst moeten thuiskomen.’

Ze trok even met de schouders. ‘Nogal wieses, - maar hij heeft altijd alleen gezworven, hij kent de weg en de spraak.’

Na een ogenblik zei hij: ‘Het is nu anders.’

Ze wilde daartegen in opstand komen, maar vond geen woorden en keek afwachting naar hem. Hij hield het hoofd gebogen over de dampende kop en zei: ‘Die vrouw was een zuster van Molly en woont met haar man in België. Dat kamertje hier moest eindelijk leeg en er stond huurschuld. “Het verbaast me niks,” heeft de zuster gezegd, “dat Laura is vermoord, als kind kon ze al zo pesten.” Ze heette Laura, Molly.’

Koos knikte. ‘En ze was misschien van goede kom-af? in iedere kous valt wel een gat.’

Na een ogenblik van zwijgen zei Dirk: ‘Van jou wist ze niets.’

Die woorden troffen haar. Weer zag ze Berrie bij de politiestation; als er een agent naar buiten kwam, zou hij groeten, omdat een straatslentertje hem eens had geleerd: een smeris moet je altijd te vriend houden. Grootdoenerij. Er kwam een klant binnen en Koos verdween door de gangdeur. Ze liep de keuken in zonder te weten waarom, zag de vervelose, brokkelige schutting van het plaatsje, daar bovenuit de vuile gevels met scheefgetrokken raamkozijnen. - We wonen toch armzalig, dacht ze, we zijn

getekend door deze buurt. Haar handen grepen de gootsteentod, spoelden die uit onder de kraan en wrongen krachtig. - Ik zou een moord kunnen doen, dacht ze, als ik daardoor mijn leven kon veranderen.

De kou en het ruisen van het stromende water deden haar goed, maar ze had niet kunnen zeggen of de drift weldadig was, dan wel het langzame wegtrekken daarvan. Nou moest ze weer voort, het gewone werk, en vanavond de zangbrigade van het Leger, en een Kerstpakket. Al hoorden ze niet tot de armsten, Mia had het zo beschikt terwille van Berrie. Alles draaide om dien jongen, alle schuld was: Berrie. God - nee, ze wist niet wat ze daarmee bedoelde, maar ze zou willen dat niemand zich met haar bemoeide, geen heilsoldaatje haar man thuisbracht omdat hij zijn handen had bezeerd, geen chic geklede vrouw uit België kwam dwarskijken in de Jordaan. 'Van jou weet ze niets,' had Dirk gezegd, - wat viel er van haar te weten? Dat ze haar levenlang had geploeterd, dat ze in de oude, donkere bedstee van haar derde kind had willen bevallen, maar de jonge vroedvrouw had gezegd: 'Dat accepteer ik niet, zelfs niet in de Jordaan, - u zult een ledikant moeten aanschaffen.' En zo was Berrie aan het licht gekomen. Alles draaide om Berrie. Ze was nerveus omdat ze hem alleen had laten gaan, wat haar vroeger geen zorg had gegeven, maar langzaam ging je de omvang voelen van je last. 'Vooruit,' zei ze tegen zichzelf, 'doe je werk, aardappelen schillen, rode kool snijden, straks kan je Berrie uitsturen op een half pondje bloedworst.' Vader Pelsen hield zich luikes - geef hem ongelijk, de week voor Kerstmis. Ze had die avond niet met hem moeten meelopen voor een handjevol soepvlees. Hij had haar met zijn vette ogen aangekeken en

gezegd: Nou krijg je nog niet meer, dat begrijp je wel - later misschien. Wat: later? toch zeker niet als zijn dochter haar hallelujahoedje terug gaf?

Snel draaide ze de aardappelen onder het mesje door. Ze had voor hetere vuren gestaan dan dat van vader Pelsen - maar zo bedoelde ze het niet: de vuren zouden heter moeten zijn om haar te schroeien. Ze strekte zich. 'U bent een formidabel wijf,' had die ene politieman gezegd. Wat dat precies betekende wist ze niet, maar ze voelde dat het waar was. Vanmiddag moest Dirk maar met den jongen uitgaan, zij zou wel Chief Whip en Hunter verkopen, en als de zuster van Molly terugkwam, zou ze vragen: 'Wat rookt koning Boudewijn? Ik zal u een pakkie voor hem meegeven.' De banden waren toch altijd zo innig geweest tussen Nederland en België? - ze kon met de groten meepraten. Nou de rode kool.

De vroege duisternis beveiligde hen weer, dacht Dirk, Berrie dutte in de leunstoel, of sloeg oude weekbladen om, Donald Duck, Panorama, - Koos bakte een Kerstbrood. In de winkel kwamen en gingen de klanten en lieten hem, als gewoonlijk, snippers van vrije tijd waarmee hij niets kon aanvangen. Dikwijls had hij overwogen een oud schoolboekje voor zich te leggen, Franse woorden te leren, of aardrijkskunde van oost en west. Het was een mogelijkheid gebleven, die nooit naderbij kwam: de klanten zouden hem niet herkennen als hij over een boek gebogen stond te prevelen. Hij moest paraat zijn en wachten. Aan het einde van zijn leven zou hij kunnen zeggen: 'Ik heb gewacht'; - waarop, dat wist hij niet.

Die morgen had hij het wél geweten, Berrie kwam om twee uur thuis en het laatste uur was zelfs Koos ongerust

geweest. Af- en aan lopend zei ze: ‘dat kind, dat kind,’ maar ging niet verder dan de hoeken van de straat of van de volgende. Haar vertrouwen in de tijd was weg, ze wist niet meer of de kool nog hard zou zijn, of al aanbrandde. Maar ineens stond de jongen voor hen, met bolle ogen en vochtige lippen. Hij was zo ver geweest, helemaal in een andere stad en niemand wist hoe het daar heette, de mensen zeiden maar Amsterdam, - Amsterdam. Hoge huizen, ze bouwden maar hele ritsen, ze waren net gek, niemand woonde in die huizen. Bus zesentwintig, voor de grap had hij zijn tramkaart laten zien en de conducteur knikte dat het goed was; aardig van dien man, hij had hem een hand gegeven. Bus zesentwintig, dat moesten ze onthouden, en toen kwam hij toch weer bij het Centraal Station uit, - je deed maar of het heel gewoon was.

Nu drong een geur uit de keuken tot Dirk door; Koos bracht hem thee.

‘De Belse niet meer gezien?’ vroeg ze.

Hij vroeg terug: ‘Wat doet Berrie?’

Ze trok de wenkbrauwen op. ‘Moet ik antwoorden? - hij suft een beetje en schopt tegen de tafelpoot.’

Dirk keek haar oplettend aan. ‘Dat die jongen toch zo gauw moe is. Kouber zegt: de ene keer gaat het goed, de andere keer haalt hij een stommiteit uit; - ik vraag me af of er niet te veel van hem wordt gevergd, daarginds.’

Het gezicht van zijn vrouw droeg een uitdrukking die hij niet begreep. Met afgewende blik zei ze: ‘Jij gelooft alles; die stommiteiten zijn er misschien terwille van het hoge maandgeld, dat hij toch moet kunnen verantwoorden, - maar zo nuchter kan jij niet denken.’

Hij voelde zijn gedachten beklemd tussen alle problemen om Berrie en worstelde om vrij te komen. ‘Het is bijna

avond,' zei hij, 'we gaan met hem uit, en morgen kopen we een Kerstboom.'

Koos kende het zich vastklampen aan de kleine gebeurtenissen, ze knikte en vulde aan: de eerste zondag Coby met de wagen.

'Hm, - reken daar niet te vast op.'

De rechercheur kwam binnen en groette. - Kon hij mevrouw Van As een ogenblik spreken?

Nou nee, zei Koos, hij kon een sigaartje krijgen; ze had haar zoon thuis en een Kerstbrood in de oven.

Hij moest het onderzoek dan uitstellen tot na de feestdagen? - dat lag niet in zijn lijn. Er was een dame bij hem geweest, een zuster van mevrouw Blep.

'Blep?' zei Koos, weer stilstaand nadat ze een stap in de richting van de keuken had gedaan, - wie heette er nou Blep?

Het hoofd van de een naar de ander wendend ging de rechercheur voort: Die zuster had iemand horen praten in een restaurant aan de Keizerlei, een man die een beetje was aangeschoten. Volgens zijn zeggen zou hij naar Australië emigreren, maar zou eerst nog dat hoertje uit de Jordaan koud maken, die Molly. De vrouw was aan een andere tafel gaan zitten om hem niet langer te horen, maar hier, in het dodenhuis, was haar die naam weer ter ore gekomen: Molly. Had mevrouw Van As ooit een man bij Molly ontmoet, een intieme vriend, zogezegd?

Koos scheen een ogenblik na te denken en een paar seconden lang was ze Dirk vreemd. - Ze vertoonde haar likdoorns niet aan den 'intimen vriend' van een ander, zei ze, de rechercheur kon later terug komen, ze liep niet weg. - Waarop ze door de gangdeur verdween.

Een jonge vrouw kwam binnen om sigaretten, de politie-

man koos een goede sigaar uit en zei mevrouw Van As enig respijt te geven. Prettige Kerstdagen.

Om half acht sloot Dirk de zaak; met Berrie tussen hen in begonnen ze hun wandeling door de verlichte straten. De jongen, dicht tegen zijn moeder aangedrukt, was monter, nadat hij onder de afwas had geklaagd over de muizen in Ermelo, dikke bruine dieren, die over de zolder liepen. De val, die moenie hem had gegeven, was door Kouber ingepikt voor het schuurtje. Wat konden hem de ratten in het schuurtje schelen, die hij nooit had gezien? Een grote jongen was toch niet bang voor muizen?

Paatje, ze waren groter dan hij als hij in bed lag.

Maar nu genoot hij van het gaan door de schreeuwend bonte straten. Groene en blauwe neonletters, sterren en gouden slingers, poppen met spitse bustes en geverfde haren in de etalages, alles deed hem trillen van opwinding. De Legerzaal, schaars versierd met een spichtige boom en wat sparregroen langs de wanden, moest daarbij wel afvallen, terwijl ook de vrouwen die er binnenliepen het in lijn en gratie moesten afleggen tegen de modepoppen. Mia kwam hun tegemoet en wilde Berrie de hand drukken, maar dat was een kunst die hij niet had kunnen leren. Als bewijs van goede gezindheid omklemde ze toen even zijn schouder en beijverde zich een plaats voor hen te zoeken. Doordat het al vrij vol was, kwam Dirk achter zijn vrouw en zoon te zitten.

De zangbrigade stelde zich op; het muziekcors, drie man sterk, zat gereed. Zonder stilte van de nog rumoerende zaal te eisen, begon de dienst met een korte toespraak van den majoor, woorden die als rook aan Dirk voorbij gingen. Er werd gezongen in een nuchter mezzoforte door de soldaten, zwak en wankel door het publiek.

Daarna las een niet meer jonge vrouw met kinderlijk hoge en bedeesde stem het geboorteverhaal uit het evangelie van Lucas. Er werd opnieuw gezongen en Dirk schoot bijna in de lach om de platte melodie onder een hoogdravende tekst. De beide blazers konden alleen wat klanken uitstoten als een hengst zijn paardevijgen, de tonen uit het kleine huisorgel strompelden en stotterden. Maar de nummers van het programma volgden elkaar met bekwame spoed. Nu ging het licht uit voor de Kerstvertelling, alleen de boom bleef branden, en een heilsoldate stapte van het podium. Ze begon met een lange kreet door de trechter van haar handen, haar stem was rauw als van een jongen, ze boog door de knieën en had een slordig armgebaar, - een begin dat bij Berrie onmiddellijk aansprak. Om beurten afwijzend en toegeeflijk bleef Dirk luisteren naar dit verhaal op het klassieke thema van het wrede kind dat een armen ouden man plaagt, met argeloos zelfbehagen en lust tot imiteren verteld. Telkens eens zag hij Berrie tegen de moeder aansteigeren en met verrukte blik om instemming vragen. Het overige publiek reageerde zwak, een oude vrouw lachte soms, een kind reed op zijn stoel.

De bekering van den jongen boosdoener werd tenslotte uit lijfsangst geboren: de getergde bleek sterker te zijn dan hij. Dit motief scheen niemand te mishagen, maar de spanning werkte niet na en Dirk voelde zich bedrukker nog dan eerst door de grauwheid van dit feest.

De uitreiking der Kerstpakketten geschiedde zonder enig ceremonieel en de zaal liep langzaam leeg. Op straat gekomen zei Berrie: 'Het was machtig, hè paatje? Zou een ouwe man wel eens een jongen hebben vermoord?'

'Dat denk ik niet,' zei Dirk, 'hij dreigt er maar mee.'

‘Kouber zou het kunnen doen.’

‘Maar jij plaagt hem toch niet?’

Even kwam de glinstering terug in de lichte ogen. ‘Wel eens een keertje.’ Afliegend vroeg Koos of ze de tram terug namen.

‘De tram, ja, - misschien werd dan hun Kerstpakket gestolen en hij er achteran jagen.’

Kijk, nou hadden ze Mia vergeten, zei Dirk, ze moesten terug om haar te bedanken.

Dat bedankje kwam ze zelf wel halen, meende Koos met een onverschillige hoofddruk.

Een ogenblik weifelde Dirk, toen keerde hij om en liep de zaal weer binnen. Mia hielp bij de uitgifte der laatste pakken; haar houding was beschroomd en mat.

‘Ik kom je even groeten,’ zei hij, ‘Berrie heeft het verhaal prachtig gevonden, we danken je hartelijk voor deze avond.’

Hij drukte haar hand, zag haar lippen vaneen gaan alsof ze iets wilde zeggen, maar er kwamen geen woorden. ‘We zien je wel gauw,’ vroeg hij, ‘of ben je geschrokken van Berrie?’

Ze bloosde licht en schudde snel het hoofd. ‘O nee.’

‘Dag lieve kind, - mijn jongen verheugt zich al weer op de wandeling naar huis, hij leeft bij het ogenblik.’ Meteen wendde hij zich af, verwonderd over zijn ontroering. Wat was er gebeurd, had hij Mia gehinderd door zijn onuitgesproken kritiek op deze Kerstviering, had ze het in zijn houding gezien zo goed als hij in de hare?

Koos en Berrie waren langzaam opgelopen en spraken over de vermoede inhoud van het pak. ‘Niet anders dan vrats,’ zei Koos, ‘overgebleven snoep van Sinterklaas, - misschien een half pondje koffie en een stukje vet er-

bij; - wedden? - geen lefzakdoekie en geen muizeval.'

'Ik denk,' zei Berrie, 'zelfrijzend bakmeel met krenten en rozijnen; jij, paatje?'

'Sigaren en pruimtabak.'

De jongen grinnikte. 'Dat's niet eerlijk, als ze het bij jou hebben gekocht weet je het.'

Koos gaf haar man een zijdelingse blik en zei op spitse toon: 'Ze kopen alleen bij de kinderen Gods.'

Nooit had ze hem aan die zondagmorgen herinnerd, toen hij was blijven zitten en zij zelfverzekerd opstond, - waarom deed ze het nu, naast den niet begrijpenden jongen? Je kon altijd zeggen: het gaat hem wel voorbij en toch was het niet mooi dat te doen. Wilde ze haar spel nog eens spelen, laten zien hoe vlug ze recht kon staan? Hij wist meer van haar dan vroeger, sinds die avond in september - de politie... Stil, Berrie mocht het niet weten, maar het kon ten goede keren voor den jongen, als hij een betere baas voor hem zocht. Die kruidenier had hem nooit bevallen. - 'Kouber zou het kunnen doen,' had Berrie gezegd, (een kind vermoorden) maar de dokter had hem gewaarschuwd aan dergelijke uitspraken niet te hechten, De moord op Molly zou wel nooit worden opgehelderd, en dat deed er niet toe, belangrijker was het hart van de mensen die elkaar naar het leven stonden.

Het volgende ogenblik duizelde het hem, want Koos en de jongen, die een stap vóór waren geweest, hielden halt voor een grote bloemwinkel en hij keek naar de pracht van witte bloemen, laag voor het venster en oprijzend tot een achtergrond van lelies en hoge seringgen.

'Een bloemenzaak is niks,' zei Berrie, 'je kan alles weggooien als het is verdord.'

Koos knikte. 'Daarom zijn bloemen zo duur.'

‘Ik geef wel eens bloemen aan Lida, maar ze ziet het als ik ze in een tuin heb geplukt en dan is ze heel boos.’ Hij duwde zijn moeder voort met zijn schouder tegen de hare. ‘Wanneer gaan we naar de schouwburg, moenie?’

‘Och,’ zei Koos, ‘ze geven tegenwoordig geen mooie stukken meer.’

‘Waarom doen ze dat dan? het is nou toch Kerstmis. Twee paviljoens bij ons hebben een prachtig stuk gespeeld, - maar ik ben het vergeten.’

‘Zo gaat het,’ zei Koos, ‘we vergeten alles.’

De jongen trilde heftig met het hoofd. ‘Niet alles, het nare niet.’

Op kinderlijk verwonderde toon vroeg Koos: ‘Het nare? dat stop je in het vuilnisvat, dan halen anderen het voor je weg.’ Snel trok zeden jongen mee voort over een zebrapad, een vluchtheuvel, nog een zebra, om zonder hijgen stil te staan voor een gebouw van de KLM.

‘Vliegen zal ik wel nooit doen,’ zei ze, ‘jij wel, later.’

Hoe durft ze, dacht Dirk, - hoe durft ze opstaan, een kind Gods, - hoe durft ze dit te zeggen? Maar het was goed zo.

De dagen, troebel door wind en wolken, sleepten zich voort. Alle afwisseling, van tevoren door Dirk geteld en gekoesterd, bracht geen verlichting van de druk in zijn borst. Met Coby's man reden vader en zoon over de nieuwe bruggen bij Schellingwoude, zagen de wintervogels aan het strand, de rietpluimen langs de Loosdrechtse plassen. Het water was grijs, de meeuwen vlogen traag en zonder te krijzen. De Velser tunnel gaf voor een ogenblik het gevoel van warmte en geborgenheid en deed Berrie fantaseren over een man die er achteruit doorheen reed, even

snel als de andere auto's, zodat niemand op hem kon schelden. Om de woorden van Kees: 'Dat was dan zeker een gek zonder rijbewijs,' lachte hij uitbundig, maar verviel al gauw weer in een mokkend zwijgen.

Met Mia ging hij een avond naar de bioscoop; het warme gezicht van het meisje werd nog warmer als ze zich voor den jongen inspande, maar lusteloos en zonder veel woorden kwam ze met hem terug, en werd door Koos gemelijk ontvangen. Ze trok de stoel naar zich toe, die Mia al aan de leuning vatte en legde er haar benen op.

'Als je koffie wilt,' zei ze, 'moet je je eerst door de vaat heenslaan; je komt om zo te zeggen op het kookpunt, - het afwaswater staat op.'

De dreiging in haar lichte toon verontrustte Dirk, maar hij dorst geen aanmerking te maken en schuwde het te denken aan wat er kon zijn gebeurd tussen Berrie en het meisje.

Twee dagen later bracht hij zijn zoon naar het echtpaar Kouber terug. Het was al donker toen ze aankwamen. Door het dorp lopend bad Berrie zijn melancholieke bui en herhaalde dat ze arme slobbers waren. Goed, ze hadden in een auto gereden, maar waren niet uitgestapt voor een groot hotel om er fijn te eten en te drinken, bediend door kelners met een witte borst en slipjassen. 'Hè paatje, we durven daar niet naar binnen, ze zouden ons toch maar in een hoekje stoppen, ergens onder de trap, of zo.' 'Welnee,' zei Dirk, 'maar moeder kookt toch ook lekker, en aan je eigen tafel zit je het best.'

Berrie trok met de schouders. 'Héb ik een eigen tafel?' een woord waarvan hij niet gauw meer loskwam. 'Hou jij je wafel, een eigen tafel...'

De kruidenier, die hem hoorde hoesten, merkte op dat hij

altijd kou vatte in Amsterdam; tochtte het zo in de Jordaan? - konden zij 's nachts wakker liggen door het blaffen van hun knecht. De vrouw trachtte te sussen: ze zouden hem een hoestdrank geven. Het was een vrouw met ingevallen borst en smalle lippen, - een goed wijf, had Kouber eens tegen Van As gezegd, - hoger kon ze blijkbaar niet worden geprezen.

Als gewoonlijk in dat huis verlangde Dirk met iemand te overleggen omtrent zijn zoon, maar met wie? Bij den dokter kwam hij altijd te onpas, en toch moest hij een poging wagen, en was niemand anders. Met zware benen stond hij op. Berrie wilde hem brengen. 'Maar kerel,' zei hij, 'we komen net samen van het station, wil je daar nou weer naar toe?'

'Natuurlijk, met jou.' Daar viel niet tegen te praten, geen verbod had vat op Berrie, en de trein moest lang worden nagewuifd.

Maar in Putten stapte Dirk haastig weer uit en nam een busretour naar Ermelo. Hij was er niet zeker van die avond nog in Amsterdam te kunnen komen, maar wilde daar niet aan denken, de drang was sterk in hem iets te doen voor zijn zoon.

De villa's der vele doktoren lagen ieder in hun dorre, verwaaide tuin, licht en warmte zorgvuldig binnensluitend. Dirk had moeite de namen der wegen te vinden, de lampen hingen te hoog, een paar donkere mensfiguren schoven haastig voorbij. Moest hij niet linksaf bij die oude eik - waaraan had hij vroeger het huis herkend? Hij liep op goed geluk, telkens menend een aanwijzing te zien, een met klimop begroeide schoorsteen, een heg van thuja's. De wind leek krachtiger te worden en hem van weerszijden aan te vallen, - de tegenstand van de muren, dacht

hij vaag, of een werveling boven de boomkruinen. Hij zou willen doorlopen tot waar geen huizen meer waren en dan verder door de nacht, - als de nacht eindeloos kon zijn en al zijn gedachten zou opslorpen. Een auto reed langzaam voorbij en stopte op korte afstand, een man stapte uit om een tuinhek open te doen. Dirk voegde zich haastig bij hem en vroeg naar de weg, waarop hij een kort en duidelijk antwoord kreeg.

‘Dank u - hoe lang nog lopen?’

Tien minuten, als u niet dwaalt.’

Had hij opzettelijk gedwaald - om een ogenblik alle dwang te vergeten, om het onderhoud met den dokter nog te verschuiven? Eerder dan hij had gewild stond hij voor de deur.

De medicus ontving hem met koele verwondering. ‘U nog zo laat hier - is er iets gebeurd? - ik heb weinig tijd.’

‘Het kosthuis van mijn zoon staat me tegen,’ zei hij en hoorde de klank van zijn stem wegvallen in de warm verlichte kamer met tapijten en zware gordijnen.

‘Maar meneer Van As, de jongen is er nu drie jaar en het gaat goed met hem - wat wilt u, het gaat goed. Kouber is een braaf man, een trouwe kerkganger, voor zover ik weet een goed echtgenoot.’

En dat acht je voldoende, dacht Dirk. (Het was hem of hij dit diep in zijn ingewanden dacht.) De mannen waren op geringe afstand van elkaar blijven staan en hun gesprek, nauwelijks begonnen, leek te zijn doodgelopen. Maar Dirk beet zich op de lippen, hij was verkeerd begonnen, na zijn aarzeling had hij te gauw toegeslagen, en bovendien: de ander was niet meer in functie, hij had zijn witte jas weggeborgen ergens in één van de gestichten, de

kale witte wanden waren niet meer om hem heen, hij was afgezakt tot een zelftevreden en dom man.

Plotseling voelde Dirk zich opstandig. 'Ik loop met de gedachte rond,' zei hij, 'dat mijn zoon beter bij een boer zou kunnen werken, desnoods wat verder van huis, bij mensen die misschien niet zo trouw naar de kerk gaan, maar... ja, ik begrijp wel dat het moeilijk is.' Hij boog het hoofd en tuurde op het bonte patroon in het vloerkleed. Zijn drift was neergeslagen, zo ging het nu eenmaal bij hem, Koos kon het dikwijls niet begrijpen.

De dokter greep zijn horlogeketting. Tja, dat moet u zelf weten, aan adressen elders kan ik u niet helpen. Als u geen vertrouwen hebt in de hulp van Hoger Hand...'

'Ik heb gedacht hulp te moeten zoeken bij de mannen van de wetenschap.'

Het gezicht van de psychiater bleef onbewogen. 'Wij weten weinig, mijnheer Van As, heel weinig.'

Ook omtrent je medemensen, dacht Dirk, die kruidenier en zijn vrouw. Inwendig voelde hij zich trillen. De man tegenover hem ging voort: 'Als uw omstandigheden niet gewijzigd kunnen worden, zodat de jongen thuis kan zijn -'

'Ik heb thuis geen werk voor hem.'

'In uw zaak niet, nee; - een sigarenwinkel, niet? U zoudt kunnen overschakelen, op het platte land gaan wonen, een kippenteelt, een klein boerenbedrijf, misschien.'

'Zoudt u kunnen overschakelen en zeeman worden?'

De dokter fronste het voorhoofd. 'Kom, Van As, geen grapjes, ik ken je als een verstandig man.'

Ze liepen nu beiden naar de deur. Ik zal mijn hand niet naar hem uitsteken, dacht Dirk en hoorde het dubbelzinnige van die woorden. In anderen zag hij de

mogelijkheid een mens naar het leven te staan, hijzelf verzwakte te zeer door drift en verontwaardiging.

Het afscheid verliep zonder handdruk. Toen hij buiten stond wist hij hoe de bushalte te bereiken en verwonderde zich daarover. Het was koud en de wind deed de hoge lampen schommelen. Zou Berrie al in bed liggen en slapen? Soms gaf hij bloemen aan een meisje en ze werd boos als ze in een tuin waren geplukt. De gedachte schrijnde in hem.

Hij wist wel dat er aan Berrie niets meer viel te doen, - had hij niet dikwijls gezegd: 'We moeten aanvaarden?' Op geringe afstand zag hij het tankstation, de bushalte was honderd meter verder. Hij zou nog wel thuis zijn vóór de nacht. Als Koos dan maar sliep en niet vroeg waar hij zo lang was gebleven.

Zevende hoofdstuk

Op oudejaarsavond zei Koos: ‘Nou, ik moest maar gaan.’ Het was nauwelijks acht uur. Na de afwas had ze de handen in de schoot gelegd, haar patiencekaartjes in de la laten liggen, - en Dirk had aan haar blik voorbij gezien. Ze zouden de avond bij Mia en haar vader vieren; het meisje had beloofd tegen elf uur thuis te zijn, Koos zou oliebollen bakken, Pelsen zorgde voor drank en borrelhapjes en Dirk had in deze geen stem gehad.

Nu vroeg hij: ‘Hoe laat word ik verwacht?’

Ze antwoordde op lichte toon: ‘Je wilt toch nog niet mee? Wim en ik moeten in de keuken werken; - probeer tegelijk met Mia te komen, maar niet als in september, jij met hangoren en zij met de tranen van gevoel in haar ogen.’ Bruusk stond ze op. ‘We maken er een leuke avond van, Mia schijnt een jongen aan de haak te hebben, een monteur, die in dat bedrijf heeft gewerkt waar zij ook zit, - geen heilsoldaat. Wim is een beetje bang geweest dat Berrie zich wat in het hoofd zou halen met Mia, het was hem een opluchting dat de jongen weg is, - we moeten dat begrijpen. Nou, tot straks, - we zullen het lekker hebben.’

Hij bleef roerloos zitten toen ze weg was. We moeten dat begrijpen, had ze gezegd, - angst voor Berrie. Kort geleden had hij angst voor zichzelf gehad, en die kwam nu terug, hoewel Kouber en die dokter buiten bereik waren. Angst voor zichzelf tegen zichzelf gekeerd. Er viel een afgrond in hem, hij zag de zee, hij kon niet verder en niet terug; langzaam zou de grond onder zijn voeten verdwijnen.

Niet vaak had hij de zee bij nacht gezien, nooit misschien

in de Hollandse winter. Het vroom nauwelijks meer, er viel wat natte sneeuw. Hij zou naar Zandvoort kunnen gaan en als hij om twaalf uur binnenkwam, zou Koos juist het glas heffen en met Pelsen klinken. ‘Gezegend nieuwjaar - heb maar geen angst voor Berrie.’ Hij voelde zijn onrust en stond op.

De geldwisselaar leunde tegen de winkelpui; ze wensten elkaar goede avond.

Wachten op een trein, er waren zogoed als geen mensen. Zo nu en dan klonk er een dienstbericht, onverstaanbaar schallend door een microfoon. Als alle treinen werden afgelast, zou hij hier maar blijven staan en drentelen, wie weet hoe lang. Het perron was over de halve breedte opgebroken, maar gewerkt werd er niet. Het wachten werd een bezigheid, het leven voortzetten uit onrust die niet gekwalificeerd, niet begrepen wilde zijn...

Toen de trein binnenreed waren er toch enkele reizigers gekomen, hoewel minder dan het aantal wagens. Een moeder met haar kind stapte vóór Dirk in, - hij kon haar zien zitten vanaf de plaats die hij koos. De vrouw nam den kleinen jongen zijn muts af; ze spraken niet, de ogen van het kind waren blank als van een dier dat voor het eerst ziet.

Het zou een verstarde droom kunnen zijn, dacht Dirk, een beeld uit de oorlog: drie mensen, drie generaties, op weg naar hun einde; de laatste stadslichten schoven al voorbij, het kind met ontbloot hoofd was de diepst bevangene.

Nu streek hij zich over de zacht behaarde kruin en vulde zijn longen met adem, want de jonge moeder scheen een voorlopige rust te hebben bereikt; haar trekken waren even gaaf als die van het kind, maar minder gespannen,

zonder nog te zijn ontspannen door ironie. Zo was Koos geweest na de geboorte van haar eerste dochtertje; hij zag haar, een verre oudejaarsavond, de zuigeling aan de borst, verzonken in de arbeid van het kind, die ook haar arbeid was. Opkijkend vroeg ze of er dat jaar goed was verdiend, ze wilde een satijnen wiegedekje. Als ze hem nu ontrouw werd, zou dat even tijdelijk zijn als het verlangen naar een rijke wieg. Hij voelde zich vreemd bewogen, zijn borst verruimde zich bij iedere ademhaal als nooit tevoren.

Het kind verschoof op de bank en keek omhoog naar de moeder, die knikte en hem bij de hand nam. Haarlem - zonder groet verdwenen ze. In Zandvoort stootte de rails, een enkel spoor, tegen de duinen. Een winderig open plein, het ruisen van de zee recht vooruit. Niemand volgde hem, hij was nu de enige mens. De boulevard lag op geringe hoogte boven een dichte duisternis, die diepte kreeg door twee witte brandingslijnen ver uit elkaar. Wat de hemel moest zijn boven de horizon was zwarter dan de zee, ondoordringbaar voor het oog. De eerste aanblik was teleurstellend, het moest eb zijn, het water kromp terug, de witte stroken van opstand, recht als langs een lineaal getrokken, waren maar smal. Langzaam ging hij wat meer zien, het strand lichtte op, er liep een zacht glooiend klinkerpad heen, wolkenflarden recht omhoog hadden de vuile kleur van oud bloed - schijnsel van lampen achter onbedekte ramen - er leek een ijle, grijze vlek te ontstaan dicht boven de horizon, - het ver verwijderde licht van een oceaanstomer, misschien? Maar te snel verdween het weer, het moest gezichtsbedrog zijn geweest. Voorzichtig daalde Dirk het pad af; zijn voeten zakten in het rulle zand. Hij wilde naar de golflijn lopen, maar zag

een lang gerekte, ondiepe plas glinsteren boven hard geworden bodemkabbelingen. Wat natte sneeuw sloeg in zijn gezicht en hij voelde de kou tussen zijn schouderbladen. - Ik kan niemand zeggen waar ik ben geweest, dacht hij. Over een smalle dam wist hij toch dicht bij de zee te komen, waar het zand vochtig was en schelpen kraakten onder zijn voet. Hij bukte zich om naar ze te tasten. Berrie hield van schelpen als het nog huisjes waren, geribbelde en gladde met parelmoerkleuren; uren lang hadden ze vroeger wel gezocht, maar de jongen was grillig en kon zijn liefste vondsten plotseling wegslijten. Dicht onder zijn ogen en met de vingertoppen kon Dirk het opgeraapte onderscheiden; een paar dubbele schelpen borg hij in zijn jaszak. De zee bleef eentonig, maar weer begoochelde hem een lichtvlek in het diepste zwart. Natuurlijk waren er schepen ver weg - zou hij nog willen varen? Och - had hij het ooit gewild, of het maar gezegd om zich aan iets vast te klampen, niet over zichzelf te hoeven nadenken en door zijn onmacht daartoe te worden verslagen? De zee was hem een god geweest, die hij beleed, - nu had hij geen goden meer. Hij liep tegen de wind in over het natte strand; waar de boulevard ophield zou hij een duin beklimmen en de zee vanaf die geringe hoogte voor het laatst zien. De wind was scherp, er vielen sneeuwvlokken en regendruppels. Dicht voor hem doemden twee gestalten op; het bleken een man en een jong meisje te zijn, er hing een haarvlecht over haar schouder. Ze gingen rustig naast elkaar, wat leunend tegen de wind. Waarschijnlijk moest de man het meisje beschermen, deze donkere winteravond, dacht Dirk, en doordat zij dit wist, drukte haar houding onafhankelijkheid uit en kracht. Ze was in een andere levensfase dan het kind in de trein, hoewel ook

die kleine jongen geen hand naar zijn moeder had uitgegestoken. Dirk beet zich op de lippen; geen begaafd kind had zijn levenswil tot volle groei gebracht, zijn beide dochters was hij vergeten, en Berrie... In Berrie stak geen kwaad en daardoor evenmin de mogelijkheid tot overwinning.

Moeizaam beklom hij een duin, de beide voeten scheef plaatsend. Links van hem was nog de gele gloed van lampen en hij wist terug te moeten naar de stad, naar de Jordaan, waar zijn vrouw oliebollen bakte. 'We zullen het lekker hebben,' had ze gezegd.

Toen hij boven stond, zag hij een bewegend lichtje, zwak, over de golvende bodem, een honderd meter ver misschien. Hij bleef daar naar kijken, telkens was het onzichtbaar en dan kwam het weer, flauwer en verder weg. Waarschijnlijk stropers, konijnevellen brachten nogal wat op. Laatst had een jonge man in de winkel tegen hem gezegd: 'Ik zal nog eens de duinen inmoeten voor de afbetaling van mijn scooter, als je begrijpt wat ik bedoel.' Hij knikte maar wat in zo'n geval, maakte zich niet druk om te begrijpen. Nu verjoegen de stropers hem, - goed, hij moest toch gaan, met de zee had hij al afgerekend. Nog tien minuten had hij de tijd in de kleine stationswachtkamer. Aan het tafeltje naast hem zaten twee mannen, de een droeg een jagershoedje, de ander een alpino, - het waren heertjes. Ze speelden met een lucifersdoosje, waartegen ze langs de tafelrand met duim en wijsvinger knipten, zodat het opsprong. Kwam het etiket boven te liggen, zo gaf dat vijf punten, één der smalle zijkanten twintig punten. Wie niets haalde was af. Het mensdom verveelde zich, dacht Dirk. Hij had gelezen over herders in Griekenland, die een touw met kralen aan hun gordel

droegen, stukjes barnsteen, glad geslepen door eeltige vingertoppen. Onwillekeurig tastte hij naar de schelpen in zijn zak. De zee had hem teleurgesteld, de elementen waren te zwak, de duisternis te eentonig, - ook hij keek naar een dansend lucifersdoosje. Het kwam op de grond terecht, de trein uit Amsterdam reed binnen.

Van het Centraal Station liep hij naar huis, hoewel Koos hem zeker al verwachtte. Als alles klaar stond, haar besuikerde baksel, de warme punch, en er kwam niemand - wat zou ze dan doen? Maar ze kon zeker zijn van hem en Mia.

De Rooi was er nog - bij elven - waarop hoopte die vent? begeerde hij niet anders dan te staan wachten? Zijn sleutels grijpend, zei Dirk: 'Ga mee naar binnen, drink wat.'

De ander schudde het hoofd. 'Dit's het beste uur van het jaar, de jongens komen al naar buiten met hun vuurwerkies. Blijf jij thuis?'

'En als ik je een gulden geef?'

'Een gulden - mij een zorg.'

'Na,' zei Dirk en liep de winkel in. Daar stond de kerstboom nog in een hoek, - morgen moest het ding weg, maar Berrie zou het niet over de straat slepen. Er hadden geen donkere kaarsen in gestaan, geen pakjes sigaretten hadden aan rode lintjes gehangen, maar Mia had wat sneeuw op de takken gestrooid, er engelenhaar doorheen geslingerd. 'Een mooie boom,' hadden ze om beurten gezegd - de jongen nam het woord niet van hen over. - Nu legde Dirk, staande met zijn jas aan, de schelpen op tafel, die hij nog niet in het licht had gezien; er kwam wat zand mee, dat hij zou moeten wegvegen. Twee gave doosjes vond hij er tussen, één plat en blauwig glanzend, een

grotere dof en geribbeld. De kleinste borg hij voorzichtig tussen de vleugels van de ander, - als een parel, dacht hij. De schelp in de vingers houdend keek hij er lang naar. Van opzij gezien leken het kleine vogels, de gespreide vlerkjes aaneen gedrukt, de korte snavels elkaar rakend. Zou hij dit Berrie kunnen doen zien? - een vogelschelp. Nu moest hij gaan, buiten hoorde hij de eerste voetzoekers al knallen. De Rooi stond met een vrouw te praten, zodat hij ongemerkt kon doorlopen. De man had hem eigenlijk nooit gehinderd, maar sinds die moordgeschiedenis scheen hij boter op zijn hoofd te hebben. Of sinds zijn val in die schuit, - zijn persoonlijke zondeval. Even blies hij schamper door de neus, - waar kwam hij terecht met zulke gedachten, in de armen van Mia? Het lieve kind moest het niet horen. Hij wilde schuld erkennen, maar geen zonde, hij had tegen dat woord een sterke aversie, die hij wist niet te kunnen verklaren.

In de Haarlemmerstraat brandden nog alle etalagelichten en kinderen, veelal blootshoofds, scharrelden krijsend tussen de voetgangers door. Na enkele minuten zag Dirk dat Mia voor hem uit ging naast een fors jongen man, een hoofd groter dan zij. Zijn rechterarm bewoog achter haar rug, blijkbaar wilde hij haar graag omvatten, maar voelde zich weerhouden door haar uniform. Dirk, die hen had ingehaald, vertraagde zijn pas en bleef kijken. De jongen boog het hoofd vol aandacht naar het meisje en sprak tegen haar; er was een grotere ernst in hem dan in de meeste jongens die op straat vrijden. Mia's houding was afwerend, ze draaide wat met het hoofd, drukte haar linkerarm star tegen zich aan. Het is nog niet de vogelschelp, dacht Dirk, maar dat kan worden - als ze haar hoedje afzet. Opeens legde de jongeling een arm om haar

schouder en duwde haar in een portiek, een paar huizen voor de slagerij. Dirk liep door.

Pelsen, in zijn morsige witte jas, liet hem binnen. ‘Zo,’ zei hij, ‘net op tijd, nou het Leger nog.’

Had hij erwtensoepe voor een hele compagnie?

Desnoods - met gehaktballen. Glimlachend gingen ze de woonkamer in, die ruimer was dan Dirks alkoof en veel zwaarder gemeubeld. Een buffet stond overladen met koude spijzen, flessen en glazen, over de tafel lag een donker wollen kleed.

Koos, de lippen zorgvuldig geverfd, keek triomfantelijk uitdagend. - Of hij een uiltje had geknapt? vroeg ze, waarop hij maar eens knikte.

Goed, dan zou er wel wat in gaan. Als Wim nou eindelijk die jas wou uittrekken...

Eindelijk? effies geleden had er nog bloed gespat, - en hij gaf Dirk een knipoog.

Kort daarop kwam Mia binnen in haar strakke, zwarte uniform. Er was een glans over haar gezicht en het kwam Dirk voor dat ze te vol was om iets te kunnen zeggen. Pelsen schoof zijn arm door de hare, maakte een hoge borst en zette één voet nadrukkelijk vooruit. ‘De slager en de heilsoldaat,’ zei hij, ‘of: De appel valt niet ver van de stam - goed voor een operette.’ Haastig trok hij zijn jas uit en legde die zijn dochter om de schouder. Het meisje bleef stil staan en keek de kamer rond alsof ze die voor het eerst zag, maar Pelsen gaf zijn hoofd een ruk. ‘Vooruit, breng die spullen weg.’

‘We zullen het lekker hebben,’ zei Koos aanmoedigend, ditmaal tot Mia gericht, en ging voort zodra de ander de kamer uit was: ‘dat komt, dunkt me, wel in orde, het jeukt al een beetje in haar, - wat jij, man?’

‘Ik weet het niet,’ zei Dirk, ‘ik weet niet wat we moeten wensen.’

‘Nou ja, jij bent Van As, geen glimpie erin - als ik eens goed zou blazen...’

‘Wat dan?’ vroeg Pelsen, ‘stoof hij weg, of blies je het vuur weer aan? - pas maar op.’ De mannen waren onderwijl gaan zitten, Koos, die niet genoeg scheen te kunnen krijgen van de aanblik der lekkernijen, stond nog naast het buffet. Een ogenblik later kwam Mia binnen en droeg nu een grijze jurk met een wit kanten kraagje. ‘Erg onschuldig,’ zei de oudere vrouw, ‘een jonge weduwe, die wel gauw zal hertrouwen.’ Ze lachte en nam de schaal met oliebollen op, maar bleef staan luisteren: in de straat klonken schelle kreten en knallen. Dirk zag haar neusvleugels wijd worden, haar mond breed, als een dier dat een geur opsnuift. Straks neemt ze haar sprong, dacht hij, en is weg; dan rapen wij de oliebollen van de grond en durven elkaar niet aankijken.

‘Meid,’ zei Pelsen, ‘ik wil van een bordje eten en uit een glasië drinken.’ Hij bewoog de schouders, zich verkneukelend.

‘Goed,’ zei Koos, ‘ik dacht anders al dat ik had vergeten de lol erin te bakken.’

De warme punch dampte boven de tafel. ‘Een jaar geleden kenden we elkaar nog niet, toen was mijn vrouw net gestorven, daar in dat hoekje, zomaar in d'r stoel. Dan weet je toch niet wat je gebeurt, - en een week later had Mia dat hoedje op.’

‘Moe wist best,’ zei het meisje, ‘dat ik met het Leger sympathiseerde.’

De schepen in de nabije havens begonnen te loeien, Koos stond op, het glas in de handen en keek uitdagend rond.

‘Nou mensen, heil en zegen in het nieuwe jaar!’

Mia, ook opgestaan, bracht het glas aan de lippen zonder te drinken - de beide mannen waren blijven zitten, Pelsen maakte een star gebaar van ‘proost’. Dirk keek naar het meisje en ze wendde het hoofd naar hem; door een glans in haar ogen kwam hem weer het beeld van de heilsoldate en den fors en jongen man, die haar zacht dringend een portiek inschoof. Buiten was geraas en vuurgespetter. ‘Ga mee kijken,’ zei Koos. Pelsen volgde haar, in de kamer achter de diepe winkel leek het plotseling stil te zijn geworden. Na korte poos vroeg Mia: ‘Hebt u bericht van Berrie?’ ze draaide een oliebol tussen de vingers en keek daarnaar; ‘hij hoestte nogal, hè?’

‘Ja, hij hoestte, ik zal morgen eens opbellen.’ Een koude luchtstroom deed hem de deur sluiten, die op een kier was blijven staan.

‘Gaat u niet naar hem toe?’

‘Och - dat zou ook kunnen, maar de reis is duur, - je weet nooit wat het beste is.’

Er kwam een frons tussen haar wenkbrauwen. ‘Hoe bedoelt u dat?’

‘Nou - moeten we altijd overleggen en aan de toekomst denken? - dat is ons wel geleerd, vóór de oorlog. Nu leven de mensen anders, ze spugen op het denken, - ze *doen* - ik kan daar niet in meekomen.’ Hij had langzaam gesproken en de lucht die hij ademde leek hem zwaar. Met de linkerhand veijog hij de rook voor zijn gezicht, - kwam er een lichtvlek aan de horizon boven het zwart van de zee?

‘U bent toberig,’ zei het meisje, ‘uw vrouw is anders, want die heeft geloof. De tobbers willen aan het wereldrad draaien, zegt onze majoor, ze bezwijken eronder en

dan zien ze nog niet dat ze op de verkeerde weg zijn. U zoudt honger willen lijden om Berrie, u wilt uzelf wijsmaken dat dat helpt, want u hebt geen vertrouwen.'

'Och kind,' zei hij en voelde zijn trekken veranderen door een glimlach 'ik heb vertrouwen, - zonder te kunnen zeggen waarin.'

Nu keken ze elkaar aan, ze had de handen voor zich op tafel gelegd, haar gezicht werd langzaam warm, de hals boven het witte kraagje was helder rood als een tulp. Zou die jongeman haar zo hebben gezien, dacht hij; - neen, in de donkere portiek moest het weer anders zijn geweest. Ze schoof hem de schaal met oliebolletjes toe.

'Als we alles opaten? dat zou uw vrouw wel leuk vinden.'

'Ze zou het niet geloven, maar in de keuken heeft ze nieuwe voorraad.'

'Die is voor morgen.' Ze aten als gretige kinderen en likten hun vette vingertoppen af.

'Komen ze nog niet terug?'

'Ze zijn opgelost in de menigte,' zei Dirk. Achter elkaar dronk hij zijn glas leeg, dat Mia weer volschonk terwijl ze vroeg: 'Hebben ze iets aangetrokken? - het is koud buiten.'

Hij antwoordde: 'Ze zullen het niet koud hebben,' maar het volgend ogenblik dacht hij aan het tochtige zolderkamertje van zijn zoon, en zag het dwaallichtje op en neer gaan in de duinen.

Achtste hoofdstuk

Twee januari, dacht Dirk die morgen, - het leven begon weer zijn normale loop. Koos had het bed al vrij gemaakt en er brandde licht in de keuken, hij zag het door een spleet in de gordijnen. Het was moeilijk de dekens weg te slaan, even moeilijk om half acht als om zeven uur. En ook de zondagen hadden hun sleur, je bleef lang liggen, je hoefde de winkeldeur niet van het slot te doen, soms zei Koos: 'blijf jij ook maar op slot.' Gisteren had hij haar tegen Coby horen zeggen: 'Ik houd dit jaar een vroege schoonmaak, ik snak naar een opfrissertje,' en ongeïnteresseerd had Coby geantwoord: 'Mens, begin morgen.'

Ze waren er maar op een uilenvluchtje geweest, de kinderen, - ze vertelden niets nieuws, ze vroegen niet naar Berrie. Koos had de oudejaarsavond met een enkel woord afgedaan: de voorbereiding was reuze leuk geweest, de rest viel tegen. Met een schouderophalen had haar schoonzoon gevraagd: 'Wat valt er niet tegen moe, op jouw leeftijd?' - woorden waarover ze zich achteraf geducht had opgewonden. - Aap van een jongen, dorst zoiets tegen haar te zeggen, alleen doordat hij een auto had, - snotjongen, per ongeluk omhoog getild door een hijskraan.

'Kom eruit!' hoorde hij Koos roepen; ze sloeg met de vlakke hand op de deur en nog bleef hij stil op de rug liggen. Hij was een tobber, had Mia gezegd, - hij zou willen weten wat het was dat hem deed besluiten op te staan en voort te tobben.

Meteen sloeg hij de dekens weg, - natuurlijk: Berrie. Het koude water aan de gootsteen deed hem goed, hij waste

en schoor zich, Koos bracht hem al een kop thee. - Of ze naar de post had gekeken? vroeg hij; ze schudde het hoofd: nog geen tijd gehad, verwachtte hij iets, een erfenis uit Indonesië? - Bedrijvig liep ze heen en weer, ze was een vrouw, ze paste zich na iedere teleurstelling weer aan. Eerst toen hij naar de winkel deur liep vond hij de briefkaart van Kouber uit Ermelo, die hij las onder de lamp in de alkoof. 'Deze dient u te zeggen, dat we den dokter maar eens bij Berrie hebben gehaald. Sinds zijn terugkomst uit Amsterdam was hij lastiger dan ooit, geen land mee te bezeilen. Nu ligt hij met koorts in bed, de dokter haalt de schouders op en laat hem maar stilletjes liggen, - met medicijnen, natuurlijk. Geen reden tot ongerustheid. We hebben een kachel tje op de zolderkamer, voor mijn vrouw is de toestand het ergste.'

Hij keek Koos aan, die voor hem stond; ze had wijdopen ogen, maar er vertrok niets in haar gezicht. 'Ik moet er heen,' zei hij, Vanavond - of ga jij?'

Ze nam hem de kaart uit handen en las nog eens, hardop: 'Geen reden tot ongerustheid; - wat schrijft die man smerig.' Er kwam een rimpel in haar voorhoofd. 'Ik kan zomaar niet weg, ik moet vandaag wassen, - en schoon is het hier ook niet, - Jantje gisteren...' Daarop zwegen ze, totdat Dirk aan de datum dacht; de poststempel was duidelijk: dertig december.

'Zaterdag geschreven,' zei hij, 'nu is het al dinsdag.'

'Nou ja,' zei Koos, 'bel dan eens op.'

'Ik zou er liever heen gaan.'

'Omdat het kind kou heeft gevat? we zijn geen mensen die dadelijk met geld kunnen smijten.'

Die laatste woorden deden hem de kamer uitlopen en in de open winkel deur gaan staan, maar de kou noch de

aanblik van de straat leidde hem af. Het was of Koos hem in een diepte had neergelaten waar de lucht bedorven was en hij zich moest bukken. Koos gaf Berrie verloren, ze zou de aanklacht niet zien in dat bolle gezicht met de te kleine neus en de bijna starre ogen. Voor haar was de jongen niet anders dan een misgeboorte. Waren de beide meisjes beter, en de wereld rondom, de Jordaan met zijn moord en zijn vuile heimelijkheden?

Hij kon Kouber opbellen, vanavond na zeven uur, bij verlaagd tarief - en niets horen dan de botte zelfzucht van dien man. - Neen, zijn ogen moesten zien, zijn handen voelen...

‘Wat sta je daar?’ vroeg Koos achter hem, ‘krijg ik weer last met je om dat kind? Pas maar op dat Kouber je niet afzet, verwarming van de zolder, - kan je evengoed het heelal verwarmen, niet te betalen!’

Haastig kwam er een jonge vrouw binnenlopen, het was de assistente uit de apotheek aan de Lindengracht; ze hield haar mantel nauw om zich heen geslagen, haar gezicht was mat als de vroege winterlucht, de donker gepenseelde wenkbrauwen gaven er evenwicht en scherpte aan.

‘Mijnheer Van As,’ zei ze, ‘ik houd vanavond nieuwjaarsreceptie voor mijn corps diplomatie, helpt u mij eens aan sigaretten van allerlei slag, en een paar sigaartjes voor de fijne neuzen.’

Ze kwam niet dikwijls, sinds zijn val, dat najaar, had hij haar niet gezien, maar hij herkende haar toon van lichte zelfspot en kameraadschap. Om haar te onderscheiden legde hij merken voor haar neer waarnaar het grote publiek niet vroeg, de strakke, in cellofaan verpakte doosjes een ogenblik strelend. Ze keek en babbelde onderwijl:

‘U bent vanavond ook welkom, - ik woon tegenwoordig boven de apotheek. Mijn vrienden zijn zo verschillend dat er diplomatenluwheid bij nodig is zo'n avond te doen vloten. Kent u het Japanse spel met de kleurige stokjes, die je door elkaar laat vallen en dan vrij moet maken zonder een ander van zijn plaats te schuiven? Daaraan doet het me denken: ieder tot zijn recht laten komen, niemand in een hoek duwen of op de tenen trappen.’

Hij antwoordde: ‘Mijn zoon is ziek, ik ga misschien naar hem toe.’

‘Ach,’ zei ze, ‘maar hij is robuust, hè? hij kan tegen een stootje.’

Haar stem klonk hem nu als uit de verte, koel en licht en tot zijn verwondering scheen die verte hem kracht te geven. Als de berichten omtrent Berrie gunstig waren, zou hij die avond door de stad zwerven en alles van de dag vergeten, de woorden van Koos, het schrift van Kouber, de poppenogen van zijn zoon.

De jonge vrouw had haar keuze gemaakt, betaalde en liep weg. Er kwamen andere, vluchtige bezoekers, ook een man die zwijgend bleef staan roken en iets scheen te zoeken dat hij niet vond. Eenmaal ving Van As zijn blik op en voelde een vage drang in zich alsof ook hij zocht... zocht om weg te komen uit deze wereld? Dan hoorde hij de bedrijvigheid van Koos, het zoemen van de stofzuiger, die ze op het Waterlooplein had gekocht, het stommelen met de stoelen. Waarover moesten ze praten, straks bij het kopje koffie? De laatste tijd kankerde Koos nogal eens. Zeker, ze hield van de Jordaan, maar vond het daarom nog niet lollig dat de keukenvloer verzakte en de verf afbladderde, - als het zo doorging had ze geen interesse meer in dit leven. Andere mannen gaven zelf eens

een kwastje, maar hij maakte er zijn handen niet aan vuil.

Toen ze door de gangdeur kwam, wilde hij juist de lade met kleingood opentrekken: doosjes lucifers, sigarettenpapier - waarin hij de schelp had geborgen, en keek wat schichtig op. Koos leek zijn houding te keuren.

‘Het loopt druk,’ zei hij, ‘ik heb nog geen tijd gehad om stof af te nemen.’ Haar mond bleef strak en hij ging voort: ‘Vanavond zal ik opbellen, zodat we iets weten.’

‘Denk je dat Kouber wat weet?’ vroeg ze.

Hij aarzelde een ogenblik. ‘Ik denk meer dan wij.’

Zich alweer omdraaiend zei ze: ‘Nou - vooruit.’

De dag duurde hem lang; 's middag kreeg hij alle tijd om naar de vogelschelp te kijken, maar hij deed het niet. Het was vals gevoel, zei hij zichzelf, tederheid te zien in het paren van vogels. Bij de mensen was geen tederheid meer.

Toen de winkel was gesloten, de automaten buiten gebracht, de kas opgemaakt, had Koos het eten klaar. Ze vermeden het over Berrie te praten, daarom vertelde hij over de apothekeres, die hem had uitgenodigd. Zijn vrouw trok de wenkbrauwen op. ‘Je kunt gaan,’ zei ze spits, en na een kleine pauze: ‘Misschien ben je de enige die komt.’

Hij verwerkte die woorden snel. ‘Nee,’ zei hij toen, ‘daarvoor heeft ze te veel sigaretten gekocht.’

‘Nou, dan heeft ze zich vergist, is dat partijtje morgenavond. - Maar je mag blijven, hoor, je krijgt een borrel.’ Hij antwoordde niet meer, maar at werktuiglijk voort. Toen Koos ging afruimen, legde hij de krant over zijn hoofd om het lamplicht af te dekken terwijl hij trachtte te dutten. Hij zou gaan opbellen, natuurlijk, maar een

kwartier kon het nog wel wachten. Hij dommelde niet, het wantrouwen van Koos hield hem wakker: of ze iets wist van die vrouw uit de apotheek? Misschien was ze jaloers, niet op de houding van de ander, houding had zijzelf ook, maar op haar jeugd. Koos liep naar de vijftig, het ergerde haar als een man op straat haar met 'moeder' aansprak en toch was ze al grootmoeder. Och ja, hij begreep het wel; 'mijnheer Van As,' had die vrouw met haar beschaafde stem gezegd, - dat hoorde hij liever dan 'opa'.

Wat moeizaam kwam hij overeind, keek of hij kleingeld op zak had en liep de deur uit. Eigenlijk wist hij niet waar de naaste telefooncel stond, - hij zou maar naar het Centraal Station gaan. Uitstel? - het mocht een paar minuten zijn.

Er stond een slordige wind, net als die oudejaarsavond langs de zee; de straten waren bijna leeg, alleen het stationsplein had zijn gewone aanzien. De intercommunale cel was leeg; wat nerveus zocht hij zijn bril, de nummers stonden in zijn agenda. Een telefoniste gaf hem aanwijzingen, zijn portemonnaie zat hinderlijk diep in zijn zak, maar een ogenblik later rinkelde toch de bel, driemaal, - vijfmaal. Hij bleef luisteren zonder meer te tellen. Geen antwoord, - de Koubers waren uit en de jongen lag ziek in bed, of misschien was hij beter, - 'geen reden tot ongerustheid', - misschien hoorde hij de telefoon, maar had beloofd niet op te staan. - Weer de stem van de telefoniste, - de gestorte gulden sprong terug. Een man keek naar hem door de glazen wand en Dirk haastte zich weg te komen.

Buiten vloog de wind hem aan; wat zou hij doen, dwars ertegen in naar Schellingwou lopen en terug? - dan moes-

ten de Koubers thuis zijn om naar hun knecht te kijken, die ziek lag. Maar Koos keek naar de klok en wachtte; duurde het lang, dan zei ze zichzelf: het is ernstig, hij heeft de trein genomen, en zou blozen om het gevaar, dat haar denken toespitste. Hij zag haar volle wangen, de rechte neus daartussen, - hij was op weg naar haar toe, de onpersoonlijke wind lokte niet meer.

De Rooi, die voor de winkel stond, keek onverbloemd naar zijn gebaren als naar de nutteloze bewegingen van een gevangen dier. De kamer was donker, hij riep Koos, maakte licht in de slaapkamer - ze was er niet. Natuurlijk, De Rooi bemoeide zich nergens mee. Was Koos in haar ongeduld hem tegemoet gegaan? Er viel niet anders te doen dan op haar wachten. Hij greep de krant, die nog uitgespreid op tafel lag, en begon advertenties te lezen. Misschien at ze een biefstukje bij haar vriend, den slager, en dacht niet meer aan Berrie, ze kon lichtzinnig zijn op haar onschuldige manier, ze kwam overeind toen er was geroepen: De kinderen Gods moeten gaan staan! Maar ze wist wat ze deed, de kinderen Gods waren niet onnozel. Om elf uur zou hij nog eens opbellen - de tijd kroop voort. Hij las de krant, probeerde te dutten, legde de ene patience na de andere zonder dat er één uitkwam. Hij kreeg trek in koffie, maar verroerde zich niet; eindelijk steunde hij het hoofd in de handen, de ellebogen op tafel, de ogen stijf dicht, zodat hij kleuren zag.

Toen hij een sleutel in de deur hoorde, keek hij op en begreep te hebben geslapen: de klok stond op half elf.

‘Zo,’ zei Koos en sprak door de neus, ‘daar zijn we weer; nooit kan een mens doen waar hij zin in heeft, de politie haalt je uit je huis.’

Hij vroeg niets en ze trok zwijgend haar mantel uit; aan

iedere beweging zag hij dat ze uit haar humeur was. ‘Ja,’ ging ze voort, en knikte nadrukkelijk, ‘de politie, uit een hele reeks van voddige foto's mocht ik de moordenaar van Molly kiezen. Ik heb natuurlijk wel eens een man bij haar ontmoet, maar ze konden het allemaal zijn, nou ja, die niet misschien, en die mooie meneer ook niet - ze wees naar de poppen van het kaartspel, - een schoppen of een harten, weet ik veel. En jij zit daar als jantje-verdomme; - zeg eens wat.’

Ze was Berrie vergeten en de gedachte sloop in hem: nu zal ik je klein krijgen. ‘Toen ik je niet thuis vond,’ zei hij, en moest naar adem happen, ‘dacht ik dat je me tegemoet was gelopen.’

‘Tegemoet, - en dan?’

Hij keek haar aan en zag haar blik veranderen. ‘Toen heb ik maar op je gewacht.’

‘O. Wat zei Kouber?’

‘Ik heb geen gehoor gekregen.’

‘En Berrie?’

Hij sloeg de handen uiteen. ‘Ik weet het niet.’ Zonder te kijken zag hij haar hoog boven zich, een frons tussen de wenkbrauwen en hij boog de schouders. Ze veroordeelde hem en was zelf schuldig, dacht hij, niet aan de moord op Molly, maar aan al dat andere, waaraan je niet dorst te denken, dat beklemd hield en gebukt deed gaan. Enkele seconden bleef het stil tussen hen, toen zei hij: ‘Ik kan nog eens bellen, misschien zijn ze nu thuis, dan weten we iets vóór de nacht.’

Ze liet een schamper geluid horen, ging zitten en harkte de speelkaarten naar zich toe. ‘Hoe doen die wijven dat, die je de kaart leggen, is het enkel bedrog, dan zou ik het ook kunnen.’ Ze schudde de kaarten. ‘Wacht jij maar tot

morgen, - we gaan slapen, dan weten we toch niets meer.' Hij keek naar haar ronde, roze vingers. 'Élk lust wel een kop koffie,' zei hij.

Na een ogenblik vroeg ze op lichte toon: 'Heb je niks gehad?'

'Nee. Ik had heen en weer naar Schellingwou willen lopen en dan weer opbellen, - maar ik dacht dat jij thuis naar de klok zat te kijken.'

Koos trok even met de schouders. 'Nou ja, - dat dacht ik ook. Dus mijnheer één koffie; het lijkt hier wel een cafeteria.' Met een ruk schoof ze haar stoel achteruit en liep naar de keuken.

Haar onrust was niet om Berrie, dacht hij, er waren veel, veel andere dingen, en hoe zou hij ze kennen? Soms leek het haar te ergeren dat de politie niet aan haar schuld geloofde, terwijl er zoveel vlijmend vuur in haar was. Net als in zijn moeder, - wat hij nu plotseling wist - maar zijn vader moest het hebben geweten: hij dronk en leefde van haar afgewend. Nu zag hij mensen in de kampong, krioelend, zwijgend, mensen die langs elkaar heen liepen op een scheepsdek, zag een kamer boven de apotheek op de Lindengracht, waar hij was genodigd. Praten, roken, drinken, vuurwerk afsteken in de Haarlemmerstraat, - Koos en Pelsen waren opgelost in de menigte, zei hij tegen het meisje.

Koos kwam binnen met twee koppen koffie en wierp het hoofd in de nek.

'Hier,' zei ze, 'waarover maken we ons druk? Berrie is sterk als een beer - of denk je van niet?'

Hij bewoog de schouders zonder te antwoorden.

Bij het wakker worden, de volgende morgen, had hij de bittere smaak van een droom in zich. De beelden leken te zijn uitgewist, maar kwamen terug, de zee en de hemel waren zwart, hij moest over boord springen en dorst niet. Boven zijn hoofd dreigden de takken van winterbomen. Hangen of verdrinken, dacht hij, - de zee murmelde smalend, zoals ook Koos kon doen. - Zou ze al zijn uitgegaan om te telefoneren, of had ze niet naast hem gelegen, die nacht? Hij wist het niet meer...

Wat later wekte Koos hem met een natte spons op zijn gezicht. 'Sta eens op,' zei ze, 'het is half negen.'

Hij zag de eerste grauwe schemering en haar gestalte, te groot in dat licht. In de droom was geen schip geweest en geen zee, dacht hij, enkel wind en duisternis. Koos liep de kamer uit, hij wilde haar naroeven: 'branden de etalagelichten al?' Maar hij moest die zelf aansteken, zij vond dat geld weggooien, er stond een lantaarn voor het huis. Hij moest opstaan, weer met de telefoniste praten, haar aanwijzingen nauwkeurig volgen, - maar het was te laat, hij had zich verslapen. Toen hij een kind was, stond hij uit zichzelf op, gelijk met de zon, om zes uur precies. Hij beet zich op de lippen en sloeg de dekens weg. Achter de winkel deur lag wat post - zou Kouber hebben geschreven? Neen, zakelijk drukwerk, aanbiedingen, reclame. Koos zat aan de ontbijttafel, keek naar hem en zweeg.

'Niets uit Ermelo,' zei hij.

Ze antwoordde: 'Wat dacht je?' Hij rook de geur van geroosterd brood.

'Gauw,' zei ze, 'dan zie je de boter er nog op smelten, dat vind je immers zo leuk.'

Zijn bewegingen waren traag en onhandig, hij dwong zichzelf te zeggen:

‘Als jij nou gaat opbellen, - ik kan de winkel niet alleen laten.’

‘Wat een smoes,’ zei ze, ‘loop maar naar je vriendinnetje in de apotheek, dat's dicht bij.’ Haar stem had heel dun geklonken en hij voelde zich machteloos tegenover haar scherpte. ‘Niet dat ik het zo nodig vind,’ ging ze voort, ‘de jongen zal wel eens meer niet lekker zijn geweest.’

Maar als Kouber de moeite nam van te schrijven... Naar de apotheek zou hij niet gaan, er was een telefooncel in de Marnixstraat. Toen Berrie uit huis ging, had hij zelf telefoon willen nemen, maar dat was financieel niet verantwoord. Wie moest je opbellen in de Jordaan?

De eerste klant kwam binnen en hij spoelde haastig de broodkruimels weg. De man was lang van stof, hij kwam dikwijls in de morgen uit behoefte aan een praatje, - een meubelmaker in ruste, die zijn haar beitste, volgens Koos, soms mahonierood, soms bruin als beukenootjes. ‘Weer een vliegtuig neergevallen,’ zei hij, ‘hoe een mens zich aan zo'n kist kan toevertrouwen, een schip was vandaag de dag nog het veiligst als je nou per se moest reizen, en dat per se was nog dikwijls een fictie.’ Dirk luisterde en knikte geduldig.

Er kwamen twee meisjes binnen, die naar sigarettenmerken vroegen, Gummi-gummi, Valdedo, Pritchcock - nooit van gehoord? Ze grinnikten en Dirk begreep dat ze een spelletje speelden; om hen weg te krijgen gaf hij ieder een doosje lucifers. Ze keken daar verrukt naar, noemden het liefjes en kochten een pakje Lexington.

Het was tien uur toen hij de straat opliep. Tot zijn verwondering zonk de kleine ergernis om de mensen weg; op de oude gevels zag hij tinten van paarsrood en blauw, de grijze lucht blonk van een ver licht. Om Berrie vergaf

hij alle lastige kinderen, de mist deed hem diep ademhalen en vol zijn van geduld. Anders dan de vorige avond luisterde hij naar het rinkelen van de telefoon, maar schrok toch even van Koubers stem. 'Van As? Zo. Tja, we hebben een onrustige nacht gehad met dien jongen, een uurtje geleden is hij naar het ziekenhuis gebracht, de dokter was hier al om acht uur. Wat hij heeft? - dat zullen ze daarginds wel uitvinden, maar die doktoren zeggen nooit wat, hoor. Nou, maak je niet ongerust, je kunt altijd bellen. Ja - de groeten.'

Hij keek naar de hoorn, die weer op zijn plaats lag en had het gevoel te zijn dicht geschroeid - het deed pijn en maakte sprakeloos. Langzaam liep hij terug. - Een onrustige nacht, kon hij alleen zeggen - de eigen beklemmende droom was weggevaagd - een onrustige nacht en toen het ziekenhuis.

Koos stond in de winkel en de glans van haar trekken doofde niet nu hij binnenkwam; ze is groter dan het leven, ging het door hem heen. In haar klant, wijdbeens staande, herkende hij den rechercheur.

'Goed dat je komt,' zei ze, 'wat kosten die sigaren? Ik heb het druk gehad, mijnheer hier zegt dat we de mooiste zaak uit de Jordaan zijn, - jouw apotheek misschien uitgezonderd.'

Hij was verbaasd zonder te weten waarom, hij noemde de prijs en zag zijn vrouw het kistje inpakken. Misschien vond hij het vreemd dat ze niet lachte.

De rechercheur groette en vertrok.

Na een ogenblik stilte vroeg Koos: 'En?' - Hij ging zijn jas opbergen, ze liep hem achterna, hij vertelde wat hij wist.

Zo - tegen ziekenhuiskosten waren ze gedekt, nietwaar?

Berrie zou het daar beter hebben dan bij die pook en tang. Gisteravond waren ze uit - had hij dat nog gezegd? O, natuurlijk niet, hij liet alles over zijn kant gaan.

Hij had er zo gauw niet aan gedacht, zei hij, en toen, zonder naar haar te kijken: 'We moesten er maar samen heen.'

Hij wilde altijd samen, dat was dubbel geld; wist hij iets van bezoeken?

Hij schudde het hoofd.

Nou, dan ging hij maar alleen, op de bonnefooi.

Haar woorden riepen het beeld in hem op van de winterse wegen waarlangs hij jachtig had gelopen op zoek naar het doktershuis. Hij betekende niets tegenover die doktoren, hij was de vader van een achterlijk kind. 'Goed,' zei hij, 'ik zal vanavond gaan.'

Kouber deed hem de deur open. 'Man, ben jij daar nog?' Dirk antwoordde: 'U bent tenminste thuis.'

Dat wel, ja - een paar mensen, een mooi programma op de televisie; als hij van het station direct naar het ziekenhuis was gelopen, hadden ze hem misschien nog toegelaten, maar nu... hij kon het proberen.

Hij liet zich de weg uitduiden, voelend dat zijn aandacht er niet bij was. Terug naar het station, daar zou hij opnieuw vragen, Koos niet vertellen dat Kouber hem bij de deur had afgescheept - het was goed zo, hij mocht geen minuut verliezen. Maar teveel haast deed soms langs omwegen lopen - hem althans, hij was een dwalend mens. Dicht voor hem uit ging een jonge vrouw, wier verpleegstersschort onder de mantel uitkwam; met moeite haalde hij haar in. Ze bleek naar hetzelfde ziekenhuis te gaan, het was niet ver meer, zei ze, - woorden die een dankbare

ontroering in hem wekten. Zwijgend liep hij naast haar en raakte telkens een halve pas achter, wat ze niet scheen te merken. Bij de portiersloge kwamen ze het helverlichte gebouw binnen. ‘De naam van de patient?’ vroeg de man achter het luikje.

‘Bernard van As,’ zei Dirk; de naam zo voluit klonk hem vreemd.

Na een ogenblik mocht hij doorlopen, de hoofdzuster gaf toestemming, derde verdieping links, zaal C. De ruime gang waar een enkele verpleegster resoluut liep, imponeerde hem, de eigen voetstappen waren dof als de klop van zijn hart, voor niemand verstaanbaar. De nachtzuster, van zijn komst verwittigd, wenkte hem met de ogen en schoof één der gordijnen opzij die Berries bed omsloten, meteen pratend als tegen een kind: ‘Kijk eens, wie daar komt?’ Berrie lag hoog in de kussens, het bolle gezicht vlamrood en bezweet. Dirk legde een hand op zijn stugge haar en wachtte of de jongen hem zou herkennen; diens blik, eerst zonder uitdrukking, raakte omfloerst.

‘Paatje, kom je me halen?’ Hij sprak als in ademnood. ‘’s Nachts - is het vreselijk - ik wil niet meer 's nachts. Neem me mee - waar is moenie?’

Langzaam zei Dirk: ‘Hier zijn zusters die voor je zorgen en dokters die je beter maken, je moest hier maar blijven.’ Berrie scheen daarover na te denken. ‘Maar 's nachts moet ik schreeuwen en dan slaat Kouber me.’

Dirk streelde zijn haar. ‘Dan heb je koorts, denk ik, maar dat gaat voorbij.’ Meteen wist hij over iets anders te moeten praten, maar al het andere leek buiten zijn bereik te liggen. Het was hem of hij in een grondeloze ruimte viel, de beelden die hij wilde oproepen om die ruimte af te bakenen bleven ver en angst vervulde hem.

De zuster kwam aan de overkant van het bed staan, een horloge in de hand waarop ze tuurde terwijl ze Berries polsslagen telde. De jongen werd daardoor rustiger. Toen ze weer was weggelopen, zei hij: 'Dat is leuk, hè, aldoor grijpt ze naar me.'

De vader glimlachte. 'Ja, het is een lieve zuster.' Achter zijn rug hoorde hij een man zeggen: 'Kwijl niet, verdomme' en langzaam drong het tot Dirk door dat die woorden tot hem waren gericht. Berrie begon kreunend te praten, brabbelend, onsamenhangend. Dirk trachtte te luisteren, maar het verging hem als bij de aanduiding van de weg: de klanken raakten niet aan zijn begrip. Toch wist hij na enkele minuten dat Berrie heel ziek was en ijld. Moest hij iemand roepen, Koos waarschuwen? Behoedzaam stond hij op en liep naar het tafeltje waar de zuster zat bij een afgedekte lamp. 'Zuster,' vroeg hij, 'wat scheelt mijn zoon? - ik geloof dat hij ijlt.'

Haar jonge gezicht bleef onbewogen. 'O, dat kan wel zijn, maakt u zich niet ongerust. De patienten moeten slapen,' voegde ze er fluisterend aan toe.

Uit de hoek tegenover de deur klonk een kreet, meteen gevolgd door Berries rauwe, fladderende woorden. Het meisje keek in een schrift dat voor haar lag, Dirk liep op de tenen terug naar het bed en legde zijn holle hand op de lippen van zijn zoon. De jongen blies in die handpalm, toen begon hij te likken en machteloze zuigbewegingen te maken. De vader wist niet wat te doen, maar ging na korte poos zitten en moest zijn hand terugtrekken. Straks ga ik weg, dacht hij, ben ik daar blij om? Als ik ziekenbroeder was, zou ik geduld hebben, heel veel geduld, maar dan was het niet mijn eigen zoon die hier lag. Hij greep Berries pols, zoals de zuster dat had gedaan en de jongen

werd rustiger. Of hij insliep? - Dirk wilde het geloven en bleef roerloos zitten, vijf, misschien wel tien minuten; toen kwam de jonge verpleegster weer en beduidde hem afscheid te nemen.

Buiten de deur wees ze hem de kamer van de hoofdzuster, knikte zeer beslist en zei: 'Gaat u daarheen.'

De ander scheen hem te hebben verwacht; het was een vrouw van een jaar of vijftig, met heldere ogen en een koel gezicht. Ze spraken staande.

'Wat uw zoon heeft? waarschijnlijk pleuritis; de doktoren zoeken naar een medicijn, peniciline heeft nog geen uitwerking gehad, ieder organisme reageert op zijn manier. U kunt mij altijd opbellen, u vraagt maar naar zuster Dina van de mannenafdeling derde etage.'

'Dank u,' zei Dirk; 'de jongen is wel sterk, geloof ik.'

Ze tuitte de lippen. 'Robuust, ja, - mogelijk een beetje verwaarloosd - en deze mensen zijn vaak onvoorzichtig. Kouber vertelt dat de jongen 's nachts wel eens naar buiten loopt, onvoldoende gekleed, omdat hij onraad meent te speuren - en misschien wil hij graag heldhaftig zijn?'

Ze glimlachte verontschuldigend.

Dirk keek haar aan als zocht hij toestemming zijn twijfel te uiten aan Koubers woorden, maar zag in haar vaste trekken niet anders dan een alweer vervluchtigend medelijden met 'deze mensen'. Hij vroeg nog of zijn vrouw buiten de bezoeken zou worden toegelaten, wat met een hoofdschudden werd beantwoord: voor een man maakten ze wel een eens uitzondering met het oog op zijn werk, - voor een vrouw niet.

'En als de toestand ernstig zou worden?'

O, daaraan dachten ze nog niet. Het hoofd wendend deed ze een stap in de richting van de deur.

Even later liep hij de duisternis in, het gebouw met de hoge witte wanden en gangen achter zich latend - een troost, een dreiging en een aanklacht.

In de stad teruggekeerd voelde hij zich verloren tussen de mensen. Koos was niet aan het station. Och, ze zou haar patience leggen en misschien zijn vergeten waarom hij was uitgegaan. Hij zag haar grote gestalte, de glanzende, vaak misprijzende ogen. Willen maar niet kunnen vergeten, al zat ze bij Pelsen en at een broodje met pekelflees. Op het eerste bericht van Kouber had hij Berrie thuis moeten halen. Van de divan in de alkoof waren een paar veren stuk, en er kon niet anders worden gelucht dan door gang en keuken heen, - het raam van de slaapkamer was sinds jaren dicht gespijkerd. Nu lag de jongen in een hoog wit bed tussen schone gordijnen en een verpleegster telde zijn pols. Hem thuishalen - ze hadden het beiden niet gewild, daarom zwegen ze erover.

De wind was snijdend koud, een kroegje op de Prins Hendrikkade lokte hem, maar hij weerstond de verleiding. Helder en toch als in een roes kwam hem een beeld van zijn thuiskomst: een forse man liep snel door de open deuren, de nauwe alkoof bood geen enkele beschutting meer, - en op luide, vaste toon zei hij: 'Berrie spreekt wartaal, geen geneesmiddel heeft nog vat op hem. Bent u Jacoba Amalia Beert, huisvrouw van Dirk van As? - ik moet u arresteren wegens moord op uw zoon, moord met voorbedachten rade.' Maar Koos lachte niet; ze trok de wenkbrauwen op en vroeg: 'Hoeveel borrels heb je gehad? - denk aan je vader.' Hij kromp terug in zijn vroegere gestalte en ging allereerst de winkeldeur sluiten, langzaam en zorgvuldig.

Nu ademde hij diep om dit visioen kwijt te raken. Als Koos maar op hem wachtte in de kamer, dan was het niet nodig zoveel te zeggen. Berrie had het daar goed, hij vroeg niet thuis te komen, en ze mochten altijd opbellen, zuster Dina van de mannenafdeling derde etage, een vrouw die hen door alles heen zou helpen, staande, kortaf en koel. Aan het ergste dacht ze nog niet, dat wil zeggen daaraan was ze voorbij. Ze wist misschien dat Berrie zou sterven, ze had zijn dood al verklaard - om anderen te ontlasten, dien kruidenier, Koos, hemzelf? Weer ademde hij diep, maar zijn keel trilde.

Koos had de verstelmand naast zich staan en op de tafel lag naaigerei. Ze keek naar hem op alsof hij haar vreemd was, en hij wist niet in welke wereld ze leefde.

‘Zo,’ zei ze, ‘je bent gauw terug.’

Hij had het gevoel heel lang te zijn weggeweest. ‘Heb je nog wat te drinken?’ vroeg hij. Ze nam een oud corset uit de mand en draaide het tussen haar handen rond; hij zag haar strakke lippen.

‘Mijn borsten zijn droog,’ zei ze.

In de keuken vond hij wat koude koffie, die hij in de gootsteen uitschonk om de sterkte te bepalen, - wat hij al doende weer vergat. - Ik moet Koos helpen, dacht hij en liep naar de kamer terug. Tegenover haar aan de tafel gezeten prikte hij met een speld in het speldenkussen en nu kwamen de woorden als vanzelf. ‘Berrie heeft het daar wel goed, maar de koorts verwarde hem, hij ijldde een beetje. Het is pleuritis, de dokter zoekt het middel dat hem zal helpen; ik heb de hoofdzuster gesproken, die we altijd kunnen opbellen. Zuster Dina. Ik weet nu de weg van het station naar het ziekenhuis, we hoeven Kouber dus niet meer lastig te vallen.’ - Heftiger dan eerst prikte

hij in het weke kussentje. Ik heb voorgoed met Kouber afgerekend, dacht hij, Berrie ligt in het ziekenhuis, Kouber heeft zijn geld voor deze maand, ik zal nooit meer iets met hem te maken hebben. Nooit meer - en als Berrie beter wordt? - Hij voelde het tafelblad onder de speld, die krom boog - hij zou spijkers willen slaan, harde, sterke spijkers.

‘Pleuritis,’ vroeg Koos, ‘is dat erg?’

‘Ja,’ zei hij, ‘ik geloof het wel.’

Ze boog het hoofd over haar werk. ‘Er is nog wat soep, daar heb ik niet eerder aan gedacht.’ Meteen stond ze op. ‘Ik zal wel eens kijken, je zult nog niet veel hebben gehad.’

Ze wil haar gezicht verbergen, dacht hij, en schoof het speldekussen van zich af, - de blos reikte tot diep in haar hals.

Negende hoofdstuk

De eerste zondag van het nieuwe jaar reed de wagen van Kees en Coby voor, met Jantje naast het stuur op moeders schoot, Jet en Jaap op de achterbank. Lachend liep Koos hun tegemoet en ving het kind in de open armen, het aan de borst drukkend alsof ze het lang had gemist. Dirk, die in de winkeldeur stond, zag het alles aan: de hem maar vaag bekende gestalten, groot in het grijze, nevelige licht, het drukke gebaren van Koos, de gespannen lijnen van haar lichaam, haar volle woorden van welkom. Was haar vreugde geveinsd? - hij ontgaf het zich.

Toen ze om de tafel zaten vroeg Kees, de havenarbeider, naar Berrie. De zusters moesten hun broer eens opzoeken, had moeder geschreven; hij zou graag rijden, maar nam niet meer dan drie volwassenen mee. Rustig keek hij de kleine kring rond, waarin een zwijgen viel.

Zij was eergisteren in Ermelo geweest, zei Koos, en zou dus thuisblijven bij het kind. Jaap, de aankomende accountant, zei wat boeken bij zich te hebben, die hij wilde inzien, - hij stond zijn plaats aan zijn schoonvader af. Koos gaf haar man daarop een blik waarin de waarschuwing lag zich niet te verzetten.

Hij knikte; het bezoek was van twee tot half vier, ze konden elkaar aflossen.

Of Berries toestand zorgelijk was, vroeg Jet, en knipperde met de ogen. Ze wist niet of ze in de eerste plaats om haar ongelukkigen broer was gekomen, ging ze met hoge en wankelende stem voort, er gebeurde zo veel tegelijk, ze wilde haar ouders zeggen dat ze over een half jaar een kind zou krijgen, als alles goed ging - en ze hoopte op een dochtertje.

‘Meid!’ riep Koos, ‘wat heb je dat lang kunnen stilhouden, en voor je eigen moeder!’

Jet snoot haar neus. ‘Nou ja, moe, ik ben ongerust geweest, maar de dokter heeft gezegd dat ik niet bang hoefde te zijn voor een abnormaal kind.’

‘Het kan altijd gebeuren,’ zei de schoonzoon, ‘spontaan optreden, maar de kans is uiterst klein. Eigenlijk hadden we het nog niet gewild, maar...’

‘Klets niet,’ zei Kees, ‘welke man wil een kind?’ Zich bukkend trok hij Jantje, die op de grond speelde, aan één voet naar zich toe, zodat de jongen krijste. Jet, nog druk in de weer met haar zakdoek, gaf een snik, waarop Coby uitviel: ‘Zeg zulke dingen nou niet in haar toestand.’

Dirk liep de winkel in om sigaretten te halen. Even had hij de schouder van zijn jongste dochter aangeraakt en gezegd: ‘wees jij maar blij met je kind,’ nu stond hij zonder gedachten maar met trillende neusvleugels. Buiten hoorde hij het klikken van de automaat, hoorde voetstappen; ook in huis was gerucht, Koos liep naar de keuken, pratend, van éénhoog kwam radio-orgelmuziek. Hij voelde zich ingesloten door geluiden en vlakken, door oude, verzonken gedachten die weer konden opstaan, - ingesloten, beklemd, - het leven, dacht hij, was een worsteling om ruimte. Hij greep een paar doosjes sigaretten en liep de kamer in. Er werd al gerookt en de houdingen waren lossier geworden, de zusters keurden eikaars nylonkousen, de rokken hoog opstropend.

‘Einde van de dienst,’ zei Kees met een blik naar het plafond, ‘maar nog niet het einde van die twee oudjes?’

Koos, die met de koffie kwam, antwoordde: ‘Hij is dood, maar zij leeft nog zo'n beetje.’

‘Als zij ook crepeert,’ zei Coby, ‘moesten pa en moe dat woninkje erbij zien te huren.’

‘Welja, permanent feest op de eerste verdieping.’

Nou, dit kamertje was toch wel erg benauwd, pa kon het bij de winkel trekken. De muur eruit, een klein sommetje ertegenaan gooien.

Hoe laat ze zouden weggrijden? vroeg Dirk. Zijn schoonzoon keek hem onderzoekend aan. - Wegrijden, - ja; gingen de zaken slecht, dat pa niet van uitbreiding wilde horen?

‘Man, laat je koffie er niet koud bij worden,’ zei Koos. Ze spraken nu door elkaar heen over huizen, bevellingen, uitbreiding van de Rotterdamse havens, over pa, die het voor zijn klanten geheim hield dat hij nooit rookte.

Er was roken en ruiken, viel de moeder in op een toon die iedereen verstond, pa had een heel fijne neus, hij rook zonder vuur. En *zij* dacht aan Ermelo, niemand hoefde bang te zijn dat ze het vergat.

Wat ze daarmee wilde zeggen? vroeg Jaap - hij zou ook mee willen, maar wat kende hij Berrie?

Zeggen niks, ze zou wel doen - om uiterlijk half één ging ze aan die motor draaien.

De eigenaar van de auto, zwaar zittend in zijn stoel, trok de wenkbrauwen op.

Aan de wielen draaien zou haar niet meevallen, en het stuur zat binnen. Had ze wel eens geprobeerd de voeten van een staanden man te verwrikken, zoals Jantje het soms bij hem deed? - en dan een Renault...

‘Toen ik jong was,’ zei Koos, ‘hoefde ik maar een half knipogje te geven en de mannen liepen me achterna.’

De jonge vrouwen lachten, met een grijns zei Kees: ‘Ze

is niet voor één gat te vangen, pa, houd haar in de smiezen!’

Dirk keek in de palm van zijn hand alsof hij afweer zocht tegen het oneigene dat hem insloot. ‘Opa,’ vroeg Jantje en trok aan zijn broekspijp, ‘gaan we wannelen?’ Hij bukte zich naar het kind. ‘Wandelen? ja, dat is goed.’ Hij dacht aan Berrie, met wie hij altijd langs het water liep. ‘Om half één eten we een happie,’ zei Koos, ‘dan moet je terug zijn,’ en toen hij de deurknop greep: ‘Val niet in een ouwe schuit.’

Om één uur reden ze weg, de beide mannen voor, Coby en Jet op de achterbank, nagewuifd door de thuisblijvers. ‘Wat kan ik beginnen,’ had Koos nog gemompeld terwijl Dirk zijn handen waste in de keuken, aan mijn ene been het kind, aan het andere die boekenwurm - een vreemd span voor de bokkewagen. Daarop had hij niet geantwoord, maar had weifelend gezegd: ‘Ik zal Berrie van je groeten,’ wel wetend dat de jongen was weg geweest uit haar gedachten. Meteen deinsde hij voor haar terug, maar ze knikte en zei: ‘Doe dat.’

Nu trokken de oude stadsbeelden aan zijn oog voorbij, het grauwe water, schuttingen en scheepswerven, de hoge hefkransen als skeletten van voorwereldlijke dieren, de sombere Oosterkerk, de Funenmolen, groot en donker. Toen ze Diemen voorbij waren, lag het vlakke winterland aan weerszijden open, rietpluimen bogen in de wind, meeuwen zeilden boven het rottende gras. Langzaam voelde Dirk zich ingenomen door het besef van verlorenheid, het snelle voortgaan scheen geen doel te hebben, het IJselmeer, dat een ogenblik had geblonken, zonk weer achter de dijk. Tegenliggers schoten suizend langs, geen

tankstation, geen viaduct, geen hond weerhield hen, de motor werkte onweerhoudbaar en smoorde de stemklank van zijn dochters, alleen hun lach klonk een enkele maal daar boven uit. De man naast hem aan het stuur zweeg, Dirk zag zijn werkhanden met de stompe vingertoppen en vermoedde een bijna doods welbehagen in hem. 'Ik zal rijden,' had hij gezegd, - waarschijnlijk kon het hem niet schelen waar naar toe en maakte hij zich geen voorstelling van den jongen in het ziekenhuis, zomin als Coby en Jet, die zeker over de moeiten en pijnen van een bevalling zouden praten en dan weer lachen om de weelde van een eigen auto. Waar kon een mens nog meer om lachen? - om de bochel van een ander, de tranen van een kind, neen, de sprongen van een jong dier. Nu zag hij Berrie in het praalbed, met koortsogen en hete wangen. Of de jongen hen zou herkennen? Vrijdag had Koos naast hem gezeten, hem zo nu en dan toegeknikt, een zakdoek met eau de cologne op zijn voorhoofd gelegd. Het uur leek eindeloos, zei ze, en 's avonds weer een half uur. In die tussentijd was ze bij de Koubers geweest, maar daarover sprak ze niet. 'Geschikte mensen,' had ze hen vroeger genoemd; of ze nu begreep dat hij die onverschillige waardering niet kon verdragen? Het leven schrijnde aan alle kanten, deze dodenrit, de afgestroopte bomen, het verdronken gras, de vuile wolken. En het onvolmaakte lichaam van Berrie. Niemand had ooit kunnen zeggen wat eraan mankeerde, - bepaalde hersencellen, misschien? Het groeiproces van het embryo was niet normaal verlopen, wat ook betekende dat de jongen altijd een kind bleef en zijn kinderlijke onschuld behield. Berrie lachte niet om de mismaaktheid van een ander, hij kon er alleen voor terugschrikken; hij was bang, niet agressief als de vol-

waardige mens. - Of agressie dan het kenmerk was van volwaardigheid? Wat hemzelf betrof: zou hij Kouber telijf gaan als iemand hem een knots in handen gaf? Hij had over een ijsbeer gelezen, die met een klomp ijs tussen de voorpoten de schedel van een walrus insloeg, - een Eskimo had het gezien. De viervoeters richtten zich op voor het gevecht, de mens... Ach, de mens moest veel afleren. Door droefheid kon hij wijs worden, door pijn om een kind.

De auto raasde voort, het ging te snel, ze zouden stilstaan en uitstappen voor hij wist wat hij wilde - het onbegrijpelijke leven zien in Berries ogen, of die ogen voorgoed dichtdrukken. En dan? Verder kon hij niet denken, hij was laf, hij onttrok zijn wil aan het leven. Moest de auto vaart minderen, dan drongen de stemmen van zijn dochters tot hem door; ze praatten levendig en wisten niet van plaats of tijd.

Straks zullen ze schrikken, dacht hij.

Toen ze Ermelo binnenreden, sprak Kees voor het eerst. 'Nou pa, jij weet hier de weg; als we de dames ergens afzetten, rijden wij door naar het ziekenhuis en halen ze later op. Of moet je eerst een borrel?'

Hij schudde het hoofd. 'Nee - eerst naar Berrie.'

Coby zag al gauw een restaurant dat haar goed leek. 'Hoe lang blijven jullie weg?' vroeg ze uitstappend, 'een half uur? Een beetje langer mag ook wel, ik wil een poos tegen mijn slagroomwafel aankijken voor ik hem opeet. Kom, Jet.' Ze trok haar zuster mee alsof er haast bij was. Een ogenblik later voelde Dirk de stramheid van zijn bewegingen, hij was het niet gewend lang in één houding te zitten. Naast zich hoorde hij de zware stap van zijn schoonzoon door de gangen van het ziekenhuis; we zijn

allebei bang, dacht hij, waarom heb ik dan afkeer van de mensen, terwijl ik medelijden moest hebben? Die beide vrouwen heb ik met gespannen blikken naar hun prooi zien gaan. - Ze namen de lift, ze stonden voor de zaal deur en gingen binnen. Berrie draaide het hoofd, maar scheen hem niet te herkennen.

‘Dag jongen,’ zei hij, en legde een hand op het dek, ‘kijk eens, Kees is er ook.’ - Kees stond als een ducdalf aan de andere kant van het bed. Wel een minuut lang bleven ze in dezelfde houding, toen zei Dirk: ‘we zullen gaan zitten.’ Ze stommelden met hun stoel. Berries gezicht was vaalbleek en ingevallen. ‘Moenie is pas bij je geweest, hè? - nu ben *ik* er weer, gisteren was er geen bezoeker. Kan je me eens aankijken? je bent zeker moe van de koorts.’

De jongen reageerde niet, maar na enige tijd zag Dirk hem onderkaak en tong bewegen, boog zich voorover om een klank op te vangen en hoorde: ‘Lida - onder mijn kussen.’ Vragend herhaalde hij die woorden.

‘Portefulje,’ zei Berrie, ditmaal duidelijk verstaanbaar. Voorzichtig schoof Dirk zijn hand onder het kussen en bracht de portefeuille tevoorschijn, die Mia den jongen had gegeven. Het ding zag eruit alsof het lang door klamme handen was betast en scheefgetrokken.

Of zijn geld erin zat, vroeg Kees op luchtig-luide toon. Berrie trok met de oogleden, maar slaagde er niet in ze te openen, hij zei een woord dat even later door den vader werd verstaan: portretje.

‘Zit er een portretje in, mag ik kijken? - van Mia met haar hoedje?’

De portefeuille was leeg. Berrie bewoog zichtbaar de tong en stootte een klank uit die kelderachtig resoneerde.

‘O, Lida, zeg je, zou je een portret van Lida willen hebben?’

Nu gingen de lichtblauwe ogen wijd open en er kwam een glimlach op het ontstelde gezicht. ‘Paatje vragen,’ brabbelde de jongen en ging voort: ‘aan Lida vragen - onder het kussen - Lida, altijd vriendelijk en boos.’

‘Boos als je haar boekentas verstoppt,’ zei Dirk, over het bed gebogen, ‘maar dat meent ze niet, ze is gauw weer goed op je.’

‘Paatje vragen’ - de stem werd luider en jankender, ‘Lida vragen, portretje.’ Opeens rukte hij de portefeuille uit zijn vaders handen en drukte die tegen zijn wang, terwijl de tranen in zijn ogen stonden. Een zuster kwam kijken. ‘U moet de patient heel rustig houden,’ zei ze, ‘één bezoeker is beter, - bent u de vader?’

‘Ja,’ zei Dirk.

Ze schoof langs Kees, die al was opgestaan en nam Berrie de portefeuille af. ‘Zo,’ zei ze, ‘je weet wel, hij mag onder je kussen liggen.’

Haar toon was zeer beslist maar niet onvriendelijk en de zieke werd kalm. Dirk, die een zakdoek had gegrepen, veegde Berries tranen weg.

‘Ik ga dan maar,’ fluisterde Kees aan zijn oor, ‘Coby kan even kijken, Jet wil eigenlijk niet.’

Dirk knikte en verbaasde zich over een gevoel van ramspoed omdat Jet niet wilde. Misschien had het met haar zwangerschap van doen. Zo ging de wereld voort in angst en bijgeloof. Stil bleef hij zitten opkijken naar de witte wal van het bed, de kussens, het ongelukkige hoofd. De jongen zou sterven, dacht hij, en andere ongelukkigen zouden worden geboren. Hij moest dat meisje om een portret vragen - maar had hij het beloofd? Hij wist dat

het telkens in zijn gedachten zou zijn en dat hij het niet zou doen. Omdat Berrie nu toch gerust was, of om dat meisje niet aan te randen? Hij trachtte daarover te denken, maar voelde zich leeg en machteloos.

Berrie kreunde een beetje - het kon ook neuriën zijn - iets waarnaar hijzelf leek te luisteren.

Na lange tijd kwam Coby binnen; Dirk keek haar aan en legde een vinger tegen de lippen. Haar wintermantel stond als een stugge muur om haar heen, beschermend, maar ook hinderlijk, dacht hij. Nu, de plaats van Kees innemend, rekte ze de hals in toegespitste nieuwsgierigheid. Wist ze waarnaar ze keek, of was de jongen voor haar niet anders dan een stervend dier langs de weg?

‘Niet zo best,’ zei ze, ‘hè?’ en trok vragend de wenkbrauwen op.

Hij beduidde haar te gaan zitten, wat ze deed, hoewel haar blik alweer afdwaalde naar andere, vreemde bedden, waar andere bezoekers op af waren gekomen. Na enkele aarzelingen zei ze: ‘Kees wacht op je in de wagen, maar jullie kunt op mij ook wel even wachten, - dit is hopeloos, Kees heeft het al gezegd.’

Dirk legde zijn hand op het bed; zonder den jongen te willen aanraken, zocht hij hem te doen gelden: een levende tussen hen in, een zoon en broer.

Berrie sloeg de ogen op. ‘Paatje,’ zei hij met kelige klank, ‘de zee is modder.’ De m van dat laatste woord had hij lang aangehouden, alsof hij erin bleef steken. -

‘Ja?’ vroeg Dirk, ‘dan blijf je maar op het strand en gaat niet baden.’

Dat antwoord beviel den jongen blijkbaar niet; hij liet de mond openvallen en zei, bijna alleen de klinkers vormend: ‘Haal me eruit!’

Dirk ging staan en schoof zijn handen onder de schouders van de zieke.

‘Zo, nu lig je weer in bed, voel je wel?’

De jongen zuchtte diep, maar het volgend ogenblik kwamen dezelfde benauwde klanken. Daarna stilte. Heel langzaam verschoof de grote wijzer van de klok boven de deur. Hij zou blijven zitten tot het bezoekuur om was, en langer misschien, eindeloos lang, tot de tijd stilstond. Neen, hij was geen kind meer, hij moest zelf beslissen. Hij wees Coby te gaan. Ze stond meteen op, rekte weer de hals en fluisterde: ‘Kom jij dan ook gauw.’ De te zware mantel torsend, de blik recht vooruit liep ze de zaal door.

Een wolkendek dempte het toch al zwakke licht toen ze de terugtocht begonnen. Weer zaten de vrouwen achterin, maar waren minder tot praten geneigd dan vóór het bezoek. Nog onder het borrelen had Jet zich ontroerd getoond door Berries toestand, wat haar zwager deed zeggen: ‘Dronkemanstranen, jij bent de enige die hem niet heeft gezien,’ en Coby, bedoelend het voor haar zuster op te nemen: ‘Ze wil haar zwangerschap interessant maken, dat doen we toch allemaal, de eerste keer.’ Misschien schaamden ze zich, dacht Dirk, zoals hijzelf zich schaamde omdat hij teveel had gedronken. Hij had niet meer willen uitstappen voor het café; ‘waarschuw de vrouwen,’ zei hij, maar Kees antwoordde: ‘Gut, vader, je hebt nog niks gehad.’ Toen lokte hem het zachte licht achter de ramen en het groen van kamerplanten. Na drie borrels kon het zijn dat hij even had gedut, hij hoorde het stemgeroes niet meer, er was hem een beeld verschenen dat gauw werd uitgewist en geen herinnering liet - hij wist alleen nog dat het mooi was geweest. Maar ook dat zou hij ver-

geten en de zwaarte van de wereld zou in hem zinken. De man naast hem zei: ‘Doe de ogen maar dicht, vader, - je komt wel thuis.’

Hij antwoordde: ‘Ik heb teveel gedronken.’

Kees stiet een lachje uit. ‘Je bent geschrokken van magere Hein, maar je moet dat verstandig bekijken. Hoe oud is Berrie - achttien? dan hebben jullie achttien jaar de lasten van dat kind gedragen; als je daar dan nu van wordt verlost, moet je dankbaar zijn. Heb ik gelijk of niet?’ Hij wachtte een ogenblik, maar er kwam geen antwoord, hij lichtte de handen even op van het stuur en greep het opnieuw. ‘Jullie bent braaf geweest, op een enkele borrel na die misschien teveel was, en een moord partijtje van moeder, - maar nou maak ik gekheid; ja, opoe zou me daar een moord begaan! Ze was er anders wel door opgekuifd, zoiets beleef je niet iedere dag, - en je voelt je dan zo lekker schoon.’

‘Schoon?’ dacht Dirk.

‘Ja,’ zei Kees, ‘bij mijn vorige baas ben ik eens van diefstal verdacht, en niet zo'n klein beetje - maar ik had geen cent gezien. Lekker - mijn ogen werden er anders van, als je begrijpt wat ik bedoel. Maar om nou op moeder terug te komen, die wil er graag bovenuit, - altijd zijn jullie omlaag gehouden door dien ongelukkigen jongen, waar of niet? Het is nou een goeie tijd, vraag eens wat er in de schatkist vloeit aan accijns op tabak, - maar jullie zitten nog in datzelfde krotje. En het leek uitzichtloos, zo van “Zuster Anna, ziet ge nog niets komen?” En nou is er die ziekte. Ze zullen wel alles doen, ze zijn zo knap tegenwoordig, maar het schijnt niet te helpen, - daar moet je je dan bij neerleggen en er het goede van zien. Je bent een zachtaardig soort mens, je gunt moeder een

beter leven, en wat is er voor Berrie-zelf aan verloren, een jongen die nooit volwassen wordt, die je altijd met een kluitje in het riet moet sturen. Ga jij dat meisje soms om een portretje vragen? Nou dan.’ Hij haalde de neus op en zweeg.

Ze stonden stil voor een verkeerslicht en Dirk hoorde dat de vrouwen weer waren gaan praten. ‘Ik wil liever een meisje,’ zei Jet, ‘die zijn, geloof ik, nooit achterlijk; je ziet dikwijls Berries lopen, maar geen meisjes.’

‘Nou,’ zei Coby, ‘wij hebben het dan maar gewaagd met een jongen, en Jantje is zo bijdehand, die wordt nog professor.’

Een beetje spits zei Jet: ‘Je moet het natuurlijk maar afwachten, Kees is nou niet een man van een groot verstand, hè?’

Ze reden weer voort, Dirk hoorde Coby lachen. Om zich van hun woorden los te maken, vroeg hij zijn schoonzoon: ‘Voel je je even safe in het donker als overdag?’ ‘Achter het stuur, bedoel je? - ja, ik let nou beter op. Dit is me wel zo lief; als ik rijk word, ga ik aan die grote parcours meedoen, bliksemsnel in de bochten en zo.’

‘Dus je zoekt het gevaar.’

‘Tot op zekere hoogte: ja, en alleen voor mezelf, Jantje zal niet naast me zitten op een race.’

‘En als je sneuvelt in een bocht, wat moet er dan van Jantje worden?’

Na een ogenblik kwam het antwoord: ‘Nou, ik heb toch gezegd: als ik rijk word.’

De ander werd zich zijn diepe neerslachtigheid bewust. Geld was het alleen-zaligmakende, dacht hij, geld hief de verantwoordelijkheid op, als Berrie stierf moest hij dankbaar zijn, ze woonden immers nog in dat krotje. Hij meen-

de dat Koos gehecht was aan de buurt, maar misschien geneerde ze zich al voor de Jordaan. Wat was zijn leven? - een enkele maal ontroerd worden door de natuur en, zeldzamer nog, door de goedheid van een mens. Op het ogenblik wist hij geen voorbeeld, hij zag zichzelf op de drempel staan tegenover Kouber, die hem niet binnen liet, - hij had vanaf het station regelrecht naar het ziekenhuis moeten lopen. Met Berrie zou hij Kouber kwijt raken, dat was een goed ding, en de naam van dat dorp moest hij vergeten, hij hechtte immers niet aan een graf? Jet kwam naar voren met het bovenlichaam. 'Gaan we niet vreselijk hard?' Kees antwoordde: 'We moeten nog naar Rotterdam,' maar zijn vrouw lachte en zei: 'Hij doet het voor zijn lol, we hebben toch geen haast.'

Weer voelde Dirk zich gevangen in hun woorden die schuim waren, of bezinksel, waardeloos en onvermijdelijk. Straks zou hij thuis zijn - wat moest hij Koos zeggen?

Tiende hoofdstuk

De jonge vrouw uit de apotheek rookte een sigaret in zijn winkel, aandachtig op de tenen balancerend als gereed tot een sprong. Een paar andere klanten kwamen en gingen. ‘U bent niet gekomen,’ zei ze tegen Dirk toen ze alleen waren, ‘en u zoudt een gewaardeerde gast zijn geweest.’ ‘Bevalt het nieuwe huis?’ vroeg hij en zag in een flits de hoge witten bedden van zaal C derde etage.

Ze antwoordde op een toon alsof dat vanzelf sprak, ‘de plannen daarvoor waren al lang gerijpt,’ zei ze.

Hij vermeed het naar haar te kijken; speelde ze de vrouw uit een andere wereld dan de zijne, wilde ze hem naar die wereld doen verlangen? Vrouwen konden wreed zijn. Ze had een nieuwe sigaret aangestoken. ‘Je hoort van mannen die hun levenlang het raadsel vrouw trachten op te lossen,’ zei ze, ‘nooit het tegenovergestelde. Maar als ik ermee begin en denk de eerste te zijn zal ik over andere vrouwen lezen die me vóór zijn geweest.’ Ze lachte en keek naar de golvende vitrage van het binnenraam. Plotseling vroeg ze: ‘Hoe is 't met uw zoon?’

Het hoofd buigend vertelde hij over Berries ziekte. Zijn vrouw, die nu bij de jongen was, had gezegd: ‘bel maar niet op, ik kom wel weer thuis.’ Hij wist niet wat te doen en moest maar afwachten.

De vrouw tegenover hem scheen te aarzelen tussen zwijgen en praten.

‘Tja,’ zei ze, ‘het is maar goed dat we niets hoeven te wensen, het gaat buiten ons om, leven en dood.’ Hij zag haar donkere ogen glanzen. Ze ging voort: ‘Het opent wel perspectieven, zo'n ernstig geval. Indertijd stond mijn vader erop dat ik naar kantoor zou gaan; ik was zeven-

tien en wilde nog wat leren, - hij lag al jaren ziek en had angst voor armoede. Toen is hij toch nog onverwacht gestorven, en ik kon mijn leven in eigen handen nemen. Dat was mijn eerste werkelijk bezit, of bewustwording van bezit, - en weten dat we nooit iets meer zullen hebben.' Ze wierp nog een blik op de alkoof en nam afscheid. Misschien zou hij haar woorden later terugvinden, dacht Dirk, voor het ogenblik was het hem goed dat ze ging. De ochtend sleepte zich voort; als er geen klanten waren, geen vertegenwoordiger met zijn praatjes, keek Dirk naar de hemel, waarin het winterlicht al scheen te doven. - Als er niets bijzonders gebeurt, had Koos gezegd, hoor je niet van me. Als de medicijnen niet helpen en alles grauw bleef - of wit om dat bed - Berries ziekte kon niet onbeslist blijven. Een vreemde afspraak, wat noemde Koos 'bijzonder?' Hij zou die avond bellen, in de apotheek misschien, die vrouw was nu toch op de hoogte. Dat wilde zeggen: Ze wist van Berries ziekte, wist dat het eigen leven ons enig bezit uitmaakte, maar wat betekende dat nog? - ieder leven bleef een ondoorgrondelijk geheim. Mogelijk was die apothekeres nieuwsgierig naar hem omdat hij met bebloede handen voor haar had gestaan, - misschien dacht ze dat een schuit met oud roest het symbool was van zijn leven. Dan kende ze Koos niet. Hij kneep de handen tot vuisten.

Er kwam een jonge vrouw binnen. 'Van As,' zei ze, 'kijk je weer in de lucht, wat zie je daar toch? Man, ze gaan ons huis afbreken, saneren, noemen ze dat. Komt het jouwe nog niet aan de beurt? - kan je een vogelkooitje huren.' Ze lachte en hij deed gewillig mee. 'Zou je vrouw een keer het deurtje open latenstaan en weg was je - een sijsie meer in de lucht. Nou, geef mij maar shag en vloeitjes.'

Een nieuwe klant, een jonge kerel, wist te vertellen hoeveel huizen er zouden worden gesloopt. De Jordaan zou de Jordaan niet meer zijn, hij verhuisde dan maar naar het Geuzenveld, daar lagen de helden van vroeger begraven.

‘Je kletst,’ zei de vrouw, maar Dirk ving een blik van de ander op.

‘Dat's een Kenau,’ zei hij en liep weg.

Wat later begon het te regenen; als het hard gaat, krijg ik schuilers, dacht Dirk. Hij had zich een kop koffie willen maken, maar vergat dat weer, en bleef naar de lucht kijken.

Toen Koos verscheen, vroeg in de middag, had hij nog niets gedronken of gegeten; hij zag haar bovenlijf door het glas van de deur, ze leek even te aarzelen en een seconde later begreep hij dat ze moeite had met de koffer in haar hand. Komt Berrie terug? ging het door hem heen. Ze richtte de blik niet op hem, liep de gang door en zette de koffer pas neer in de kamer.

‘Zo, daar ben ik.’ Ze verschoof een schaalte op het buffet en ging voort: ‘Om zes uur vanmorgen was het afgelopen; ja, je zult het zeker wel hebben gedacht, eindelijk kon ik mijn hand op zijn ogen leggen. Heel stuntelig, je zou zeggen bangelijk, zo was dat heengaan.’

Dirk stond tussen haar en de tafel; hij wist dat ze over Berrie sprak, hij dacht aan de woorden: toen is hij toch nog onverwacht gestorven - waar had hij die gehoord? Hij wilde vragen: Wat zit er in die koffer? maar schrok daarvoor terug en vond niets om te zeggen. Het forse lichaam van Koos trof hem; ze kon niet zijn veranderd in die paar dagen, of toch: door maar stil aan Berries bed te zitten en zijn ogen dicht te drukken? Berrie was dood,

het maakte hem, de vader, tot een anderen man - een sijsie meer in de lucht, - nee, een mens met een zwaar hart. 'Waarom,' vroeg hij, 'heb je me niets laten weten?' en terwijl hij die woorden sprak, zwol de droefheid in hem en deed zijn keel trillen.

Koos had haar mantel afgelegd en porde in de kachel. Zich oprichtend zei ze: 'Wat moest ik je laten weten? Het kind was bewusteloos, eigenlijk al die tijd, je had er niks an, en de dokter hield maar vol dat hij niet kon zeggen welke kant het zou uitgaan. Het was maar zitten, zo nu en dan eens kijken en de tijd verdrijven met andere patienten. Vanmorgen had ik je een telegram kunnen sturen, ik heb nog aan iemand gevraagd: Waar is hier het postkantoor? Had je het gewild, - alleen in huis zijn en met zo'n papiertje in je handen staan? Ik was nog bang dat je wat gek zou doen, naar Schellingwou lopen of zo. Nou ben ik tenminste bij je en kunnen we praten.' Hij vroeg: 'Zal ik de winkel sluiten - wegens sterfgeval?' 'Welnee,' zei ze, 'geen gekheid, alleen de dag van de begrafenis. We moeten nu de tanden op elkaar zetten en - ne...'

'Wanneer is de begrafenis?'

'Vrijdag; die vent zei eerst zaterdag, maar dat heb ik niet genomen. Hij wist het vanmorgen om acht uur al, dus tijd genoeg om te passen en te meten, en de zaterdag is ons vetste happie.'

Ze bukte naar de koffer, hij hoorde de winkel deur en wendde zich af. Het was hem of hij in een ander lichaam liep, zo slap waren zijn knieën, zijn rug zo moe en stram. Er stond een klant die hij kende, een zwijgzaam mens; hij vroeg niet: 'Waarmee kan ik u helpen?' alle woorden leken te zijn uitgedoofd.

‘Van As,’ zei de man, ‘wat zal ik doen, mijn pijp smaakt me niet meer.’

Langzaam antwoordde Dirk: ‘Dan zou ik niet roken.’

De ander knikte, een frons in het voorhoofd. ‘Tja, dat lijkt erg simpel, maar als het leven ons niet meer smaakt, kunnen we het moeilijk laten staan.’

Daarop viel een zwijgen; door de ampele vitrage heen zag Dirk de schim van Koos. We moeten nou de tanden op elkaar zetten, had ze gezegd; bedoelde ze: om het bittere te slikken? Berrie was dood, hij, Dirk, zou nog éénmaal naar Ermelo gaan, daarna was het uit, hij geloofde niet in een hemel van gelukzaligheid.

‘Ik ben een beetje vies van mijn ouwe pijp,’ zei de man tegenover hem, ‘ik zal maar een nieuwe kopen. Die stop ik dan in mijn zak en laat hem door mijn handen glijden, - zo'n ding voelt prettig aan.’

Dirk greep een doos waarin pijpen op wit satijn lagen gebed; hij had geen grote voorraad, een goede pijp verkocht hij eens in het jaar. De man was spraakzaam uit dépit, dacht hij, - wat moest er al in hem zijn gebeurd voor hij vies werd van zichzelf...

De koop vergde nog enkele minuten, waarin weinig woorden vielen, toen sloot Dirk de deur achter zijn klant en liep terug naar de alkoof, waar de tafel vol lag met nagelaten bezittingen van Berrie.

‘Misschien kan jij er wat van gebruiken,’ zei Koos, ‘maar het ondergoed is wel erg oud. Stel je voor: Kouber beweerde dat Berrie geen koffer had gehad, - we hebben er heibel om gekregen.’ Ze hield een interlock hemd omhoog. ‘De jongen was fors, ik kan de zijnaden wat innemen.’

Hij antwoordde: ‘Ik heb hemden genoeg.’

‘Nou ja, genoeg...’ Ze trok met de schouders. ‘Jij hebt je levenlang gedacht dat jij niet slijt, je bent verwonderd als je een gat ziet.’

Hij zweeg en dacht aan Berrie, vragen doemden in hem op en kwamen toch niet over zijn lippen, - hij had Berries dood aanvaard, zoals hij alle leven had aanvaard. Hij wist dat Koos op het tochtige zolderkamertje bij de Koubers had geslapen - maar mogelijk had ze de laatste nacht gewaakt? Waarom vroeg hij daar niet naar, en naar de woorden van den dokter, de hoofdzuster, den begrafenisondernemer? De zaterdag was hun vetste hapje? - lang niet altijd, dikwijls was het de vrijdag geweest. Hij zou het weekend willen sluiten, niet omdat hij weg moest, maar bij wijze van rouw, zou naar Zandvoort willen gaan om de donkere zee te zien en de nog zwartere hemel. Opeens wist hij op Oudejaarsavond de dood te hebben gezocht, zijn eigen dood, en die niet te hebben kunnen vinden. Je raapte een schelp op, een leeg omhulsel, daar zag je dan weer een beeld van het leven in, en zo ging je maar voort, de dood van een ander raakte je leven, - er was niet anders dan het leven, hoe kaal en armelijk ook. Dat moest die vrouw uit de apotheek hebben bedoeld, - ze was het zich al op haar zeventiende jaar bewust geworden. Jij bent verwonderd als je een gat ziet,’ had Koos gezegd - en hij glimlachte even daarom - je zag de versleten plekken, je ademde erover, legde je hand erop, - dan genas het weer.

Koos verlegde en schikte de stapeltjes ondergoed, zoals een kind speelt met zijn geringe bezit. ‘Vrijdag moeten we zijn bovenkleren meenemen,’ zei ze, ‘Kouber heeft het kostgeld voor de hele maand - is Berrie niet de derde januari naar het ziekenhuis gegaan? - en dan durft hij

nog te liegen om een koffertje.’ Van verontwaardiging knarsten de woorden in haar keel. ‘Toch is dat wijf erger dan hij,’ ging ze voort, ‘hij heeft tenminste lol in zijn buik, zij niet. En ze is zo stiekum, je betrappt haar nergens op, behalve dan op die televisie. Misschien heeft ze ergens een brandkast met juwelen, je weet nooit, of ze spaart en schraapt voor een familiegraf.’ Zich strekkend zuchtte ze. ‘Ik zal thee zetten; - mijn thuiskomst is precies zoals ik had gedacht: alles bij het ouwe.’

Haastig zei hij: ‘Ik ben blij dat je er bent, maar je had me wat moeten laten weten.’

Met schampere blik overzag ze de tafel. ‘Wist jij niet dat het zou aflopen?’ Hij zweeg en ze pakte Berries bezittingen weer in de koffer.

Plotseling vroeg ze: ‘Heb je nog wat van Wim Pelsen gehoord - of van Mia?’

Een ogenblik moest hij zich bezinnen, toen schudde hij het hoofd. ‘Nee, niets; het is stil geweest zonder jou, ook in de zaak - minder belangstelling dan toen je op het politiebureau zat.’

Van terzijde keek ze naar hem met half dichtgeknepen ogen. ‘Zo, denk je daar nog wel eens aan?’ Nu stootte ze een lachje uit. ‘Ik heb Molly niet vermoord, hè? en Berrie ook niet.’

Hij schrok van de drift in haar, waarmee ze zichzelf leek te beschuldigen. Ze hadden de jongen thuis moeten halen toen hij zo hoestte, met Kersttijd, maar hijzelf, de vader, had hem weggebracht, ver weg in de kou van dat open dorp. En in dat schone witte bed, terwijl een zuster zijn pols voelde, was Berrie verstijfd. Bevroren. De winter was ook koud en lang, misschien zou het nooit meer voorjaar worden.

Hij zag de koffer tussen de tafelpoten staan, Koos was naar de keuken gelopen. Nu moest er iemand de winkel binnenlopen, dat hij weg kon uit deze ruimte, waarin Berrie duizendmaal was gestorven doordat niemand aan hem dacht, zich even bewust werd van ongestoordheid nu de jongen niet meer thuis was. - Ons geweten is gewoonlijk ver weg, dacht hij.

De koffer droeg hij naar het slaapvertrekje, waar het wat lichter was dan in de alkoof en toch schemerig tussen oude, vuile gevels en het grijze gat van de lucht. Vrijdag de begrafenis, - hij wist niet eens wáár, maar zag weer de verlaten wegen tussen winterse tuinen, waar hij was verdwaald, niet recht willende weten wat hij zocht. Anderen zouden het weten, vrijdag, nooit was een mens lijdzamer dan op een begrafenis.

Nu liep hij de winkel in zonder dat Koos het hem belette, - er viel blijkbaar niet te praten over Berries dood, alles was volgens plan verlopen, de moeder had gewaakt, haar tijd zoekbrengend met andere patienten, zieken die beter zouden worden, terwijl Berrie was opgegeven. Coby en Jet wilden naar hem kijken omdat hij zou sterven, maar Jet dorst niet, en Kees, de havenopzichter, vond niets te doen aan dat bed, - zichzelf trouwens evenmin. - Zou *hij* Lida om een portretje vragen? - nou dan... Het was nu voorbij, alleen de begrafenis moest nog komen.

Hij trok de lade uit waarin de vogelschelp lag en nam het ding tussen de vingers; waarom had hij hem niet aan Berrie gegeven om onder zijn kussen te leggen? Het zou weinig kracht kosten de schelp tussen duim en wijsvinger fijn te knijpen, de mens vermocht heel wat meer, hij zou nog leren de zon te vernielen. Dan redde de natuur het weer door zich aan te passen, in een miljard jaren bereik-

te ze wel iets. De dood van een mens werd nietig daarbij, hoe zwaar zijn leven mocht zijn geweest.

Koos kwam de winkel in met haar theeblaadje.

‘Geen klanten,’ zei ze, ‘toch drinken we altijd staande, - maar dat verandert misschien nog eens. Als jij effies aande meiden kon schrijven...’

Haar stem klonk opgewekt en hij begreep haar niet onmiddellijk, totdat de uitdrukking van haar gezicht hem trof, wankelend tussen vrees en blijdschap.

Hij vroeg: ‘Weten ze het nog niet?’ en zij, al drinkend: ‘Hoe zouden ze? Nou ja, ze weten genoeg, maar...’

Bijna glimlachte hij. ‘Maar ze moeten het toch wéten.’ De Koubers, zei Koos, hadden over rouwkaarten gepraat, ze wisten een goeden drukker, maar die hadden zij in de Jordaan misschien ook? Ze had geantwoord: ‘Mijn man hoeft geen reclame-aanbiedingen te doen, van die vodjes, drie in iedere bus, met het snoepje-van-de-week.’ En toen Xantippe nog doorzeuren over die drukker, om haar te doen voelen dat het hun toch te prijzig zou zijn, en Berrie nou niet direct iemand was om kaarten voor te sturen. Een klant onderbrak haar woorden en Dirk zei zichzelf: ‘alles kan wachten.’

Hij schreef zijn dochters terwijl Koos voor het eten zorgde en wilde daarbij Coby onderscheiden van Jet, maar zag hen niet duidelijk voor zich. De jongste had nog weinig vaste vorm; - waarom dacht hij nu aan een pijp, die stevig in de hand lag, goed om te betasten? - Ik verwacht je op de begrafenis, schreef hij en ging in gedachten voort: zonder bloemen voor de dode en zonder tranen om jezelf, maar als het kan zijn met begrip voor het leven. Je moeder heeft al tweemaal gezongen in de keuken, zomaar een brokje melodie; toen het tot haar doordrong, brak ze

af. We zullen daar niet over praten, zij en ik. - Hij schreef dit niet, hij noemde alleen dag en uur, en dat ze elkaar aan het station zouden ontmoeten. - Het zou een korte plechtigheid zijn, voegde hij eraan toe, met meer dragers dan belangstellenden, en opkijkend zei hij bij zichzelf: 'dit zeg ik zonder bitterheid.'

Onder het eten voelde hij de onrust van Koos, het meest in een geforceerd zwijgen, - en wist niet hoe haar te helpen. Hij vroeg of alles was geregeld voor vrijdag; ze knikte en zei dat het haar erg was meegevallen, ze bedoelde: wat er viel te bedisselen door haarzelf, die kraai had het haar uit handen genomen. Natuurlijk, daar hadden ze altijd voor betaald, maar het trof je toch met 'mevrouw Van As' voor en na.

Daarmee scheen dat onderwerp te zijn uitgeput. Wat later merkte ze op: 'Dit wordt mijn eerste begrafenis na die van Molly; toen kon ik mijn grijze mantelpakje aantrekken, dat's nou te koud.'

Hij vroeg of ze een nieuwe mantel wou kopen; ze dacht even na en zei: 'Nee, ik ben niet een vrouw die alles aan haar lijf hangt en de Koubers lap ik aan mijn laars.'

'Ze zullen niet komen,' zei hij, waarop Koos een schampere kreet gaf.

'Wacht es - ze zijn zo goed voor de jongen geweest.'

'Maar de winkel sluiten?'

Ze antwoordde: 'Een uurtje - hij is ouderling, moet je denken.'

Beiden stonden ze op, hij ging zijn brieven posten.

In de avond kwam Mia met haar monteur; ze droeg niet het Legeruniform, ze had een rood fluwelen mutsje over de oren getrokken en haar ogen glansden, maar nu ze moest spreken haperde haar stem.

Ik kom naar Berrie vragen,' zei ze, 'dit is mijn verloofde, Evert de Vries.' De jonge man herhaalde die naam en drukte Dirk krachtig de hand. Toen ze hoorde dat Berrie was gestorven, zei Mia: 'Ik zag het aan uw gezicht.'

Maar voor je dat had gezien, dacht Dirk, was je Berrie vergeten.

'Kind,' zei hij, 'ik wens je geluk; kom binnen samen, mijn vrouw zal ook blij zijn.'

Koos kwam hun al tegemoet, omhelsde Mia toen ze de jongeling zag, noemde haar Roodkapje en maakte het meisje verlegen met haar vreugd. In de binnenkamer werd Berries naam genoemd.

'De stakkerd,' zei Koos, 'hij heeft tot het laatst met je portefulje gespeeld, het ding geliefkoosd tussen zijn handen zoals hij het nooit een vrouw had mogen doen. Kind, er is een zware zorg van ons weggenomen.'

De jonge mensen bogen het hoofd en vonden geen woorden meer.

'Drie dagen heb ik bij hem gezeten en heb om zo te zeggen de dood bespied, - dan weet je op het laatst niet meer wat het leven is. Toen is Berrie eruit verlost en voor ons zou een nieuw leven kunnen beginnen, - tenminste als we dat aandurven.'

Bij die laatste woorden vermoedde Dirk een zijdelingse blik op hem, even schamper als haar stem had geklonken. Nu vroeg ze Mia theewater op te zetten in de keuken en zuchtte met een langgerekt hè - hè.

Er was veel gebeurd sinds dat ogenblik van sterven, een ogenblik dat telkens terugkwam.

'Het is in alles,' zei ze, 'je stapt in de trein - het gezicht van de jongen verstrakt en wordt van was; - je praat met Kouber - Berrie duwt niet meer tegen je elleboog;

de doodbidder spelt zijn naam - hij heeft geen naam meer nodig.'

Mia's vriend zei: 'Maar u sprak van een nieuw leven.' Het meisje kwam terug en ging weer naast hem zitten; hij nam haar hand in de zijne.

'Heb ik daarvan gesproken? - dat komt dan misschien na de begrafenis. Jongmens, ik heb fatsoen in mijn lijf, en één zwaluw maakt nog geen zomer.' In de stilte die volgde voelde Dirk zich beklemd. Had Koos in het wildeweg naar woorden gegrepen? - wat maakte haar zo onrustig? 'En jullie,' ging ze voort, 'je vraagt tegenwoordig niet meer: Hebben jullie trouwplannen, je vraagt: hebben jullie kans op een woninkje.'

'Verloofd zijn betekent trouwplannen hebben,' zei Evert en streelde Mia's hand.

'Die plannen bouwen nog geen huis - jawel, een luchtkasteel, en als er een kind komt, val je door de wolken. De man brengt het er gewoonlijk levend af, zelfs zonder veel kleerscheuren, - naar de rest vraagt hij niet.

'We nemen de tijd om te sparen,' zei Mia, 'we willen niet op afbetaling beginnen.' Dat klonk schuchter verdedigend en Dirk zei bij zichzelf: Zo was haar stem toen ze mij onder de arm nam, die eerste avond op de wal; het is een lief kind, we zullen haar niet vaak meer zien.

Sparen was een goed ding, zei Koos, je krachten sparen, - als vrouw en moeder wist je nooit hoe hoog de rekening liep. Ze trok de mond scheef en knikte verscheidene malen.

Je kon altijd bijladen, zei Evert, de mens was een accu, en Koos weer: Maar als je teveel moest laden, ging de accu kapot. Ze gaf haar hoofd een ruk en keek Mia aan. 'Kookt dat water nog niet? toen Berrie naast je zat lette je

beter op.' Onderwijl liep zijzelf naar de deur en lachte. 'Ik lijk wel de boze stiefmoeder; toch ben ik niet zo kwaad, maar het is een rare dag vandaag.'

Dirk zag de jonge mensen naar elkaar kijken. Het meisje fluisterde: 'We moesten maar gaan, het is Berrie's sterfdag,' en de ander knikte. Toch bleven ze roerloos zitten als door te zware gedachten beklemd en Dirk stoorde hen niet. De tijd leek hem stil te staan, hij zonk weg in de doffe geluiden van een stad bij winteravond.

'Ik schenk meteen in,' zei Koos terugkerend uit de keuken, 'thee en bruidstranen moeten niet bitter zijn. Weet je nog, man, dat ik eres een prijs heb gewonnen met een slagzin? Dat was in het begin van ons huwelijk. Ik had koppierijter moeten worden, op school was ik haantje-devoorste, maar met die wilde meiden aan mijn rokken ging het niet, - en later Berrie, de stakkerd. Als moeder voel je je leven naar omlaag gaan.' Haar blik rustte even op de jonge mensen. 'Nou ja, ik zal mijn mond houden, jullie zijn jong en verliefd.' Meesmuilend gaf ze de thee rond. 'Verliefdheid staat op alle markten hoog aangeschreven, want het is een natuurprodukt, net als roomboter, - maar een lange verloving is een koelhuis, dat zou ik jullie echt niet raden. Mijn man en ik zijn maar vier maanden verloofd geweest, hij had het smerig te pakken en ik vond mezelf al oud met tweeëntwintig. Nou denk ik: zou een mens zich zijn levenlang blijven vergissen? Misschien wel, hè? Dan zou Onze Lieve Heer ons moeten uitlachen: Ik heb jullie verstand gegeven en je doet er zo stom mee.' Haar gezicht was vaalbleek geworden, daarin waren de ogen donkere streepjes achter oude, rimpelige leden. Nog eenmaal had Dirk haar zo gezien, vlak na de geboorte van Berrie, toen ze nog niets wist van haar zoon.

Nu wist ze het einde.

Bijna onmerkbaar gaf hij de jonge mensen een teken met het hoofd dat ze zouden trachten zich te redden uit deze ondergang.

Ze stonden tegelijk op en namen afscheid. Dirk sloot de deur achter hen. Buiten was het donker, - maar hij dacht aan een groot licht.

De dag van de begrafenis was zonloos en grimmig koud. Coby en Jet namen de trein over Utrecht, de mannen konden geen vrij nemen voor de dood van een zwager, zoals de oudste dochter haar vader en moeder had bericht.

‘Ze liegen het,’ had Koos gezegd, ‘een werknemer kan tegenwoordig alles, maar ik neem het ze niet kwalijk,’ en meteen daarop: ‘Het zal een zielig partijtje worden.’

Vóór ze gingen moest Dirk een biljet schrijven om op de deurruit de plakken. Zijn vrouw stelde voor: Alleen vandaag gesloten wegens sterfgeval; - hij wilde die eerste twee woorden weglaten.

‘Doe nou niet eigenwijs,’ zei Koos, ‘de mensen zouden denken dat we voorgoed sluiten.’

‘Dat denkt niemand.’

‘Jawel - een sterfgeval blijft altijd een sterfgeval, - maar alleen vandaag zijn we dicht.’

‘Achter “alleen vandaag” hoor je: Morgen steken we de vlag uit.’

‘En wat zou dat?’

‘Het is geen stijl.’

Bijna was het kibbelen geworden, Koos verscheurde het eerst beschreven blad papier, volgens haar zeggen per ongeluk, waarop Dirk een tweede schreef, nog langzamer,

in grote, gelijkmatige letters, hoewel zijn hand lichtelijk beefde. ‘Had het laten drukken,’ zei ze nog smalend, maar daarop antwoordde hij niet meer.

Op weg naar het station stak ze haar arm door de zijne. ‘Geloof bij alles in het leven dat dit de laatste beproeving is,’ zei ze; ‘dat heb ik in ons buurtkrantje gelezen, ik onthoud zulke dingen.’

‘Je geheugen is best,’ zei hij, ‘maar ik weet het niet, van die laatste beproeving.’

Hij voelde de druk van haar arm. ‘O, jij bent iemand die geen troost wil, - ik snap dat niet, en dat ik het altijd met je heb uitgehouden...’

Het trof hem dat ze nerveus was, en de woorden: ‘Ik wil geen fopspeen’ hield hij binnen.

Een paar stappen verder zei ze: ‘Toch hoop ik dat er iemand bidt aan het graf, - ken jij het “Onze Vader” nog uit je hoofd?’

Hij begon: “Onze Vader, die in de hemelen zijt’ en voelde de winterkou in zijn longen dringen. ‘Uw naam worde geheiligd, Uw koninkrijk kome, zowel in de hemel als ook op de aarde. Geef ons heden ons dagelijks brood.’ De wind sloeg hem in het gezicht.

‘Toch is het een vreemd gebed,’ zei ze, ‘hoe kan je iemand die in de hemel is om brood vragen?’

‘Och, dat is maar bedoeld om jezelf duidelijk te maken wat de mens nodig heeft.’

‘Om mij duidelijk te maken dat ik een boterham moet eten? - Nou zeg...’ Ze gaf hem een por met haar elleboog, maar zei een ogenblik later: ‘Vanmorgen kon ik niets door mijn keel krijgen.’

Hij antwoordde: ‘Dat heb ik gezien,’ en dacht: Geef ons de innerlijke rust om te gedijen. Ze greep naar haar hoed,

waaraan de wind rukte en stond even stil. ‘We lijken wel zo'n paar amechtige oudjes,’ zei ze in een poging tot zelfspot.

Verder gaand vroeg hij zich af of hij beter zou zijn geworden als hij meer morele moed had kunnen opbrengen. Toen er na de oorlog telkens nieuwe namen van verzetshelden opdoken, had hij gedacht: Ik ben altijd al in het verzet geweest - hoewel weinig heldhaftig - tijdens de oorlog die rondom mij heeft gesmeuld. Wat maken wij ons druk over plotselinge, bijzondere vijanden? Iedere mens is mijn geboren vijand, maar de noodzaak leert zeggen: onze geboren vriend, en daarnaar moeten wij handelen. De gedachte ontroerde hem opnieuw. Koos, aan zijn arm, klaagde over de ruwe wind op het open stationsplein. ‘Wat een weer,’ zei ze, ‘en ik moet naar een begrafenis.’ Hij wist geen betere troost dan: ‘Straks zit je in een verwarmde trein,’ maar ze trok de schouders op. ‘Dan heb je een schoonzoon met een wagen.’

‘Eerst werken,’ zei hij, ‘dan een wagen.’

‘O; dat geldt niet voor ons, hè?’

‘De trein is goedkoper en sneller.’

Onder de rit spraken ze niet veel. Toen ze Putten voorbij waren zei Koos: ‘Als er niemand is, kan je moeilijk bedanken voor de belangstelling. Bij Molly waren zoveel mensen...’

Hij dacht: Een vrouw van Molly's allure is wat anders dan een achterlijke jongen, maar zei hardop: ‘Het aantal doet er niet toe, en als er niemand is zal ik de dragers bedanken voor hun werk.’

Ze gaf hem een argwanende blik, maar zweeg.

Volgens afspraak troffen ze Coby en Jet in de stationswachtkamer van Ermelo; hun koffie dampte nog. Dirk

zag hoe de dochters anders dan gewoonlijk hun moeder omhelsden: het gold een begrafenis, en ook hij onderwierp zich aan een kus. 'We zullen gaan,' zei hij. Coby protesteerde zwakjes: er was nog tijd. - Goed, ze konden hun koffie drinken. Hij nam een stoel, die hij achteruit schoof alsof hij er niet bij hoorde, en wachtte. De jonge vrouwen dronken haastig. Onder het naar buiten lopen zei de jongste tegen haar vader: 'Jaap kon echt niet komen, ze zijn aan de jaarbalans begonnen,' en Coby, achter hen: 'Aan de havens is doorlopend balans.'

In een lange zwarte auto reden zij naar het ziekenhuis en werden naar de achterdeur verwezen, waar de lijkwagen klaar stond. Daar stapten ze uit omdat de chauffeur het portier opende. In een smalle gang bleven ze staan; - geen bank om op te zitten, geen mens te zien. Vragend keken ze om zich heen, alsof ze antwoord verwachtten van de muren. Coby toonde zich het eerst ongeduldig, - ze vond het geen manier, en dan Jet, die in positie was.

Jet zou wel eens langer moeten staan, meende de moeder. Daarop viel er niets meer te zeggen en ze vermeden het elkaar aan te zien.

Dirk keek naar de korrelig witte wanden, de granieten vloer; het schaarse licht viel door de bovenruit van vlakke, grijs geschilderde deuren. Uit één van die deuren zou iemand op hen toekomen, dacht hij, uit de tweede van links misschien, maar er was ook nog een zijgang aan het eind, - er was waarschijnlijk een labyrinth van gangen, en ergens lag het lichaam van Berrie. Wist iemand nog waar, of werd er navraag gedaan, eerst vrij achteloos, dan al dringender: Waar is het lijk van dien ongelukkigen jongen? - Maar er was natuurlijk een dodenkamertje, een

soort kast met goede ventilatie, geen daglicht. Met de vingertoppen streek hij langs de muur, die hard en scherp was als een rasp, mortel van grof steengruis, het beste materiaal voor grafkelders, dacht hij.

Onhoorbaar drentelde hij heen en weer, zag telkens eens de drie vrouwen staan, die hem tot poppen werden, meer dan levensgroot, poppen met uitdrukingsloze gezichten. Hij schuwde het dichtbij te komen, dan zouden ze misschien gaan praten. Alle deuren bleven gesloten; - in de zijgang was niemand te zien. Maar een ogenblik later deed het gerucht van een voetstap hem opkijken; een aanspreker kwam naar hen toe, vroeg of iemand de dode voor het laatst wilde zien. Omdat de vrouwen schrokken en het hoofd schudden, zei hij: 'Ja, ik,' liet zich voorgaan en betrad een kamertje om de hoek van de zijgang. Er brandde licht boven de baar, het raam was verduisterd, langs de wand stonden een paar stoelen. Voorzichtig keek hij naar Berries kop en werd ontroerd door de verandering daarin: wangen en lippen waren geslonken, de kleine neus was scherp geworden. Kinderlijke trekken, dacht hij, en toch een volwassene; de jongen had hem vertederd doordat hij de onschuld van het dier bezat. Maar het wezen van het dier schrijnde de mens niet, - er was ook nooit de band als tussen vader en zoon. Daar knelde het: Berrie was zijn zoon geweest, niet zijn hond. Hij zou Koos alles vergeven, hij zou het 'Onze Vader' voor haar bidden aan het graf, ook al bleef hij erin steken. Had ze geen gelijk als ze deze begrafenis 'een zielig partijtje' noemde? Ze stond daar nog in die koude gang, ze was geen pop meer, maar een vrouw die nu, na Berrie, zijn erbarmen nodig had. - Zonder nog een blik op de dode te slaan wendde hij zich af, knikte de mannen toe die buiten de

deur gereed stonden. Hij herkende Koos, maar nauwelijks de dochters.

‘Het is nu gauw gebeurd,’ zei hij en stak zijn arm door de hare.

Op het kerkhof volgden ze de kist, die naar het graf werd gedragen. Om de kuil stonden een paar wachtenden: het echtpaar Kouber, een man met hoge hoed en paraplu, enkele vrouwen, een jong meisje. Koos fluisterde hem in: ‘Is dat Lida?’

Hij trok de wenkbrauwen op. ‘En je hebt haar in Harderwijk gezien.’

Ja, dacht hij, maar ik herken haar niet.

Er werd gevraagd of iemand wilde spreken; de man met de paraplu kwam naar voren, nam de hoge hoed af, keek een ogenblik aandachtig daarin en beurde het hoofd met een ruk op. De overledene, zei hij, was korte poos zijn leerling ter catechisatie geweest; ondanks veel goede wil had het tot lidmaatschap van de kerk niet kunnen komen. God, in zijn ondoorgrondelijke goedheid, had dit jonge leven doen eindigen, de ziel tot zich nemend in eeuwigheid. Veel woorden waren hier niet op hun plaats, maar hij wilde bidden. En hij bad het ‘Onze Vader’ van aanvang tot amen met heldere en toch weke stem en trad weer een stap terug.

Het meisje, zag Dirk, hield zich zoveel mogelijk schuil achter de vrouwen. Het was heel koud, de kleine menselijke adempluim bleef een ogenblik zichtbaar in de lucht. Er klonk een zachte snik, die van niemand anders dan van Jet kon komen; Koos fronste het voorhoofd. Daar geen spreker zich meer meldde, dankte Dirk voor de belangstelling. Op de kist, bedekt door een lijkwade, lag een palmtak met enkele witte lelies. Dralend wendde men

zich af, de zusters het eerst; Jet, de zakdoek tegen de mond gedrukt, hing in Coby's arm. Eén der vrouwen, het opgeworpen zand trotserend, bukte zich naar het graf en nam een slip van het lint tussen de vingers. Toen ze niets daarop vond geschreven liet ze het gegêneerd weer vallen. Lida was al verdwenen, ze moest gauw naar school terug, dacht Dirk; zijn blik zocht haar niet in de verte. De Koubers keken elkaar aan en sloten de dominee in; langs een ander pad dan ze waren gekomen verwijderden zich de dragers.

Het was onder een treurwilg op een kruispunt dat de ouders van de jongen werden gecondoleerd, en Dirk dankte de predikant nogmaals voor zijn komst. Het 'Onze Vader' was een eeuwig sterkend gebed, zei de man, en zette zijn kraag op tegen de wind. Kouber nodigde hen op een kop koffie, - de dominee was tot zijn spijt verhinderd, de zusters wilden zo gauw mogelijk naar huis, Coby om Jantje, Jet om haar nerveuze staat. Ze namen de zwarte auto, die buiten het kerkhof stond, de anderen konden lopen, zei Dirk, maar Kouber protesteerde: Waren ze drie jaar lang de pleegouders van Berrie geweest om nu in die snerpande wind te worden gezet? - Ze hadden wat anders verwacht.

De vader van Berrie verontschuldigde zich: hij had niet geweten of ze beide weg konden uit de zaak, maar erkende zijn fout. Iedereen kon instappen, hijzelf ging bij voorkeur lopen - en zou wel verdwalen, dacht hij heimelijk. Laconiek zei de chauffeur dat hij mijnheer zou oppikken, zodra hij de dames naar de trein had gebracht, als mijnheer maar rechtdoor wou lopen.

Dirk beloofde het en de volle wagen reed weg.

Na enkele minuten tegen de wind te zijn ingegaan zei hij

tegen zichzelf: het is alsof ik dit al eerder heb beleefd, zelfs meer dan eens: ik doe iets fout, en dan ben ik alleen en mijn hart klopt zwaar. Op Oudejaarsavond aan het strand, of na ieder bezoek aan dit boosaardige dorp? Zijn gedachten sprongen. Die palmtak met lelies, besteld op aandringen van Koos, wilde hij vergeten, ze pasten niet bij het lichaam dat hij in de dodenkuis had gezien. Door de bloemen zagen de mensen het lijk niet meer, - en dachten ze daardoor sterker aan de levende? Misschien wel - dan was Koos gerechtvaardigd. Ook dit had hij eerder beleefd: de drang aan Koos vast te houden, haar alles te vergeven - al wist hij niet wat ze zou hebben misdaan. Zo, de woorden zoekend voor wat in hem opwelde, liep hij voort, voelde zijn kaken verstijfd door de kou, maar dacht niet meer aan de auto, tot die bij hem stilstond en hij stemmen hoorde.

Koos, achterin, gaf hem een knipoog, hij moest aan de andere kant van de dorre mevrouw Kouber plaats nemen. 'We hebben u op een kop koffie gevraagd,' zei de vrouw, 'om eens te kunnen praten.' En na een ogenblik van zwijgen: 'Ik wil daar niet op vooruit lopen, maar u schijnt nooit te hebben beseft wat het voor ons is geweest die jongen in huis te hebben. - Uw zoon,' voegde ze er met nadruk aan toe.

Schamper en indringend zei Koos: 'Wij weten het heel goed, wij hebben hem vijftien jaar in huis gehad.'

'U bent de ouders - of u was de ouders - dat maakt verschil.'

'En u bent er dik voor betaald, dat maakt ook verschil.' Kouber, die naast de chauffeur zat, keek lachend achterom. 'Mijn vrouw is er anders niet dik van geworden,' zei hij.

Koos gaf lik op stuk: 'Maar tv hebben jullie wel.'

Ruzie en gebeden, dacht Dirk, slaan naar buiten als rook en vlammen.

Met trillend hart zei hij: 'Wij zullen u thuis brengen, daarna rijden mijn vrouw en ik door naar het station. Er valt niets meer te praten.'

Kouber antwoordde: 'Laf ben je altijd geweest.'

'Kom man,' zei de chauffeur, 'laat je niet zo kennen.' En, even het hoofd wendend: 'Ik hoor zo het een en ander op de terugrit, - hangt er natuurlijk van af welke volgwagen ik rijd, maar in de eerste - en dat is hier de enige - kan het heet toegaan. Ik veronderstel dat hier geen erfeniskwestie is en dat het zo'n beetje geharrewar blijft, - maar dán moest u horen!' Even liet hij het stuur los om de handen omhoog te slaan, toen nam hij voorzichtig de bocht en zette zijn wagen stil.

'Zo - ga ik door of niet?'

'Wij gaan door,' zei Dirk, 'aan het station zullen we ook koffie kunnen krijgen.'

Hij hielp mevrouw Kouber uitstappen, schoof terug op de bank naast Koos en legde een ogenblik zijn hand op haar knie. Ook Kouber was uitgestapt, de chauffeur reikte naar het portier en trok het krachtig dicht.

'Ik weet niet,' zei Koos toen ze weer reden, 'ik had op dat stel nog wel een paar schoten willen lossen.'

Dirk haalde diep adem. 'Het is beter zo,' zei hij zacht, 'we hebben Berrie begraven.'

Elfde hoofdstuk

De herinnering aan de begrafenis bleef in hem schrijnen en de winter duurde voort. Er kwam een brief van Kouber, meldend dat er kleine bezittingen van Berrie bij hem waren achtergebleven, die hij zou opsturen wanneer Van As de koffer terugzond die hem niet toekwam, daar de jongen indertijd met een plunjezak was gekomen.

Smalend zei Koos: 'Wat zullen ze eres voor een slachtoffer hebben gehad met een plunjezak?' Maar Dirk besliste: 'We antwoorden niet.'

Langzaam, terwijl de dagen verder gingen, vroeg hij zich af of alle onlust voortkwam uit zijn verhouding tot de mensen? Alleen in de winkel trok hij de la open waarin de vogelschelp lag geborgen en nam die tussen duim en wijsvinger, - maar de trekkebekkende duifjes lieten hem onberoerd. De beide delen van de schelp waren in kleur en tekening aan elkaar gelijk, volkomener wellicht dan twee vogels ooit zouden zijn, en Berrie was een mislukte eenling geweest. Hij, de vader, had de dierlijke onschuld in het kind willen zien om hem te kunnen liefhebben, had jarenlang zijn onmacht daartoe niet willen beseffen - tot het uur in het dodenkamertje tussen de naakte wanden. Zijn verhouding tot de mensen? Een leraar op school - hoe lang was dat geleden! - had eens gezegd: 'Dirk van As kijkt vriendelijk en denkt lelijk,' - en Kouber, een dezer dagen: 'Laf ben je altijd geweest.' Misschien hadden ze gelijk, maar zijn 'misschien' betekende: weten zij veel? Van Soewardinda had hij gehouden, op Koos was hij verliefd geweest, en telkens nog kon hij worden bekoord door haar verlangen naar vreugde, naar dat wat haar voorzweefde als groot en begeerlijk. Maar als ze een onder-

kin trok, of de benen te ver vooruit stak, als haar ogen dof waren kon hij heimelijk op haar schimpen omdat ze ijdel en oppervlakkig was, pretenties had, zichzelf niet kende. Deze dingen constateerde hij kil en kalm, zonder zelfverachting, die hij blijkbaar niet kon opbrengen, zo leeg was hij van binnen.

Hij merkte wel dat Koos telkens eens wilde praten, maar wist dit te voorkomen of af te snijden. Ze begon over het maandgeld dat Kouber voor januari had ontvangen, terwijl Berrie de derde van die maand naar het ziekenhuis was gebracht. Ze waren geen mensen van geld, ze was altijd zuinig geweest, maar ze wilde haar recht.

Hij trok de schouders op en zei dat hij niets meer met de Koubers van doen wilde hebben.

Koos spitste neus en mond. *Hij* had een goed pak aan zijn lijf, nette schoenen en overhemden, en het eten werd hem voorgezet. *Zij* moest iedere dag boodschappen doen, geld tellen, rekenen, het beste en goedkoopste zien te bemachtigen, alles zien wat er werd aangeboden en bijna blind aan alles voorbijgaan. Maar hij besliste dat hij niets met de Koubers wilde te maken hebben. Hij deed altijd groot en hield haar klein daarmee.

Hij antwoordde: 'Jij mag je ook groot houden,' en werd getroffen door haar zwijgen daarop. Maar dat ging gauw voorbij, hij zag haar op de lippen bijten, - ze zweeg uit onmacht en zou later wel uitbarsten. Sommige klanten informeerden naar het sterfgeval. - Och, was het Berrie - hoe bestond het, een jongen als een stier. Soms ving hij dan een onderzoekende blik op, eenmaal zelfs een blik als een aanklacht, en een oude man zei ronduit: 'Nou, Van As, daar zal je dankbaar voor zijn, dat geeft weer sterkte in de knieën.'

Hij dacht die woorden aan Koos te zullen overbrengen, maar deed het niet. De zorg voor Berrie was hem afgenomen en daarmee verviel zijn belangstelling in het leven - maar verlangde hij naar sterkte?

's Avonds zat hij in de binnenkamer en gaf veel tijd aan de boekhouding.

Of het hem voor de wind ging, vroeg Koos, dat hij meer cijferde dan vroeger?

Dat kon hij niet zeggen, hij was langzamer geworden.

Hm, zei Koos, terwijl ze driftig haar patiencekaarten schudde, hij was er de man naar om op zijn sterfbed te zeggen: 'Ik geloof dat ik rijk ben.'

Hij wilde antwoorden: 'De dood maakt rijk,' maar zweeg. Zijn vrouw ging voort: 'Wat een lol, hè? weten dat je centen hebt als het te laat is.'

'Ieder mens heeft wel een erfgenaam,' zei hij.

Ze steunde haar kin op de handen en keek naar hem op. 'Ik vraag me wel eens af of je een vrek bent.'

Hij herinnerde zich haar woorden: 'Op dat stel zou ik nog een paar schoten willen lossen' - nu had ze op hem gemikt. Het trof en deed een ogenblik duizelen, maar pijn voelde hij niet.

'Me dunkt,' zei hij, 'een man zonder geld kan je moeilijk een vrek noemen. Ik heb eens dat stuk van Molière gezien - jij wou niet mee, weet je nog? Harpagon liep radeloos over het toneel, zijn geldkist in de armen geklemd, want zijn windbuil van een zoon wilde nieuwe livrei voor de bedienden; ik moet zeggen: mijn sympathie ging naar den vader uit, hoewel hij een karikatuur was.'

'Je praat als een professor,' zei Koos en blies door de neus, ik dacht dat je dat had afgeleerd sinds we Berrie hadden.'

Tot zijn eigen verwondering antwoordde hij:

‘Jij hebt me toch altijd begrepen.’

Die avond bleef hij thuis, maar voelde een drang om weg te komen, - hij wist niet waarheen. Als hij dien man uit de kroeg nog eens kon ontmoeten, een wonderlijke vent met wigvormige kop en een bruin snorretje. ‘Ik heb ogen en een neus, maar eigenlijk geen gezicht,’ had hij gezegd. En hij, Dirk, had zo lopen suffen dat hij was gevallen, - en de heilsoldate sprong hem achterna in de schuit. Dat was in september geweest, nu vier maanden geleden - toen gebeurde er nog iets in zijn leven, - maar welbeschouwd geen gewichtige dingen, iets als het uitvloeien van een golf, het schuren van wat schelpen over elkaar, het wapperen in de wind van het laatste schuim. Hij zou nog eens naar de zee willen, misschien om erin te worden ondergedompeld en niet meer te kunnen bovenkomen, volgestroomd met water, en dan zwaarder zijn dan het water, als een zinkend schip. Zijn verhouding tot de mensen? - er was alleen nog Koos, en die kende hem, hoewel niet zonder schamperheid. Geen mens verdiende meer. Koos zou de winkel voortzetten en tot een zekere welstand geraken, waarnaar ze scheen te hunkeren. Misschien trouwde ze dien slager. Op Oudejaarsavond leek het of ze er samen vandoor wilden gaan, maar om de borsten van een vrouw kon Pelsen zijn halve koeien niet in de steek laten, die zwaar aan dubbele haken hingen. Hij zag alles weer voor zich van die avond, de verlichte straten met de duisternis daarboven, zag jonge mensen elkaar omarmend slieren, hoorde het geknetter van voetzoekers, zag vonken spatten, los vuur, snel gedoofd. Die twee waren teruggekomen, het buffet stond vol lekkere hapjes, en Mia verwisselde haar uniform voor een aardig

jurkje, - de heilsoldate had zich in een portiek laten dringen.

Het waren geen grootse beelden, maar was de donkere zee met de witte brandingslijnen grootser geweest, of de zwarte lucht daarboven? Een hemel kon je het niet noemen, wolken dekten die af en hielden het aardse omsloten, - vlakbij de zee speelden mannen met een lucifersdoosje.

Op een middag toen hij voor een ogenblik de kamer binnenliep, zag hij Koos met de pen in de hand achter een blok papier zitten. Die morgen was ze prikkelbaar en kortaf geweest en hij vermoedde dat ze Kouber wilde schrijven. Ze gaf haar hoofd een ruk: 'Wat is er?'

Hij antwoordde: 'Niets, - ik heb geen klanten.'

'Hm - en nou wou je even in de armen worden genomen; straks krijg je je flesje, het is je tijd nog niet.'

Zijn innerlijk oog zag haar met Berrie in de armen, de baby voor wie ze geen zog had gehad. Zou ze zich instinctmatig tegen het leven van dat kind hebben verzet? Sterk waren de reacties van een vrouw.

'Ik zal je niet storen,' zei hij en liep naar de winkel terug. Maar die avond ging hij de straat op. Over de brief van Koos was niet gerept, wat hij zich tebinnen bracht zonder dat het hem raakte. Wilde ze haar woede op Kouber luchten, of hoopte ze op terugbetaling van het maandgeld? Hij zou het niet weten, haar nederlagen bleven hem verborgen, - korte impulsen tot begeerte, tot ontrouw misschien.

Hij naderde het station - wilde hij nog naar Zandvoort? Het zou er niet anders zijn dan een maand geleden, maar hij liep door, - om zich vast te klampen aan iets opzettelijks, een eigen, vrije wil? God, dacht hij, heb meelij met

de mensen, ze hebben zoveel vulsel nodig voor hun lange leven, de avonden, de zonen feestdagen, al die blinde vlekken in hun bestaan. Had hij de vorige keer niet een kind gezien in de trein, een kind met open ogen, bevangen door het onbekende? Coby en Jet hadden het onbekende nooit vermoed, en vroegen daardoor niet om een hand die hen geleidde. Het vaderschap had hij gemist. Toen hij boven de zee stond, zei hij tegen zichzelf: 'een herhaling is zinloos, - op Oudejaarsavond wist ik niet van Berries ziekte, nu ben ik zijn dood al voorbij, maar de natuur is onveranderd.' Toch daalde hij af naar het strand en merkte dat de vloed aan het opkomen was, zodat hij langs de golflijn kon lopen, een uur heen, een uur terug, - daarna zou het wel tijd zijn om naar huis te gaan en te slapen. Eén dag viel weg uit de onafzienbare rij - en wat een moeite moest de mens zich daarvoor getroosten, de ploeterende, de eigenzinnige mens, hij die zonder middelaar tot God wilde komen, - wil zeggen tot de natuur, tot zichzelf. De vrije, aan zichzelf gebonden.

De golven steigerden met meer lust dan bij eb en hun stem was luider; waartoe die drift? Altijd weer werden dezelfde geschonden voorwerpen aangespoeld: wrakhout en flessen, kurk en touw, geschonden huisraad. Als hij het dorp achter zich liet, zou het nog donkerder worden, maar die vuile weerschijn tegen de wolken kon hij niet ontlopen. Weerschijn van mensen. Morgen zou hij achter de boonbank staan, hij, de altijd rustige man, zou klanten zien gaan en komen. Nu struikelde hij haast over de rieten zitting van een stoel, een stap verder lichtte een puntige witte scherf op.

Wat zou Koos nu doen? Soms liep ze de straat op uit een blind verlangen naar leven; hij zag haar opgeheven

hoofd, de gespannen lijnen van haar lichaam, en voelde aandacht voor dat beeld, als voor een grote vogel, klaar voor de vlucht. Of ze op prooi uitging, de prooi van begerige blikken? Zijn aandacht was haar niet genoeg, die bleef scherp en helder, het hart verdoezelde niets. Hoe ben ik zo geworden, dacht hij, ik sta terzijde van de mensen, ze trekken in grote stoeten aan mij voorbij met vaandels en spandoeken waar de wind in speelt; ik glimlach omdat ze menen voorwaarts te gaan naar een doel en dat doel nooit zullen bereiken.

Ook hij liep nog voort, het strand werd smaller en ruiger, zijn schoenen raakten vol zand, de wind blies tot op zijn huid. Geen lichtvlek boven de horizon, geen schommelend lampje in de duinen. Hij moest naar het dorp terug gaan, op de trein wachten, de winkeldeur ontsluiten, - maar de levensnoodzaak bekleemde hem minder dan gewoonlijk.

Toen hij thuiskwam maakte Koos zich klaar voor de nacht.

‘Zo,’ zei ze, ‘heb ik nog een man?’ - woorden waarop hij meende niet te hoeven ingaan, maar het volgend ogenblik vroeg hij: ‘Waarom vraag je dat?’

Ze wendde het hoofd. ‘Nou, ik had zo het gevoel in de steek te zijn gelaten.’ Ze trok haar jurk uit en ging voort: ‘omdat jij weg was, “zonder nadere aanwijzing vertrokken,” ben ik naar de Haarlemmerstraat gelopen. Die slager had het op mij voorzien, en dat kriebelde me een beetje.’ Onderwijl haakte ze haar corset los. ‘Zal jij ook wel hebben gemerkt, - maar er zat alweer een andere vrouw op zijn schoot, de moeder van Evert de Vries, wat je noemt een nette weduwe. Zo'n zacht wijffie, je weet

wel, een ronde boezem en dwepende ogen. Als ze het zo kunnen versieren, krijgt het jonge stel haar woninkje. Ik heb gezegd: "Ik kwam es even naar Mia kijken," maar die zat natuurlijk al in het nieuwe nest te vrijen, - te broeden nog niet, hoop ik. Hij bood een glaasje aan, Pelsen, en ik moest er wel een nemen op hun gezondheid, maar verder konden ze me missen, natuurlijk.'

Dirk was op het bed gaan zitten en keek naar haar; driftig schopte ze haar schoenen uit. Deze vrouw had de last van Berrie gedragen, voor haar gevoel waarschijnlijk zonder iemands hulp, doordat hij blind was geweest voor haar overige problemen. Nu keek hij naar haar, als een kind naar het onbekende, dacht hij.

'Nah,' zei Koos, 'zij liever dan ik; ze zal hem nog eens in zijn witte slagersjas moeten zien, dan is het net een ouwe baker.'

'Maar,' begon hij en brak weer af, nog altijd naar haar kijkend.

Ze ging bovenop haar corset zitten, legde de handen tegen elkaar tussen de knieën en rilde even. 'Wat dacht je,' vroeg ze, 'dat ik met hem naar bed was geweest? Hij wou wel, en ik heb gehoopt dat ik ook zou willen, - maar niks hoor. Die ander heeft me wat gedaan, die rechercheur, en ik heb me in mijn kop gehaald dat ze me helemaal niet van moord op Molly hebben verdacht, maar dat die vent verliefd op me was geworden - hij kon me op straat hebben gezien, niet?'

'Was die man in uniform de rechercheur?' vroeg Dirk. 'Nee, die andere. Ik ben weg van hem geweest, en misschien heeft hij me uitgelachen - dat is het ergste.'

'Hij heeft je nog eens opgezocht,' zei Dirk, 'niet om je uit te lachen, denk ik.'

Ze stiet een hoog lachje uit. ‘Maar hij wou zijn vingers niet branden. Toen ik ben gehaald om die vieze foto's te bekijken, was hij er niet eens. - Ik ben in de overgangleeftijd, moet je denken, dan stormt het allemaal nog eens op je af. Mijn moeder heeft tegen me gezegd - maar dat heb ik toen niet begrepen: “Meid, in die jaren ben ik bijna gek geweest van lijfsverlangen.” Ze was op haar zesendertigste weduwe geworden en het was een fatsoenlijke vrouw.’

Om Dirks mond trok een glimlachje. ‘Ga in bed,’ zei hij, ‘je wordt koud.’

Ze blies in haar handen. ‘We praten nou eindelijk es - ik ben een heel gewoon mens, ik wil praten. Blijf jij vannacht in de kleren?’

Hij stond op.

‘Maak een warme kruik voor me, maar laat de deuren open. Dat van die rechercheur en die slager, dat's allemaal ouwe koek, - ik heb niet nodig verliefd te worden nou Berrie er niet meer is, - en die stinkende Kouber mag zijn geld oppotten.’

Dirk, in de keuken voor het gasstel, dacht haar niet te verstaan en verstond haar toch.

‘Ik houd niet van opotten, ook niet van mijn woorden, - toch heb ik het een beetje geleerd door jou. Tot voor kort had ik Coby om naar me te luisteren, dat heb jij nooit begrepen, hè? - jij stond achter de toonbank met je glimlachie, of je liep door oud-Amsterdam, “Om niet van deze tijd te zijn”, zoals onze geleerde schoonzoon het zegt.’

Dirk bracht haar de warmwaterzak, die ze in bed zittend op haar schoot nam. Ze ging voort: ‘Dacht je dat ik van de Jordaan hield omdat ik er ben geboren? Ik wil hoe

eerder hoe liever weg, en ik wil ervoor werken ook. Ergens een zaak beginnen in een nette buurt, een drogisterij bijvoorbeeld, - geen sigaren, daar komt de klad in. De kruideniers verkopen al sigaretten en dan al die ingezonden stukken over longkanker... Je moet je tijd vooruit zijn. - Kom je ook nog in bed? Het is een beetje beledigend als een man zo teut, - of wil je es vooraan liggen, de kapitein op het schip?’

Hij antwoordde: ‘Als ik te oud word om over je heen te stappen zal ik het zeggen.’

‘Nou, en wat zeg je verder?’

‘Verder?’

‘Ja; moet je per se in dit straatje sterven?’

Zwijgend kroop hij onder de dekens.

‘Zal ik je eens wat zeggen? - Jij hoort hier niet, je bent eigenlijk een prins uit een vreemd land - ik weet niet uit welk, ik ben nooit over de grens geweest. Maar een prins. Dirk de Zwijger, bijvoorbeeld, of Diederik de Goede.

Hij lag roerloos gestrekt op zijn rug en voelde zich wonderlijk ontsloten. Na een ogenblik zei hij: ‘Een Dirk de Stoute zou jou liever zijn geweest, - de Onverschrokken.’ De vrouw naast hem neuriede een klank, licht en hoog. ‘Jij dorst naar Berrie te gaan kijken, toen, in dat dodenkamertje, - jij alleen. Het wachten in die grijze gang zal ik nooit vergeten.’ Ze zuchtte diep en ging voort: ‘Als ik nou maar openlijk met je kan praten over het feit dat Berrie er niet meer is en dat ons leven daardoor verandert.’

Even bleef het stil, toen hoorde hij weer haar stem, nu eerder gesmoord dan licht: ‘Het is toch beroerd genoeg geweest, als je het me nu maar gunt dat...’

Hij greep haar hand en begon die te strelen.

‘Ik hoef niet dadelijk televisie te hebben, of jurken naar de laatste mode, - maar ik wil niet worden uitgelachen als ik mijn hart op de tong draag, - een groot hart, - misschien wel eens té groot.’

‘Je tong zal er niet onder bezwijken,’ zei hij.